

2092

59

Лјан

Мунт - Сетал

Како је тобјек
посишо дубом

Клб. I

238

—

—

X —

X —

—

Сигнатура

~~11-898~~

2002

Презиме и име писца

Legal E.

59

Iljin M.

НАСЛОВ ДЕЛА

Kako je čovek postao divom

Место и год. издања Beograd 1945

Број карте кредитора	Датум предања	Примедба	Број карте читаоца	Датум враћања
~~711~~	~~10-X~~	Евојина 19-8 предања 19-8 ИЛ.	~~174~~	~~16-II~~
~~925~~	~~20-X~~		~~182~~	~~18-II~~
~~1993~~	~~31-X~~			
~~1780~~	~~16-X~~			
~~678~~	~~24-X~~			
~~1699~~	~~25-X~~			
~~754~~	~~1-X~~			
~~1204~~	~~3-X~~			
~~4227~~	~~19-X~~			
~~412~~	~~21-X~~			
~~942~~	~~15-XI~~			
~~1034~~	~~11-XII~~			
~~333~~	~~25-XI~~			

а,

ПРИМЕДБА

von

Cb₃-5

los

Das Kc₉ d₆

F₂-5

D_{F₂}

C_{F₅}

K_{F₆}

C_{d₆}

b₄

sem

M. ILJIN I E. SEGAL

КАКО ЈЕ ЧОВЈЕК POSTAO DIVOM

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

Бр. 2092
КЊИГА ПРВА
Струка 59

МАЈ 1945
Бр. 8-12-711
1234 1067

ДРУГО ИЗДАНИЕ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

Бр. 898
Одељење С Струка XI

БЕОГРАД
НОВО ПОКОЛЈЕНЈЕ
1945

Pisci su ovu knjigu posvetili B. MARŠAKU

Preveo s ruskoga Stjepan KRANJČEVIĆ

Crteži A. KOMAROVA

Ova je knjiga izišla na ruskom jeziku g. 1940. u izdanju Nakladnog poduzeća za dječje knjige u Moskvi. — U ruskom izdanju nalazi se slijedeći poziv dječjim čitaocima:

»Djecol' Da li vam se svidala ova knjiga? Pišite nam kakve nedostatke nalazite u njoj, da li vam je sve shvatljivo i kakve su vaše želje.

Svoja pisma šaljite na naslov: Moskva, 12, Malyj Čerkakij per., d. 1, Djetizdat, Jestestvenno naučnaja redakcija. Navedite svoj naslov, ime, prezime i starost.«

ČOVJEK — DIV

Na zemlji živi div.

Njegove su ruke takve, da bez muke diže parovoz.

Ima takve noge, da u jednom danu prevaljuje tisuće kilometara.

Ima takva krila, da leti iznad oblaka mnogo više od svake ptice.

Ima takve plivaće opne, da pliva i na vodi i pod vodom bolje od svake ribe.

Ima takve oči, koje vide nevidljivo, i uši, koje čuju, što se govori na drugom kontinentu.

Tako je jak, da probija gore i zaustavlja vjodopade.

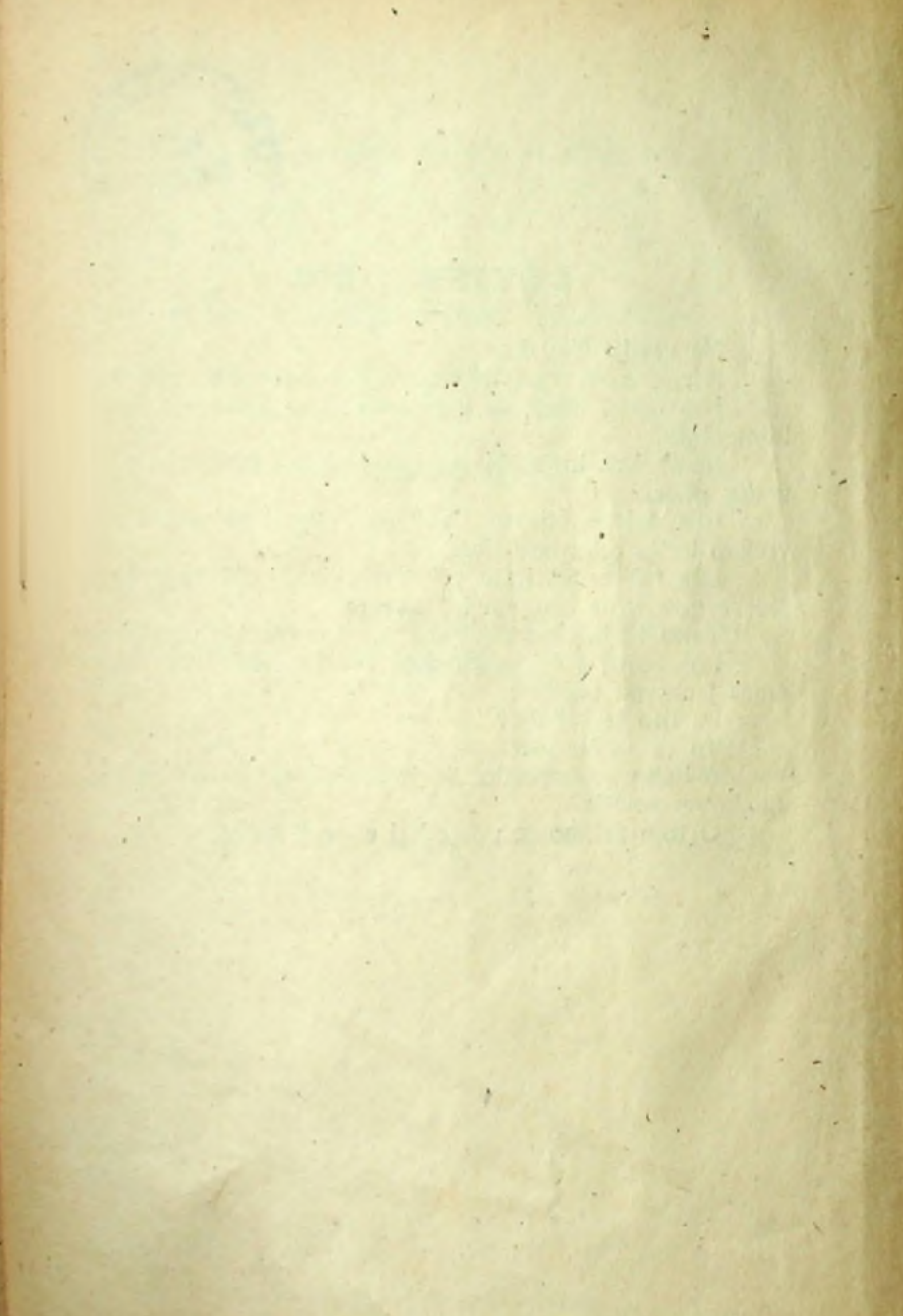
Po svojoj volji preuređuje zemlju, sadi šume, spaja mora i natapa pustinje.

Pa tko je taj div?

To je — čovjek.

A kako se dogodilo, da je čovjek postao divom, gospodarem zemlje?

O tom želimo pripovjedati u ovoj knjizi.

PRVI DIO

KAKO JE ČOVJEK POSTAO
ČOVJEKOM

171 171

171 171

171 171

ИЗДАЧА ШЕРИТЕНА
"ЈАНКЕ КОММОНЕ"
БЕОГРАД

Glava prva

U NEVIDLJIVOJ KRLETCI

Bilo je vrijeme, kad čovjek nije bio div, nego patuljak, kad nije bio gospodar prirode, nego njezin poslušni rob.

Imao je isto tako malo vlasti nad prirodom, isto tako malo slobode, kao svaka životinja u šumi, svaka ptica u zraku.

Nisu li životinje i ptice slobodne? Vjeverica, koja lako skače sa stabla na stablo, ne živi li u šumi u slobodi, živi li ona u krletci? Zar je dijeteo, koji s tolikim zanosom kucka odabranu brezu, vezan za nju lancem?

Teško je to vjerovati. Nitko nije vidio, da je dijeteo u šumi vezan lancem, a vjeverica da živi u krletci.

Nitko toga nije vidio, a nije ni mogao vidjeti, jer je to nevidljiv lanac.

U takvoj nevidljivoj krletci, vezan takvim nevidljivim lancem, živio je nekoć i čovjek.

Želimo li saznati, kako je čovjeku uspjelo da raskine lanac i da se oslobodi krletke, treba otići u šumu i pogledati, kako ondje zarobljeni žive čovjekovi rodaci. Tu knjigu o čovjeku moramo početi šetnjom u šumu i razgovorom o životinjama — i pticama.

O SLOBODNIM PTICAMA

Kaže se: »Slobodan kao ptica«.

No zar se za djetela može reći, da je slobodan?

Kad bi djetelo bio slobodan, mogao bi letjeti, kamo bi htio i živjeti, gdje bi poželio. Ali on to ne može. Pokušajte djetela preseliti u stepu i on će tamo sigurno uginuti, jer djetelo može živjeti samo ondje, gdje ima drveća.

Djetelo kao da je vezan o drvo nevidljivim lancem, koga ne može raskinuti.

Ili na primjer druga ptica — krstokljun omorikaš.

Krstokljun omorikaš može živjeti — kao i djetelo — jedino u šumi. Ali on ima još manje slobode od djetla. On ne može živjeti u svakoj šumi, nego samo u omorikovoj.

Najbliži rodak krstokljuna omorikaša — borov krstokljun može živjeti samo u borovoj šumi i nigdje drugdje.

Omorikova šuma, u kojoj živi krstokljun omorikaš, kao da je nađkrita (pokrivena) nevidljivom krletkom, koja ga ne pušta iz šume.

Borov krstokljun ne bi se ni za što rastao s borovom šumom, kao da je taj bor sa sviju strana okružen nevidljivim zidom.

ŠETNJA PO ŠUMI

Lutajući šumom svaki čas prelazite nevidljive zidove. A kad se penjete po drveću probijate glavom nevidljive stropove. Čitava šuma razdijeljena je poput zoološkog vrta na nevidljive odjele i pregrade, pregratke i preklijeti.

Istina, šetajući šumom opažate, da se ona mijenja: da borovu šumu zamjenjuje omorikova, da su omorike sad više, sad niže, da na jednom mjestu pod nogama šušti bijela mahovina, na drugom raste visoka trava, a na trećem opet mahovina, ali ne bijela, nego zelena.

Za izletnike sve je to šuma. No upitajte šumara, pa će vam reći, da to nije jedna, nego da su to četiri šume. U vlažnoj nizini raste dugomahovinasta omorikova šuma s debelom mahovinastom prevlakom, poput meke perine. Dalje je, na pjeskovitom obronku, omorikova — zeleno-

mahovinasta šuma, u kojoj je tako mnogo borovica brunsica i crnih borovnica. Još više, na pjeskovitim brežuljcima, nalazi se — bjelomahovinasta crnogorična šuma. A ondje, gdje je opet vlažnije — prosulja.

A da i ne opazimo, prošli smo kroz tri zida, koji dijele četiri različita šumska svjetića, četiri različite preklijeti. A u svakoj preklijeti su posebni zarobljenici.

Kad bi u šumi, kao u zoološkom vrtu, visjele daščice s imenima životinja, vidjeli biste na rubu omorikove šume na drveću daščice s ovakvim napisima: »Krstokljun omorikaš«, »zimovka«, »sjenica«, »djetao troprsti«, »kraljić«, »vjeverica«, »šunski miš«.

Na rubu bjelomahovinaste crnogorične šume prečitali biste posvema druge nazive. Ondje biste našli kozodoja, svračka, velikoga šarenoga djetla, muharicu, drozda bravenjaka; kraljića...

U brezovoj šumi našli bismo opet posebne zarobljenike, koje ne nalazimo u omorikovoj, ni u borovoj šumi. Eto, na primjer, tetrijeb ružovac ili brezovac. Adresa te ptice je u njenom imenu. Po imenu se poznaje, da tetrijeb brezovac može živjeti samo u brezovoj, u bjelogoričnoj šumi.

Švaka šuma prava je kletka. Ta se kletka opet dijeli na kletke i kletčice. Uzmimo, da je svaka šuma kao ogromna zgrada razdijeljena na spratove. Ima šuma dvo-spratnih, trospratnih pa i sedmerospratnih.

Borova šuma ima dva, a katkada i tri sprata. U prvom spratu raste — mahovina ili trava. U drugom spratu raste grmlje. U trećem raste — bor.

Hrastova šuma ima čitavih sedam spratova.

Gornji, sedmi sprat diže se u nebo vršcima hrastova, jasena, lipa i klenova. Njihove kudrave krošnje stvaraju nad šumom krov: ljeti — zelen, u jesen — šaren, raznobojan.

Niže — hrastovima do pojasa — siju vršci oskoruđejarebrike, divlje jabuke i kruške. To je šesti sprat.

Još niže, u petom spratu, ispreplelo se granama i lišćem grmlje — lijeska, glog, svibovina.

Pod grmljem raste trava i cvijeće. Ali i ono se smjestilo u nekoliko spratova. Iznad sviju dižu se zvončići. To je četvrti šumski sprat. U trećem spratu cvate među papradi

đurdica i urodica. U drugom spratu stanuju ljubice i jagode. U prvom, po samoj zemlji, stere se lisnata mahovina.

Ispod prvoga sprata, pod zemljom, nalazi se još i podrum, kuda prodire korijenje šumskih trava i šumskoga drveća.

U svakom spratu su posebni stanari — životinje i ptice.

Negdje na sedmom spratu, usred granja, živi u svome gnijezdu jastreb. Nešto niže naselio se u duplju djeteo. U petom spratu — u grmlju — žive najobičniji stanovnici, koji šumu ispunjavaju žviždanjem i pjesmom. To su slavuji, sjenice, striježi palčici i crvenorepke kovačice. Po zemlji lutaju stanovnici prvoga sprata — šljuke. Pod zemljom, u podrumu, ruju svoje hodnike i sobice šumski miševi.

Stanovi u toj golemoj zgradi su najraznovrsniji. U gornjim spratovima je toplo, suho i svijetlo, u nižima — tamno, vlažno i hladno. Ima u kući hladnih stanova, u kojima se može živjeti samo ljeti; ima i toplih, u kojima se može živjeti čitave godine.

Rupa, izrovana u zemlji, to je zimski stan. Izmjerena je temperatura rupe zimi u dubini od poldrug metra. Kod smrzavice od osamnaest stupnjeva temperature u rupi je bilo osam stupnjeva iznad ništice — bez umjetnog grijanja!

U duplji je mnogo hladnije. Zimi se u njemu smrzava. Zato je ono ljeti prava blagodat osobito za sove i šišmiše, koji noću izlijeću na »noćni rad«, a danju drijemaju u kutu podalje od sunca.

Ljudi često mijenjaju stanove prelazeći iz kuće u kuću, iz sprata u sprat. U šumi ne može stanovnik jednoga sprata izmijeniti stan sa stanovnicima drugoga sprata. U šumi ne žive stanovnici, nego zarobljenici, to nisu stanovi, nego krletke.

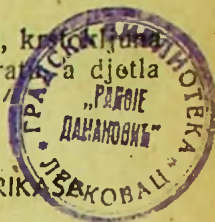
Šljuka, koja stalno živi u prvom spratu, ne može promijeniti svoje vlažne i mračne prostorije sa suhim i sunčanim potkrovljem.

A stanovnik potkrovlja — jastreb — ne bi mogao živjeti u prvom spratu, kad bi mu i došla u glavu takva luda fantazija.

U čemu je stvar? Kakvi su to nevidljivi zidovi i stropovi, koji dijele šumu na krletke i krletčice? Koji je razlog da životinje i ptice, koje žive u slobodi, nisu slobodne?

Što veže krstokljuna omorikaša u omorikovoj, krstokljuna borikaša u borovoj šumi, šljuku u prvom spratu a djetla ili jastreba pod samim krovom?

U GOSTIMA KOD KRSTOKJUNA OMORIKAŠA

Haidemo u goste krstokljunu omorikašu i pogledajmo, kako živi i što radi. Najbolje će biti, zatečemo li ga pri zajutarku ili objedu. Uostalom, teško je reći, kada krstokljun svršava zajutrak, a kada počinje objed. On troši na jelo daleko više vremena nego bilo tko od nas.

Kod objeda ne služi se ni nožem ni viljuškom. Njegov stolni pribor sačinjavaju kliješta, kojima on vrlo spretno otvara omorikove češere vadeći iz njih sjemenke. Krstokljun se nikad ne rastaje od svoga stolnog pribora, pa ni onda kad spava — s jednostavnoga razloga, što mu njegov kljun služi kao stolni pribor.

A kljun mu je isto onako udešen za omorikove češere, kao što su kliješta za krhanje oraha udešena za orahe, ili otpušač za vadenje čepova.

Razlika je jedino u tom, što je kliješta za razbijanje oraha izradio čovjek, a krstokljun se sam kroz tisuće godina prilagodio omoričinoj šumi, da iz omoričnih češera vadi sjemenke. Tako se on prilagodio, da je sada omorika potrebna krstokljunu, kao i ovaj omorici.

Razbacajući, dok jede, iz češera izvadene sjemenke, on ih sije i stvara zalihe za buduće krstokljune. To je uzrok stalnom »savezu« između krstokljuna i omorike.

Krstokljun omorikaš ne bi, štoviše, mogao zamijeniti obitavalište ni sa svojim najbližim rođakom, borovim krstokljunom, jer kljun omorikaša, koji služi za otvaranje omorikovih češera, nije dosta jak, da otvara tvrde borove češere. Ljuštenje sjemenki borovih češera — specijalno je svojstvo borovoga krstokljuna.

To i drži borovog krstokljuna u borovoj, a krstokljuna omorikaša u omorikovoj šumi.

Nije postao krstokljun omorikaš zarobljenikom i saveznikom omorikove šume iz obijesti, nego iz nužde. On nije slobodan, ali nije ni gladan. Češera ima u omorikovoj

šumi koliko želi — i zimi i ljeti. Krstokljun ni zimi ne napušta svoje omorike. I zimi se hrani njezinim češerima.

ŠUMSKI ZAROBLJENICI

Kad bismo se поблиže upoznali i s ostalima šumskim zarobljenicima, uvidjeli bismo, da je svaki od njih vezan uz svoju šumu i za svoj sprat lancem, koji se ne da lako raskinuti.

Šljuka na primjer živi radi toga u prvom spratu, jer se njezino jelo nalazi u podrumu. Njezin dugi kljun udešen je za vadenje crvi ispod zemlje. Na stablu nema šljuka što da radi. Radi toga i ne ćemo šljuku naći nikada na vrhuncu drveta. A djetao opet nema što da traži na zemlji. Čitave dane vrti se on oko stabla omorike ili breze.

Što kuca, što traži na kori ili pod korom stabla?

Zderemo li s prve omorike, na koju naidemo, koru, vidjet ćemo pod njom vijugave hodnike. Njih je progrizao stalni stanovnik i čankolizac omoričin — potkornjak omorikov. Svaki hodnik svršava zipkom i u toj zipci se potkornjakova ličinka pretvara u kukuljicu, a onda u kukca. Potkornjak se prilagodio omorici. A djetao se prilagodio potkornjaku. Djetao ima tako dug i gibak jezik, da njime bez muke vadi potkornjakove ličinke iz najudaljenijih i najtajnijih hodnika i zakutaka.

To je već trostruki lanac: omorika — njezin potkornjak — djetao.

Učenjaci nazivaju takve lance »hranidbenim lancima«. Svi šumski zarobljenici vezani su međusobom hranidbenim lancima.

Uzmimo na primjer šumsku kunu. Zašto je ona šumska? Zato jer lovi šumsku životinjicu — vjevericu.

A zašto živi vjeverica u šumi?

Zato, jer samo u šumi može sebi naći hranu. Jednom su učenjaci otvorili nekoliko želudaca vjeverica, koje su bile ubijene u lovu u tajgi. Učinili su to, da vide točno jelovnik šumske restauracije. Jelovnik je bio ovakav: gljive i omorikove sjemenke.

Prema tomu dobiva se lanac: kuna — vjeverica — gljive — omorikove sjemenke.

Ali taj se lanac može i produžiti. Znademo, zašto u šumi žive kune i vjeverice. Ali zašto rastu gljive u šumi?

Svaki od nas brao je gljive. Ali nije se svatko pitao: zašto gljive rastu u šumi, a ne u polju ili, recimo, na morskom žalu.

Gljive su također prisiljene da rastu u šumi, jer ih šuma hrani. Gljive žive na pripremljenom tlu — hrane se tim, što su sabrale biljke. Šumsko tlo zasićeno je trulim ostacima trava, lišća i mahovine. Tima ostacima se gljive i hrane. Radi toga okolina gdje rastu gljive zaudara na gnjilež i trulež.

Iz svijju tih karika nastaje lanac: kuna — vjeverica — gljive — trule biljke.

Kuna ne jede gljive, a ipak je vezana s njima jednim hranidbenim lancem.

Hranidbeni lanac to je onaj lanac, kojim prelazi sunčana energija od jednoga bića na drugo, kojim se prenose atomi materije, sabrani, pohvatani biljkama.

No šumske zarobljenike ne drže u šumi samo hranidbeni lanci. Ima i drugih lanaca.

Kalifornijskoga djetla vežu uz šumu dva lanca: jedan vodi hrastu, koji ga obilno snabdjeva žirom. Drugi vodi žutom boru. Djetao ne jede borove češere. Bor on treba za drugo. Služi mu za smočnicu. U svakoj udubini na borovom stablu pohranjuje djetao žir za crne dane, za zalihu.

ULAZ ZABRANJEN

Šumski je svjetić jedan od mnogih svjetića, koji sačinjavaju svijet.

Na zemljinoj kugli ne postoje samo šume, nego stepe, pustinje, gore, tundre, mora i jezera. U svakoj su stepi — kao i u šumi — nevidljivi zidovi, koji dijele jedan stepni svjetić od drugoga. Svako je more razdijeljeno na mnoštvo podvodnih spratova.

Kraj obala Crnoga mora ima osam takvih spratova. Samo što tu spratovi ne idu odozdo gore, nego odozgo dolje.

Prvi sprat nalazi se tik do obalnih stijena, gdje obitavaju moruzgve (aktinije), morski raci, brkonožni raci.

Niže, u drugom spratu, lutaju po pijesku raci-samci, zakapaju se u pijesak ribe-sultanke. Još niže, u četvrtom spratu žive školjke.

Najniži sprat zaražen je otrovnim plinom — sumporovodikom. Ali ni taj sprat nije prazan. U njemu obitavaju bića, koja su se prilagodila životu kemijskoga rastvaranja: sumporovodične bakterije. Ono, što je za druga bića otrov, za njih je — vrelo života.

Na svijetu ima oko milijun različitih životinjskih vrsti. Svaka vrsta živi u svojem svjetlu, kojemu se ona prilagodila. Jedne vrste žive u vodi, druge na kopnu. Jedne ne podnose svjetla, druge ne vole mrak. Ima životinja, koje se ukapaju u suhi, vrući pijesak, a ima drugih, koje se ugodno osjećaju samo u močvari.

Gdje je za jedne napisano: »Ulaz zabranjen«, za druge stoji: »Dobro došli«.

Gdje je pod prijetnjom smrti zabranjeno živjeti ribama, ondje je raj za ptice. Mjesto, gusto obraslo drvećem, povoljno je za mahovinu, jer je drveću potrebno svjetlo, a mahovini — sjena.

Na zemlji nema praznih kutića, u kojima ne bi bilo života, jer ondje, gdje ne može živjeti jedno biće, živi drugo.

Na polu i na ekvatoru, na vrhuncima gora i u morskim dubinama — svuda ima živih bića, kojima je dom baš tamo i nigdje drugdje.

Pokušajte bijeloga medvjeda preseliti u tropsku šumu. Zagušit će se u tropskom kraju kao u parnoj kupci: on svoje krzno ne može skinuti. A stanovnik tropskog kraja — slon — smrzao bi se u arktičkom snijegu: on hoda, kako i treba u kupci — gol.

Samo jedno je mjesto na zemlji, gdje se bijeli medvjed susreće sa slonom, gdje se mogu vidjeti životinje sviju širina, gdje na dva koraka od šumskih životinja žive stepne, a uz njih stanovnici gora. To mjesto je — zoološki vrt.

U njemu je Južna Afrika uz Australiju, ova na dva koraka od Sjeverne Amerike. U zoološkom vrtu sabrane

su životinje iz svih krajeva svijeta. Ali, nijesu se sabrale same. Njih je na jedno mjesto skupio čovjek.

Zato čovjek i ima toliko posla s tom živom zbirkom! Svaka je životinja navikla živjeti u svojem svjeticu. Treba je okružiti takvom okolinom, koja je nalik na taj svjetić.

Jednoj treba stvoriti ocean u bazenu, drugoj pjeskovitu pustinju na prostoru od dvadeset četvornih metara. Treba se pobrinuti, da su životinje site, a u isto vrijeme da ne žderu jedna drugu; da bijeli medvjed ima hladne vode za kupanje; da je majmunima toplo; da lav na vrijeme dobije obrok sirovoga mesa; da orao ima gdje raširiti krila.

Sabrajši umjetno na jedno mjesto stepne, šumske, gorske, ravnijske i svakovrsne druge životinje, mora ih čovjek okružiti umjetnom prirodom, da ne uginu.

No, a kakva životinja je čovjek sam: stepna, šumska ili gorska?

Može li se za čovjeka, koji živi u šumi, reći, da je »šumski čovjek«, a za čovjeka, koji živi u močvari, da je »močvarni čovjek«?

Naravno da ne može. Čovjek, koji živi u šumi, može živjeti i u stepi, a čovjek, koji živi u močvari, bit će sretan, preseli li se u suhi kraj.

Čovjek živi svagdje. Za njega gotovo nema mjesta na zemlji, kuda nije prodro, nema kraja, gdje bi bilo napisano: »Ljudima ulaz zabranjen«. Papanjinci su devet mjeseci živjeli na ledenoj santi. Da su morali proputovati i najtopliju pustinju, učinili bi to s istim uspjehom.

Čovjek je prodro svakamo: na gorske vrhunce i u morske dubine, u pustinju Saharu i u sniježne krajeve Arktika, u zemljina njedra i stratosferske visine.

Ali toga nije bilo onda, dok čovjek još nije bio toliko slobodan i jak.

SUSRET S PRETCIMA

Prije više milijuna godina bile su na mjestu današnjih hrastovih, jasenovih, bukovih gajeva posvema druge šume — drugo drveće, druge životinje i druge trave.

U tim šumama rastle su breze, lipe i klenovi uporedo s mrčama, lovorom i magnolijama. U susjedstvu lijeska

rasta je vinoва loza, nedaleko žalosne vrbe cvalo je kamforovo i ambrovo drvo.

Golemi hrastovi pričinjali su se patuljcima prema gigantskom manutovom drveću. U poređano li našu šumu s kućom, onda drevna šuma nije bila kuća, nego neboder.

Svijetlo i bučno bilo je u gornjim spratovima tih »nebodera«. Između golemih živih cvijetova prelijetale su uz krik krilate šarene ptice, njihali se na granama i skakali sa stabla na stablo majmuni.

Eno, čopor majmuna trči po granama kao po mostovima. Stisnuvši uz grudi mladunce turaju im matere u usta prožvakane plodove i orahe. Starija dječurlija hvata majke za noge. Stari rutavi prednjak penje se spretno po stablu i cijeli čopor juri za njim.

Kakva je to vrst majmuna? Takvog majmuna nećeš danas vidjeti ni u kojem zoološkom vrtu. To je onaj majmun, iz kojeg se razvio čovjek, čimpanza i gorila. Sreli smo svoje šumske praroditelje:

I naš predak, baš kao i djetao, bio je stanovnikom gornjega šumskoga sprata. Kao po mostovima, hodnicima i balkonima putovali su budući ljudi šumama u visini od nekoliko desetaka metara.

Šuma je bila njihov dom. Noću bi pravili gnijezda iz granja u rašljama stabala. Šuma im je bila tvrdavom. Na gornjim šumskim spratovima krili su se oni od dugih derača svoga zakletog neprijatelja — tigra-mahajroda.

Šuma im je bila spremište. Ondje gore, među granjem, bile su zalihe hrane — plodova i oraha. Ali zato, da živi pod samim šumskim krovom, morao se čovjek šumi toliko prilagoditi, da se bez muke hvatao za grane, trčao po stablima, skakao s drveta na drvo, dohvatao i kidao plodove, grizao orahe. Bili su potrebni prsti za hvatanje, oštar vid, jaki zubi.

Ne jednim, nego najmanje trima lancima bio je naš predak vezan za šumu, i ne samo za šumu, nego za njezine gornje spratove. Kako se moglo dogoditi, da je čovjek

raskinuo te lance? Kako se šumska životinja odvožila da napusti svoju krietku i izađe iz šume?

ГРАДОНА БИБЛИОТЕКА

РАЈОНА АМУРСКОГО

Глава друга МЕЧКОСАУ

JUNAK I NJEGOVI ROĐACI

O BACI I BRATIĆIMA NAŠEGA JUNAKA

Kad je pisac prošlih vremena počinjao bez žurbe pri povjest o životu i događajima čovjeka, kaživao je običn već u prvim glavama čitatelju najtočnije podatke o svim junakovim rođacima

Pregledavši nekoliko stranica doznao bi čitatelj, u kakvim haljinama se gizdala njegova baka, dok je još bila mlada, kakav je san snila njegova majka noću uoči vjenčanja. Onda je slijedila pripovijest o prvim junakovim zubima, o prvim riječima, koje je rekao, o prvim njegovim koracima i nevaljalštinama. Od prilike poslije desete glave pošao bi junak u školu, na kraju drugoga sveska bi se zaljubio, u trećem bi — svladavši sve zapreke — stupao u brak, a završavao bi roman epilogom, u kojem se junak i njegova žena, već prosjede kose, naslađuju prvim, nesigurnim koracima svojega rumenoga unuka.

U ovoj knjizi želimo također pripovjedati o životu i zgodama čovjeka. Slijedeći primjer čestitih romanopisaca staroga vremena, želimo pripovjedati i o udaljenim bratićima našega junaka, kao i o bližim njegovim rođacima, o tom, gdje se na svijetu pojavio, kako je učio hodati, govoriti, misliti, o njegovoj životnoj borbi, o njegovim bolovima i radostima, pobjedama i porazima.

I evo, treba priznati, da već na početku nailazimo na velike poteškoće.

Kako da opišemo junakovu baku, onu baku-majmuna, od koje potječemo, kad je već odayna nema na svijetu? Slika se njezina nije sačuvala, jer — kako je poznato —

majmuni ne umiju slikati. Onaj susret s pretcima, o kojemu je bilo govora u prijašnjoj glavi, mogao se dogoditi jedino u muzeju. Čak ni u muzeju ne bi bilo lako sastaviti našu baku u cijelosti, jer je od nje ostalo samo nekoliko košćica, te dvije šake zubiju nadenih na različitim mjestima u Aziji, Africi i Evropi. Obično bake ostaju bez zubiju; ovaj put ostali su zubi bez bake.

Bolje stoji stvar s ostalim rodacima našega junaka — s njegovim bratićima i sestrićima.

U ono vrijeme kad je čovjek već davno izišao iz tropskih šuma i stao na svoje noge u svakom smislu te riječi, ostali su njegovi najbliži rodaci — gorila, čimpanza, gibbon i orangutan — i dalje divlji šumski stanovnici. Čovjek ne spominje uvijek rado svoje siromašne rodake. Katkad čak nastoji s negodovanjem poricati svoju rodbinsku vezu s njima. Ima ljudi, koji smatraju klevetom svaku aluziju na to, da čovjek i čimpanza imaju jednu te istu baku.

Nije tomu davno, kako je ta stvar u Americi došla i pred sud. Tužili su nekoga učitelja, što se usudio kazati djeci, da je čovjek u rodu s majmunom. U sudskoj dvorani sabralo se mnogo naroda. Nekoji ugledni građani došli su s povezom na rukavu, na kojemu je bilo napisano:

Nismo majmuni i ne ćemo da postanemo majmuni.

Jadni učitelj, koji nije ni nastojao, da te magarce pretvara u majmune, bio je zaprepašten kišom optužaba, koje su na njega sipali. Odgovarajući na stroga sudška pitanja, učitelj mora da je mislio: »Nije li sudac poludio? Ta na taj način može se nekoga osuditi i za jedanput-jedan«.

Rasprava se vodila po svima propisima sudovanja. Nakon ispitivanja svjedoka, optuženomu je dana posljednja riječ. Napokon je sudac proglasio osudu:

1. Treba smatrati, da čovjek i majmun nijesu u rodbinskoj vezi.

2. Učitelj se kažnjava sa stotinu dolara globe.

Tako je američki sud dokinuo čitavo učenje o čovjekovu porijeklu, koje je izgradio Darwin s ostalima učenjacima i sljedbenicima.

Ali istina je — tvrdoglava stvar. Ona se ne može dokinuti sudskim odlukama. Da su na sudsku raspravu bili

pozvani učenjaci, oni bi sa stotinu činjenica dokazali, da je učitelj imao pravo i da ne može svaki sudac suditi i izričati osude, kad se radi o znanosti.

Mogli bismo ovu knjigu ispuniti dokazima o rodbinskoj vezi čovjeka i majmuna. Ali i bez svakoga znanstvenoga dokazivanja i prosuđivanja postaje očita rodbinska veza čovjeka s majmunom svakomu, tko je makar jedan sat bio u društvu čimpanze i orangutana.

NAŠI RODACI ROZA I RAFAEL

Prije nekoliko godina dovedene su u selo Koltuši (sada Pavlovo), u laboratorij velikoga učenjaka Ivana Petrovića Pavlova, dvije čimpanze, Rafael i Roza.

Ljudi ne susreću gostoljubivo svoje siromašne šumske rodake: stavljaju ih odmah iza rešetke. Ovaj put priredjen je gostima iz afričkih šuma najljepši doček. Na raspolaganje im je stavljen čitav stan: spavaonica, blagovaonica, kupaonica i soba za igre i rad. U spavaonici su bili udobni kreveti, a kraj njih noćni stolići. U blagovaonici bio je stol pokriven bijelim stolnjakom, a police i ormari bili su puni životnih namirnica.

U tom prijatnom stanu nije se ništa opazalo, da njegovi stanovnici nijesu ljudi, nego majmuni. Kod objeda postavljali su se na stol tanjuri i žlice. Noću su u spavaonici raspremali krevete i brižno natresali jastuke. Istina, koji put se gosti nisu vladali kako treba: kod objeda bi — odloživši žlicu — jednostavno pili kompot iz tanjura, a prije spavanja bi, mjesto da glavu polože na jastuk, polagali jastuk na glavu.

Ipak su se Roza i Rafael ako ne baš vladali kao ljudi, a ono gotovo tako kao ljudi.

Roza je na primjer kao svaka gazdarica vješto baratala svežnjem ključeva od kredenca. Ključevi su se obično nalazili u čuvaru džepu. Prikradajući se straga turila bi Roza iznenada čuvaru ruku u džep. Još tren i već bi stajala u blagovaonici kraj kredenca. Popevši se na stolac, ona bi oprezno turala redom svaki ključ u ključaonicu. Iza stakla od kredenca sablažnjivo se žute u bocama kajsije,

pokrivene lišćem vinove loze. Okret ključem i već se grozd nalazi u Rozinoj ruci.

A Rafael! Trebalo ga je vidjeti za vrijeme učenja. Kao učilo služilo mu je vedro s kajsijama i kocke različite veličine. Te su kocke mnogo veće od onih kojima se obično igraju djeca. Najveća je kocka visoka kao stolac, a najmanja nije viša od klupice za noge. Vedro s kajsijama obješeno je visoko pod stropom, a zadaća sastoji se u tom, da se dokuče i pojedu kajsije.

U prvi mah nije Rafael nikako mogao riješiti tu tešku zadaću. U svojoj domaji imao je često prilike da se vere po drveću, da skida plodove. Ali ovaj put su plodovi visjeli u zraku, a ne na granama. Osim kocaka nije ovdje bilo ničega, po čemu bi se mogao popeti. Ali uzveravši se baš na najvišu kocku, nije mogao dosegnuti kajsije.

Okrećući kocke na sve strane, otkrio je Rafael nehotice da: postavi li kocku na kocku, neće kajsija biti više tako daleko. Rafael je pomalo postavio piramidu od tri, četiri i pet kocaka. To za njega nije bila laka stvar. Ta kocke se nijesu mogle poredati kakogod, nego određenim redom: najprije veće, onda manje, a napokon najmanje.

Koliko se puta dogadalo, da je Rafael pogrešno gomilao velike kocke na malene. Radi toga se čitava gradnja opasno ljuljala. Činilo se, da će se piramida svakoga časa survati zajedno s Rafaelom. Ali do toga nije dolazilo: ta Rafael je bio spretan poput majmuna.

Napokon je zadaća bila riješena. Rafael je svih sedam kocaka postavio redom po veličini, kao da je na njima pročitao napisane brojeve.

Dosegnuvši do vedra, jeo je odmah, na vrhu piramide, s velikim zadovoljstvom čestito zaradene kajsije.

Koja bi se druga životinja mogla vladati tako čovječje? Može li se zamisliti pas, kako gradi piramidu od kocaka? A pas je pametna životinja!

Gledaš li, kako Rafael radi, upravo te prenerazuje sličnost s čovjekom. Eto, uzeo je kocku, stavio je na rame i držeći je rukom nosi je k piramidi. Ali kocka ne pristaje. Metnuvši je opet na zemlju, sjeda Rafael na nju kao da razmišlja. Odmorivši se, ponovo se prilivaća posla — pravlja učinjenu pogrešku.

MOŽE LI SE ČIMPANZA PRETVORITI U ČOVJEKA

No ako je tomu tako, ne bi li se čimpanza mogla naučiti hodati poput čovjeka, govoriti, misliti i raditi kao čovjek?

O tom je nekoć maštao znameniti dreser V. L. Durov. Mnogo se trudio uzgojem svoga ljubimca Mimusa. Mimus je bio pametan: naučio je upotrebljavati žlicu, vezati ubrus oko vrata, sjediti na stolcu, jesti žlicom juhu ne proljevajući na stolnjak, pače se naučio i sanjkati niz brdo na saonicama.

Ipak nije postao čovjek. Pa to je i razumljivo. Ta čimpanza je građen posvema drugačije nego čovjek. Njegove ruke su drugačije, noge drugačije, i mozak je njegov drugačiji i jezik mu je drugačiji.

Pokušajte zaviriti šimpanzi u usta (samo budite oprezni, jer čvrsto grize), i vidjet ćete, da je u njegovim ustima dosta tijesno, tako da jezik u tom prostoru nema gdje da se makne. I te malene prostorije zatvaraju veliki zubi.

Ako jezik nema gdje, ili gotovo nema gdje da se miče, onda čimpanzu ne možemo naučiti govoriti.

Čovjekov jezik za vrijeme govora mora izvoditi veoma zamršenu gimnastiku: sad se savija poput luka i sitno podrhtava, sad se pritiskuje nepcu, sad se odmiče natrag, da ne smeta glasu kad izlazi iz grla, sad se opet kreće naprijed i upire se o zube.

Za svaku posebnu gimnastiku potreban je slobodan prostor. A u čimpanzinim ustima ima vrlo malo mjesta. Čimpanza isto tako nikako ne bi mogao da radi rukama kao čovjek. Njegove su ruke građene posvema drugačije, nego čovjekove. Palac čimpanze manji je od mezimca i ne stoji toliko postrance kao kod nas. A palac je najpotrebniji od svih prstiju, — najglavniji u toj brigadi od pet radnika, koja se zove rukom. Palac može raditi u zajednici sa svakim pojedinim prstom od ostala četiri i sa svima zajedno. Zato i barata naša ruka tako vješto najraznovrsnijim oruđem.

Čimpanzina ruka prije liči na čovjekovu nogu, a noga na čovjekovu ruku. Kad čimpanza hoće otkinuti sa grane

plod, drži se rukama za granu, a plod hvata nogom. Kod hodanja po zemlji podupire se čimpanza na savijene prste ruku. To znači, da često upotrebljava noge kao ruke, a ruke kao noge.

Da se kod čovjeka zamijene ruke nogama, bi li on bio mnogo spretniji?

Ali osim ustrojstva jezika, nogu i ruku ima još jedna vrlo važna stvar, na koju zaboravljaju drešeri, kad pokušavaju da čimpanzu preobrazu u čovjeka. Oni zaboravljaju, da je mozak čimpanzin mnogo manji od ljudskoga i da nije građen tako složeno kao čovjekov. Trebalo je stotine tisuća godina, dok je majmun postao čovjekom. Tu i jeste razlog da čimpanza nikad ne će moći rasudivati kao čovjek,

Ivan Petrović Pavlov, koji je mnogo godina proučavao rad ljudskoga mozga, motrio je s velikim zanimanjem, kako se vladaju njegovi gosti, Roza i Rafael. Pripovjedali su, da je znao dugo vremena ostajati kod njih proučavajući njihovo vladanje. Ono je bilo posveina bez smisla, bez reda. Još nisu bili dovršili jednu stvar, već su se prihvaćali druge.

Evo Rafael ozbiljno gradi svoju piramidu. Najednom, opazivši loptu, ostavlja kocke i počinje lupati svojom dugom kosmatom šapom po lopti. Za časak zaboravljena je i lopta: njegova je pažnja zauzeta muhom, koja puzi po podu.

Jednom, gledajući neurednu žurbu majmunsku, rekao je Ivan Petrović Pavlov, zacijelo misleći glasno:

— Kaos, kaos!

U kaotičnim majmunskim kretnjama očito se odražavao kaotični rad njihovoga mozga, nimalo nalik na uredan i usredotočeni rad čovjekova mozga. Majmun je sretan i dobro građen za život u šumi, u onom svjetiću, kojemu se prilagodio kroz milijune godina.

Jednom je u stan Rozi i Rafaelu došao kinorežiser, da ih snima. Prema dogovoru, trebalo je majmune pustiti na kratko vrijeme na slobodu. Čim su se majmuni našli na slobodi, odmah su se uzverali na obližnje drvo i stali oduševljeno njihati uhvativši se rukama za granu. Na stablu su se osjetili daleko više kod kuće, nego u svojem udobnom, lijepo uređenom stanu.

U Africi živi čimpanza na gornjem šumskom spratu. Na granama grade gnijezda. Na drvo se vere, da pobjegne pred neprijateljem. Na drvetu nalazi hranu — plodove i orahe.

Čimpanza je toliko prilagođen drvetu, da se po nagnutom stablu vere mnogo bolje, nego po ravnoj zemlji. Gdje nema šume, ne može se naći čimpanza.

Jednoć se neki učenjak otputio u Afriku, u Kamerun, da motri, kako čimpanze žive u svojoj domovini.

Uhvativši desetak čimpanza, naselio ih je učenjak oko svoje farme u šumi, da se osjećaju kao kod svoje kuće. A da ne bi pobjegli, uredio je za njih nevidljivu krljetku. Načinjena je ona bila — sjekirom i pilom.

Krema odredbama učenjakovim isjekli su drvosječe sva stabla oko nevelikoga dijela šume tako, da je taj dio ostao šumski otok usred otvorenog polja. A na tom otoku je učenjak naselio svoje majmune.

Račun učenjakov bio je točan: majmun je šumska životinja. To znači, da on dragovoljno ne će otići iz šume. On se ne može naseliti na otvorenom mjestu, kao što se bijeli medvied ne može naseliti u pustinji.

Ali ako majmun ne može napustiti šume, kako je iz nje izišao njegov rodak — čovjek?

NAŠ SE JUNAK UČI HODATI

Naš šumski predak nije se svoje šumske krljetke oslobodio za jedan dan niti za jednu godinu. Rrošle su stotine tisuća godina prije no što je bio toliko slobodan, da je iz šume mogao izići u stepe, u ravnice bez šuma.

Da bi životinja, koja živi na drveću, mogla pokidati lanac, koji ju je prikovao k šumi, morala se najprije spustiti s drveta i naučiti hodati po zemlji.

Naučiti se hodati nije lako čovjeku ni u naše vrijeme. Svaki, tko je bio u kakvom dječjem domu, znade, da imade posebna skupina djece: puzavaca. To su djeca, koja više ne će da ostanu na mjestu, ali još ne umiju hodati. Prolazi i po više mjeseci, dok se puzavac napokon pretvori u hodavca. Zar je mala stvar ići po zemlji ne upirući se rukama

i ne hvatajući se za predmete, koji ga okružuju! To je mnogo teže, nego naučiti voziti na dvokolici.

No ako su djetetu potrebni mjeseci, da nauči hodati, bili su našem pretku za to potrebni ne mjeseci, nego tisućljeća.

Istina, još onda, dok je naš predak živio na drveću, dogadalo se, da se za časak spustio na zemlju. Moguće je, da se kod toga nije uvijek upirao o zemlju rukama, nego protrčao dva tri koraka na stražnjim šapama, kako to katkad čine čimpanze. Ali jedno je dva tri koraka, a drugo — pedeset ili stotina.

Za to je bilo potrebno dugo i uporno vježbanje.

Naravno, naš predak mogao je i ostati četveronožnom životinjom. Ali onda ne bi postao čovjekom. Čovjeku nije zgodno, da se pri hodu opire na ruke, jer mu ruke trebaju za nešto drugo.

KAKO SU NOGE OSLOBODILE RUKE ZA RAD

Još u ona vremena, dok je naš šumski predak živio na drveću, naučio se upotrebljavati ruke drugačije nego noge. Rukama je trgao plodove i orahe, rukama je gradio gnijezda u rašljama stabala.

Ali ta ista ruka, koja je mogla zgrabiti orah, mogla je zgrabiti i kamen ili toljagu. A kamen u ruci ili toljaga — to je ta ista ruka, samo produljena i jača. Kamenom se može razbiti orah s tvrdom ljuskom, koju ne mogu razgristi zubi. Toljagom se iz zemlje mogao iskopati jestivi korijen.

I tako je svojemu običnomu jelu čovjek počeo davati tuđe jelo — jelo ptica, rovki, krtova i miševa. U prvo vrijeme činio je to samo za vrijeme gladi, kad je šuma unaokolo bila već opustošena čoporima majmuna. Kasnije, naučivši se na tuđu hranu, stao se sve češće spuštati po nju na zemlju. Rujući po zemlji iskapao je iz nje batinom gomolje i korijenje. Dubeći i kršeći kamenom stare panjeve dobivao je iz njih ličinke kukaca.

Ali da bi mogao rukama raditi, trebalo je osloboditi ruke od drugoga posla, — od hodanja. Što su više ruke

bile zaposlene radom to su češće noge bile prisiljene da same hodaju. Tako je ruka prisilila noge da hodaju, a noge su oslobodile ruke za rad. Na zemlji se pojavilo novo, dotle nevideno biće, koje se kretalo na zadnjim šapama, a radilo prednjima.

Po izgledu, bilo je to biće još vrlo slično životinji. No, da ste mogli pogledati, kako to biće barata batinom ili kamenom, odmah bi rekli: to je životinja, koja se već počela preobražavati u čovjeka.

I zaista: samo čovjek umije barati orudem. Životinje nemaju oruda.

Kad rovke ili krtice ruju zemlju, ne čine to one lopatom, nego svojima šapama. Kad miš podgriza i rastače drvo, ne reže ga nožem, nego zubima. A djetao, kad dube koru, ne dube je dljetom, nego kljunom.

Naš predak nije imao niti kljuna-dlijeta, niti šape-lopate, niti sjekutića oštih poput noža. Ali imao je ono, što je bolje od svakoga sjekutića i derača. Imao je ruku, a njom se mogu sa zemlje podići i sjekutići iz kamena te pandže iz drveta.

NAŠ JUNAK SILAZI NA ZEMLJU

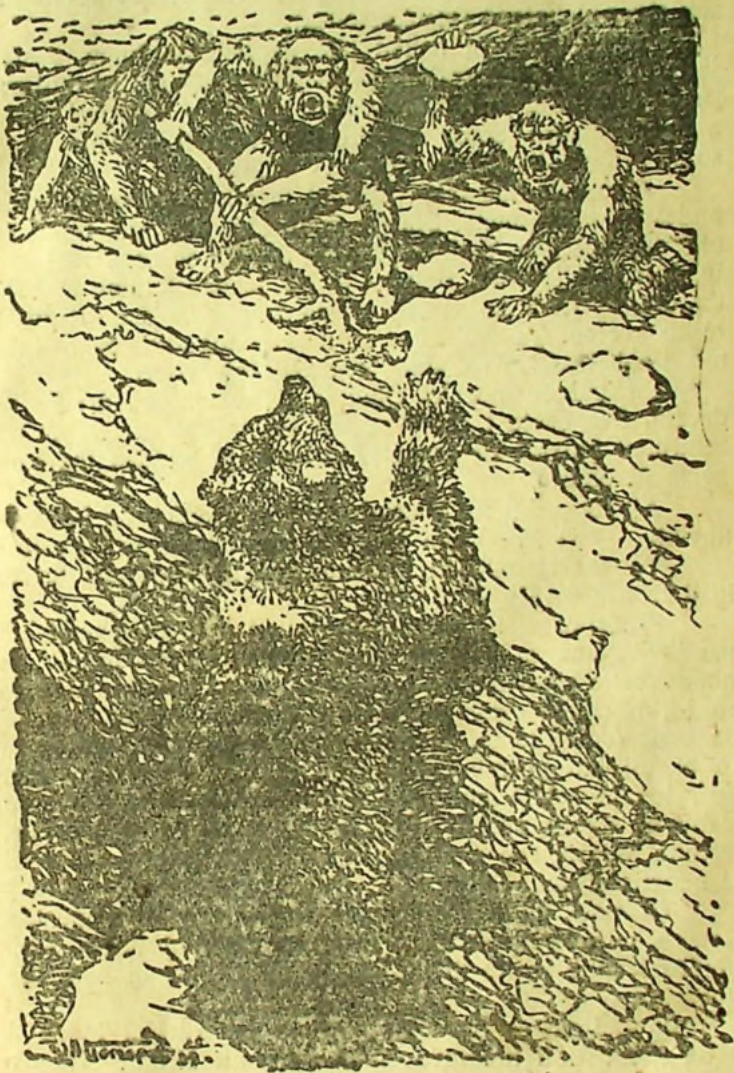
Dok se sve to dogadalo, mijenjalo se pomalo na zemlji podneblje. Sjeverni led se pokrenuo i stao puzati prema jugu. Gore su niže na čelo nabile svoje sniježne kape. U krajevima, u kojima je živio naš šumski predak, postajalo je sve češće noću studeno, zime su postajale sve hladnije. Podneblje je još bilo toplo, ali ga se više nije moglo nazvati vrućim.

Zimzelene palme, magnolije i lovor ustupili su mjesto hrastovima i lipama, koje se bore protiv studeni zbacujući zimi lišće. Drvo kao da se pokorava zimi i privremeno zamire, da u proljeće opet oživi.

I danas još u obalnim naslagama nalazimo otiske starog hrastovog i lipovog lišća, koje su nekoć kišne bujice snijele u rijeke.

Krijući se od hladnoga vjetra selila se u uvale i južne obronke vinova loza i smokva. Sve dalje na jug uz-

mlaća je granica tropske šume. A zajedno s tom šumom uzimali su k jugu i njezini žitelji: otišao je predak današnjega slona — mastodont, sve je više iščezavao mačezub tigar-mahajrod (machaerodus).

Tamo, gdje su nekad bile neprêkidne šume, nestajalo je drveća i nastajale su svijetle poljane, na kojima su pasli orijaški jeleni i nosorozi. Jedni su majmuni otišli, a drugi izumrli. Samo oni, koji su postali ljudima, znali su se prilagoditi životu u novim šumama.

A to nije bilo lako. U šumi je bilo sve manje hrane podesne za majmune. Bilo je manje vinove loze, teško je bilo naći smokvu. Teško je bilo i putovati šumom. Ta šuma je postala rijetkom, trebalo je od jedne skupine stabala do druge trčati po zemlji. A na zemlji se šumski žitelj teško kretao. Ta svaki čas se moglo dogoditi, da padneš među zube kakvoj okretnoj grabežljivoj zvijeri.

Pa ipak se moralo. Glad je tjerao našega pretka sa drveta. Sve češće i češće morao se spuštati sa stabla na zemlju u potrazi za hranom, koju prije nijedan majmun ne bi ni okusio.

Ali što znači za životinju izići iz krletke, na koju je navikla, — iz šumskoga svjetića, kojemu se prilagodila?

To znači prekršiti šumske zakone, raskinuti lance, koji životinju vežu sa njezinim mjestom u prirodi.

Predstavite si vjevericu, kojoj bi palo na pamet, da zamijeni šumu sa stepom. U stepi bi se morala hraniti ne omorikovim sjemenkama i gljivama, nego travom. A za to su joj potrebni drugačiji zubi. U stepi bi morala naučiti da kopa (ruje) jame, da se sakrije od grabežljivaca. A za to bi joj bili potrebni drugačiji nokti. Njezin divni rep, koji joj je toliko potreban u šumi za duge skokove sa stabla na stablo, postao bi joj u stepi suvišnim, — još više, štetnim. Njezin rep razvijen kao vatrena zastava izdao bi je neprijateljima.

To znači, da bi se vjeverica, prije nego bi se upustila u stepu, morala rasti sa svojim repom-padobranom, steći pandže i zube rovke ili poljskoga miša, i ne bi bila više vjeverica.

Ili sjetimo se opet krstokljuna omorikaša. Može li se on preseliti u hrastovu šumu i hraniti žirom? Njegov

kljun, tako podesan za otvaranje češera, ništa ne vrijedi za razgrizanje žira. Da se može preseliti u tuđu šumu i početi jesti tuđu hranu, trebao bi krstokljun najprije promijeniti svoj kljun.

Naravno, ptice i životinje se mijenjaju. Ništa na svijetu ne ostaje nepromijenljivo. Ali to nije ni lako ni jednostavno. Zato su potrebni milijuni godina. Svako se dijete vrlo malo razlikuje od svojih roditelja. Potrebno je tisuće i tisuće pokoljenja, da se stvori nova vrsta, koja ne bi bila nalik na prijašnju.

No, a naš predak?

Da naš predak nije stigao da promijeni sve svoje navike i običaje, morao bi bio otići na jug zajedno s drugim majmunima. No on se već tada od sviju majmuna odlikovao tim, što je umio nalaziti hranu ondje, gdje je nema, t. j. dobivati tuđu hranu pomoću kamenih i drvenih derača i nokata. Prema potrebi mogao je biti i bez sočnih južnih plodova, kojih je u šumama ostajalo sve to manje. On je već umio hodati po zemlji i nije se bojao otvorenih poljana bez šuma. Ako se putem pojavio neprijatelj, čitav se čopor »poluljudi« branio kamenjem i toljagama.

Teška vremena, koja su nastala, nijesu uništila našega majmuna sličnoga pretka i nijesu ga prisilila, da se povuče zajedno s južnom šumom, nego su samo ubrzala njegovo preobraženje u čovjeka.

A što se dogodilo s našim rodacima — majmunima?

Uzmaknuvši zajedno s južnom šumom, ostali su oni šumski stanovnici. A uzmicati su morali. Po svojem razvoju zaostali su oni za našim pretkom, jer nijesu došli do upotrebe oruda. Najokretniji među njima su i nadalje živjeli na najvišem šumskom spratu, naučili su se još bolje vratiti po drveću, hvatati grane.

Mjesto da postanu ljudima, da nauče raditi rukama i hodati na nogama, postali su (nasuprot) još više majmunima, još su se bolje prilagodili životu na drveću. Naučili su hvatati grane ne samo rukama, nego i nogama, a hodati opirući se o ruke onako, kako i danas čine čimpanze. Već i radi toga nijesu mogli postati ljudima. Ta ljudima su ruke morale biti slobodne za rad.

Druga sudbina zadesila je one majmune, koji su bili manje okretni i nijesu se mogli tako dobro prilagoditi životu na drveću. Od njih su se mogli održati samo najsilniji i najveći. No što teža i veća je bila životinja, to joj je teže bilo živjeti na drvetu. Htjeli ne htjeli, ti veliki majmuni morali su se spustiti s drveta na zemlju. Gorile, na primjer, žive i sada uz zemlju, na prvom šumskom spratu. A od neprijatelja na zemlji ne brane se kamenjem i toljagama, nego strašnim deračima, kojima su naoružane njihove snažne čeljusti.

Tako su se razišli putevi čovjekovi i njegovih rodaka. Najdalje od sviju došao je čovjek. Nije on uzalud naučio hodati i raditi.

NESTALA KARIKA

Čovjek nije naučio hodati na dvije noge odjedanput. Isprvice je zacijelo hodao nestalno, nespretnim i nesigurnim korakom.

Kako je onda izgledao čovjek, ili točnije, majmun-čovjek?

Nigdje se nije sačuvao živ majmun-čovjek, jer se on već odavna preobrazio u čovjeka. No nijesu li se gdje god u zemlji sačuvale njegove kosti?

Kad bi se te kosti našle bilo bi definitivno dokazano da čovjek potječe od majmuna. Taj majmun-čovjek je spojna karika u lancu, koji vodi od majmuna do čovjeka, a ta se karika izgubila bez traga u naslagama gline i pijeska, u slojevima riječnih taloženja.

Arheolozi umiju rovati zemlju. Ali prije no što počnu, treba odlučiti, gdje da se ruje, gdje da se traži izgubljena karika. Zemaljska se kugla ne može cijela tako jednostavno pretražiti. Naći u zemlji kosti pračovjeka još je teže, nego pronaći u pijesku izgubljenу iglu.

Krajem prošloga stoljeća postavio je znameniti učnjak Haeckel pretpostavku, da bi se kosti majmuna-čovjeka — ili naučnim jezikom, pitekantropa — mogle naći u južnoj Aziji. Još je točnije označio na karti mjesto, na kojemu su se prema njegovom mišljenju mogle naći sačuvane kosti pitekantropa: to su Sundajski otoci.

Haeckelova misao činila se mnogima premalo opravdanom. Ali ta zamisao ipak nije propala bez koristi: našao se čovjek, koji joj je toliko povjerovao, da je odlučio ostaviti sve svoje poslove i otići na Sundajsko otočje i tražiti naslućene kosti naslućenog pitekantropa.

Bio je to dr Eugen Dubois, koji je predavao anatomiju na amsterdamskom sveučilištu. Mnogi njegovi drugovi — profesori na sveučilištu — klimali su glavama i govorili, da čovjek s normalnim umnim sposobnostima ne bi toga nikad uradio. Sami profesori bili su ljudi visokog položaja, a jedino putovanje, kojemu su bili navikli, bila je svakidašnja šetnja s kišobranom u ruci po spokojnim amsterdamskim ulicama — iz kuće do sveučilišta i natrag.

Da ostvari svoju smionu zamisao, napustio je Dubois sveučilište, stupio u vojsku i kao vojni liječnik holandske vojske krenuo iz Amsterdama preko trideset zemalja — na otok Sumatru.

Došavši na Sumatru, dao se Dubois odmah živo na istraživanje. Prema njegovim uputama prekopali su kopачi čitave gore zemlje. No prošao je mjesec dana, dva mjeseca i treći mjesec, a pitekantropove kosti nijesu našli.

Kad čovjek traži, što je izgubio, znade barem, da se izgubljena stvar negdje nalazi i da se marnim traženjem mora naći. Duboisov posao bio je težak: on je samo slutio, a nije mogao sigurno dokazati, da postoje pitekantropove kosti. Ipak je uporno nastavio traženje. Prošla je godina, prošle su dvije godine, tri godine dana, a »izgubljenu kariku« nije našao.

Drugi na mjestu Duboisovu davno bi napustio bezuspješno traženje. Vjerovatno su i Duboisa katkad mučile sumnje. Lutajući po močvarnim obalama i tropskim šumama Sumatre, često je s tugom pomišljao na stare kuće kraj tihih kanala amsterdamskih, na prijatne vrtiće obrasle tulipanima i na bijele sveučilišne dvorane.

Ali on nije bio čovjek, koji lako odustaje od određenog cilja.

Ne našavši pitekantropa na Sumatri, odlučio je pokušati sreću na drugom otoku Sundajskog otočja — na Javi. Tu je napokon uspio.

U koritu rijeke Bengavaje, na podnožju brežuljka Kendeng, našao je dva zuba, bedro i tjemenu kost pitekanropa.

Pogledavši u lice svojemu pretku i nastojeći uobraziljom dopuniti crte, koje su nedostajale, gledao je Dubois nisko, unatrag nagnuto čelo i debele očne lukove, pod kojima su se krile oči. To je lice bilo sličnije majmunskoj gubici, nego li čovečjem licu. Ali zavirivši u nutrinu lubanje, Dubois se uvjerio, da je pitekanthrop bio unijniji od majmuna: zapremina njegovoga mozga bila je mnogo veća nego u majmuna, koji su najbliži čovjeku.

Tjemena kost, dva zuba i bedro — to nije mnogo. Pa ipak je Duboisu pošlo za rukom proučavajući te kosti da mnogo toga utvrdi. Razgledajući bedro i jedva vidljive tragove mišića na njemu, došao je do zaključka, da je pitekanthrop umio već nespretno hodati na dvije noge, ali se još nije odučio puzanja.

I tako je Dubois predstavio svojega pretka. Eno ga, trči šumskom poljanom zgurivši se, sagnuvši u koljenima noge i spustivši duge ruke. Njegove oči pod obješenim obrvama gledaju dolje: ne će li naći štogod za jelo.

To više nije majmun, ali još nije ni čovjek. Dubois je odlučio da svojemu nahočetu dade ime i nazvao ga »pitekanthrop uspravni«. Jer je on, naravno u poredbi s majmunom, hodao uspravno.

Činilo se, da je svrha postignuta: pitekanthrop je bio naden. No tek sada su za Duboisu nastali najteži dani i godine. Lakše je bilo prekopati naslage zemlje, nego naslage ljudskoga praznoverja i predrasuda.

Pronalazak Duboisov dočekali su gradom prigovora svi oni, koji uporno nijesu htjeli priznati, da čovjek potječe od majmuna. Arheolozi u mantijama i arheolozi u kaputima dokazivali su, da lubanja, koju je našao Dubois, pripada majmunu gibbonu, a bedro — savremenom čovjeku. Pretvorivši tako majmuna-čovjeka u računski zbroj majmuna i čovjeka, nijesu se Duboisovi protivnici još umirili. Posumnjali su u samu starost Duboisova nalaza i počeli dokazivati, da kosti, koje je on našao, nijesu u zemlji ležale stotine tisuća, nego tek nekoliko godina.

Jednom riječju, bilo je učinjeno sve, da ponovo sahrani pitekanthrop, da ga se ponovo zakopa u zemlju i preda zaboravu.

Dubois se branio muževno. Podupirali su ga svi, koji su shvaćali važnost njegovog pronalaska za nauku.

Odgovarajući protivnicima Dubois je izjavio, da lubanja pitekanthropova ne može pripadati gibonu: gibbon nema čeonih udubina, a pitekanthrop ih ima.

No da bi se definitivno suzbili svi prigovori, trebalo je naći potpuni kostur pitekanthropov. Nastavljeno je traženje na rijeci Benganvan. Kroz pet godina otpremljeno je u Evropu trista sanduka kostiju drevnih životinja, koje su nekad živjele na obalama te rijeke. Sređivanjem i proučavanjem tih kostiju uspjelo je nakon dugoga istraživanja između tisuću kostiju naći samo tri, koje su mogle pripadati pitekanthropu — tri bedrena odlomka.

Prolazile su godine, a pitekanthrop je još uvijek bio sumnjiv. I iznenada pode učenjacima za rukom da nađu slijedeću kariku: onu, koja je trebala postojati među pitekanthropom i čovjekom. Prije četrdeset godina ušao je neki učenjak lutajući ulicama Pekinga u ljekarnu, da razgleda kitajske lijekove. Tu su na tezgi bile poredane najčudnije stvari: ljekoviti koren ženj-šenj, sličan čovječjoj figuri, životinjske kosti i zubi, svakovrsne amajlije. Među kostima našao je učenjak zub, koji nije bio životinjski, ali koji se isto tako znatno razlikovao od zubiju današnjeg čovjeka.

Učenjak je kupio taj zub i otpremio ga u jedan evropski muzej. Ondje su taj nalazak unijeli u katalog pod opreznim nazivom »Kitajski zub«.

Prošla su još dva desetljeća, kad su posvema slučajno u blizini Pekinga, u špilji Džou-Kou-Tjanj, nađena još dvatakva zuba, a iza toga i njihov vlasnik, kojega su učenjaci prozvali »sinantropom«.

Nije zapravo nađen cio jedan kostur nego skupina najraznorodnijih kostiju. Bilo je tu pedesetak zubi, jedanaest čeljusti, komad bedra, kralježnjak, ključna kost, zapešće, komad stopala.

To naravno ne znači, da je špiljski žitelj imao tri glave, a jednu nogu.

Stvar je jednostavnija. U špilji nije živio samo jedan sinantrop, nego čitav čopor. Kroz stotine tisuća godina mnoge su se kosti izgubile, možda su ih razvukle divlje zvijeri. Ali i one kosti, koje su ostale, dostaju, da sebi predstavimo, kakvi su bili špiljski stanovnici: daj učenjaku prst i on će izvući čitavoga čovjeka.

Kakav je bio naš junak u to davno doba svojega života?

Potrebno je naglasiti, da se nipošto nije isticao svojom ljepotom. Sukobivši se s njim zacijelo biste s užasom usuknuli, koliko je taj čovjek s isturenim naprijed licem i dugim kosmatim rukama još bio sličan majmunu. No, pretpostavivši na časak samo da je to majmun, odmah biste se odrekli svoje pretpostavke: zar majmun hoda tako uspravno, zar majmunska gubica može biti toliko slična čovječjemu licu?

A sumnje bi vaše potpunoma nestalo, kad biste pokušali nečujno poći za sinantropom do njegove špilje.

Eno ga gdje luta obalom rijeke nespretno lamatajući svojim krivim nogama. Najednom sjeda na pijesak. Njegovu pažnju privukao je velik kamen. Uzima ga, ogledava i udara njime o drugi kamen. Iza toga ustaje i odlazi noseći sobom nadeno kamenje.

Idući za njim penjete se na visoku goru. Ondje su, na ulazu u špilju, sakupljeni svi stanovnici špilje. Zgruvali su se u hrpu. Bradati, kosmati starac para kamenim nožem ubijenu antilopu. Uza nj žene trgaju meso rukama. Djeca nole komadiće. Sav taj prizor obasjava vatra, koja gori u dubini špilje.

Sada već nestaje svake sumnje: zar bi majmun mogao naložiti vatru i izraditi kameno orude?

No čitatelj će s pravom upitati: a kako se znade, da je sinantrop umio izradivati orude i da je poznavao upotrebu vatre.

Na to pitanje odgovara nam sama špilja Bžou-Kou-Tjanj. Pri kopanju u njoj nadene su ne samo kosti, nego i mnoge druge stvari: naden je debeo sloj pepela pomješan sa zemljom i hrpa neizradenog kamenog oruda.

Našli su preko dvije tisuće komada raznog oruda, a debljina pepelnoga sloja bila je sedam metara. Očito su

sinantropi u špilji živjeli vrlo dugo i podržavali vatru dugi niz godina. Vjerojatno su još teškom mukom dolazili do vatre zato su je sabirali — isto onako, kako su sabirali jestivo korijenje i kamenje za orude.

Vatra se mogla naći gdjekad na šumskom garištu (požarištu). Uzevši glavnu, koja je tinjala, sinantrop ju je brižljivo nosio u špilju. Tu, zaštićen od kiše i vjetrova, čuvao je on i pazio vatru kao najveću dragocjenost.

Glava treća TRAGOM RUKU

ČOVJEK KRŠI PROPISE

Naš junak uzeo je u ruke kamen ili toljagu. To ga je odmah učinilo jačim i slobodnijim. Sad za njega više nije bilo tako važno, da li se u blizini nalazi koje podesno plodonošno ili orahovo stablo. Mogao je odlaziti podalje od rodene grude da traži hranu, prelaziti iz jednoga šumskoga svijetića u drugi, podulje ostajati na otvorenim mjestima kršeći sve propise, otimajući drugim životinjama hranu, koju inače ne bi bio ni okusio. I tako je već na početku svoga života čovjek postao kršitelj propisa, koji postoje u prirodi.

I zaista, životinja, koja se prije verala po stablima, spušta se s drveta i počinje hodati po zemlji. A još se diže na zadnje šape i počinje hodati ne onako, kako joj je pri porodu određeno. Uz sve to još i ne jede ono, što mora, nego jelo dobiva protivno svima propisima.

Ali najveća drzovitost: taj kršitelj propisa kiča »hranidbeni lanac«, te ne samo da jede tuđu hranu, nego i sam ne će više da bude hrana kojekakvim sabljozubim tigrovima (mahajrodima), koji su njegove pretke žderali kroz stotine tisuća godina.

Pa kako se toliko osmjelio? Kako to, da se odlučio spustiti s drveta na zemlju, gdje su na nj vrebali oštri zubi grabežljivaca? Nije li to isto, što sići sa stabla, kad ispod njega reži oštar pas?

Smionost je čovjeku dala njegova ruka. Isti onaj kamen, koji je uzeo u ruku, ona toljaga, kojom je dobivao

hranu, bili su podesni i za obranu. Već prvo orude čovjekovo služilo mu je i kao družje.

Osim toga čovjek nije šumom lutao sam. Grabežljivcima se suprotstavljao cijeli čopor, koji sada više nije bio nenaoružan. Kad mačka ne bi bila sama, i kad bi još bila naoružana toljagom, ne bi se vjerojatno također bojala sići sa stabla i napasti najstrašnijeg psa.

Osim toga ne treba zaboraviti vatru. Pomoću vatre mogao je čovjek uplašiti i otjerati najstrašniju zvijer.

TRAGOM RUKU

Sa drveta na zemlju, iz šume u riječne doline — evo, kamo je pošao čovjek, kad mu je uspjelo da raskine lanac, koji ga je prije vezao o drvo.

Ali otkud znademo, da je čovjek pošao u riječne doline?

Onamo vodi trag.

A kako se trag mogao sačuvati do današnjega vremena?

Ne radi se o običnom tragu, o tragu, koji ostavljaju noge, nego o tragu, koji su ostavile ruke..

Prije jedne stotine godina kopali su u Francuskoj, u dolini rijeke Somme. Iz starih riječnih taloga vadili su pijesak, šljunak i valutice.

Vrlo, vrlo davno, dok je Somma bila još mlada, dok je prvi put rovala put, bila je tako brza i jaka, da je sobom nosila veliko kamenje. Putem je udarala kamenom o kamen, gladila sve hrapavosti, brusila krhotine stijena i pretvarala ih u šljunak i valutice. Kasnije, kad se rijeka stišala i smirila, naplavila je šljunak i valutice pijeskom i glinom.

Upravo ispod te gline i pijeska vadili su budaci kopača šljunak. No čudne li stvari: neko kamenje nije bilo glatko, nego nasuprot, neravno, kao da je obijeno s obiju strana. Tko mu je mogao dati takav oblik? Zacijelo ne rijeka, koja kamenje brusi.

Neobično kamenje vidio je tamošnji mještанин Boucher de Perthes. On je bio učenjak. Imao je veliku zbirku raznovrsnih nalazaka, pronadenih u zemlji na Somminim

obalama. Bilo je tu mamutovih zubiju i nosorogovih rogo-
va, i lubanja špiljskih medvjeda. Boucher de Perthes brižno
je čuvao i proučavao te ostatke čudovišta, koja su se nekoć
često spuštala do vode, kao sada ovce ili guske.

Ali gdje je sam pračovjek? Boucher de Perthesu ni-
kako nije polazilo za rukom, da pronade njegove kosti.
Na jednom spazi čudno kamenje, nadeno u pijesku. Tko
je to kamenje mogao zaoštriti s obiju strana? Odmah je
učenjак zaključio: to je mogao uraditi jedino čovjek.

S velikim uzbuđenjem promatrao je svoje nalaske.
Istina, to još nijesu bili ostaci prastarog čovjeka. Ali to
je bio njegov trag — trag njegovoga rada. Bilo je jasno,
da to nije uradila rijeka, nego čovjekova ruka.

O svojemu nalazu napisao je Boucher de Perthes
knjigu, koju je smiono nazvao »O stvaranju — knjiga o
podrijetlu i razvitku živih bića«.

Sada je započela borba. Boucher de Perthesa — isto
onako kao kasnije Duboisa — napadali su sa sviju strana.
Najugledniji arheolozi dokazivali su, da taj pokrajinski
ljubitelj starma nema pojma o nauci, da su njegove
kamene »sjekire« krivotvorene i da njegova knjiga treba
da bude osudena, jer se protivi crkvenom učenju o stva-
ranju prvoga čovjeka.

Čitavih petnaest godina trajao je rat između Boucher
de Perthesa i njegovih protivnika. On je osijedio i ostario,
ali se još nepopustljivo borio dokazujući duboku starost
čovječjega roda. Iza prve knjige napisao je drugu i treću.

Sile nijesu bile jednake, ipak je Boucher de Perthes
pobijedio. Njemu pomogoše geolozi Lyell i Prestwich. Oni
su došli u dolinu rijeke Somme, pregledali iskopine, prou-
čili de Perthesove zbirke, i nakon najtočnije kontrole izja-
više, da je oruđe, koje je našao de Perthes, pravo oruđe
prastarog čovjeka, koji je u Francuskoj živio u isto vri-
jeme, kad i slonovi i nosorozi.

Lyellova knjiga »Geološki dokazi čovjekove davnine«
ušutkala je de Perthesove protivnike. Sad su svi govorili,
da de Perthes zapravo nije otkrio ništa novo, jer da je
oruđe pračovjeka nadeno već i ranije i drugdje.

No na to je Lyell duhovito odgovorio: »Svaki put,
kad nauka otkrije nešto važna, govori se najprije, da se

to otkriće protivi vjeri, a kasnije, da je to već odavna svi-
ma poznato».

Do sada je takvog oruda, kakvo je našao de Perthes, nađeno mnogo. Najčešće se ono nalazilo na obalama rijeka, gdje se kopa šljunak i pijesak.

Tako se budak današnjega radnika susreće u zemlji s orudem onih vremena; kad su ljudi tek počinjali raditi.

Najstarije kameno orude je kamenje obijeno s obiju strana udarcima drugoga kamena. Usto se nalaze i jedno-
stavni otpadci krhotine, nastale razbijanjem kamena u komade.

To kameno orude i jest onaj trag čovjekovih ruku, koji vodi do riječnih dolina i naplava. Ondje, u riječnim naplavinama i talozima, tražio je čovjek podesnu građu za svoje umjetne nokte i derače. A to je već bio pravi ljudski rad. Životinja traži hranu ili građu za gnijezdo. Ali nikad građu za izradivanje svojih zubi ili nokata.

ŽIVA LOPATA I ŽIVO BURE

Svi smo imali prilike čitati i slušati o tehničarima kod životinja, o životinjama-graditeljima, tesarima, tkalcima i krojačima. Zhademo, na primjer, da dabar svojim ostrim i snažnim zubima obara stabla baš tako kao i drvosječa, te iz njih i granja gradi prave nasipe, zaustavlja tok rijeke, koja se razlijeva i stvara jezero.

A najobičniji šumski žuti mravi! Treba samo udariti mravinjak palicom, da se vidi, kako je to zamršena mnogosppratna građevina — pravi neboder iz granja.

Nastaje dakle pitanje: ne će li jednom mravi ili dabri stići čovjeka, ako on ne bude rušio njihovih građevina? Ne može li se dogoditi da mravi, recimo za tisuću godina, čitaju svoje mravlje novine, rade u mravljim tvornicama, lete na mravljim aeroplanima i slušaju na mravljem radiju svoje darovite umjetnike?

Mislimo, da se to ne može dogoditi čak ni za deset milijuna godina. Ta među čovjekom i mravom postoji vrlo važna razlika.

U čemu je ta razlika?

Možda u tom, što je čovjek veći od mrava?

Ne!

Možda u tome što mravi imaju šest nogu, a čovjek samo dvije?

Ne, mi govorimo o posvema drugoj razlici.

Kako radi čovjek? On ne radi golim rukama, niti svojim zubima, nego sjekirom, lopatom, čekićem. A u mravinjaku, makar koliko tražio, ne ćeš naći ni sjekire, ni lopate. Kad mrav mora nešto prerezati, čini to živim škarama, kojima je snabdjevena njegova glava. Ako treba iskopati kanal, on radi sa četiri žive lopate, koje nosi uvijek sa sobom — to su njegove četiri šape. Dvjesto prednjima kopa zemlju, dvjesto stražnjima je odbacuje, a dvije srednje služe mu kao uporište.

Čak i posude njegovo je živo. Postoji takva vrst mrava, kod kojih se mogu naći čitavi podrumi, puni živih bačava. U mračnom i niskom podzemlju vise u stisnutim redovima pod stropom potpunoma jednake bačve. Nepokretne su. Ali evo u podzemlje je dopuzao mrav. Nekoliko udaraca ticalima o bačvu i ona najednom oživi, počne se micati.

Pokazalo se, da ima bačva i glavu, i grudi, i šape, a samo bure da je velik naduveni trbuščić mrava koji visi, uhvativši se za prečke na stropu. Otvaraju se čeljusti, a iz usta izlazi kapljica meda. Mrav-radnik, koji se došao okrijepiti, obližne kapljicu i odlazi ponovo na posao. A mrav-bačva ponovo pada u san među drugim takvim bačvama.

Evo, kakva je »živa« tehnika kod mrava; oruđe i posude njegovo nije umjetno kao u čovjeka, nego prirodno, s kojim se mrav nikad ne rastaje.

I dabar ima živo oruđe. Ne obara on drveće sjekirom, nego zubima. To znači, da mravi i dabri ne prave svoje oruđe. Oni se radaju s gotovim priborom oruđa.

Na prvi pogled to izgleda zgodno. No razmislivši, bit će svakom jasno, da to oruđe nije suviše dobro. Ne možeš ga ni popraviti, ni preurediti.

Dabar ne može odnijeti svoja sječiva na popravak, kad radi starosti otupe. A mrav ne može naručiti novu savršenu šapu, da njom lakše i brže kopa zemlju.

ČOVJEK S LOPATOM MJESTO RUKE

Pretpostavimo, da čovjek kao i druge životinje ima samo živo orude, a ne drveno, željezno i čelično.

Čovjek ne bi mogao pribaviti novo orude, ni preraditi staro. Da dode do lopate, morao bi se roditi s rukom nalik na lopatu. Naravno, ta pretpostavka posvema je nevjerojatna. Ali pretpostavimo ipak, da se takva nakaza rodi. Za cijelo bi to bio izvrstan kopač. Ali svoju vještinu ne bi mogao predati drugomu, kao što ne može oštroidan čovjek posuditi drugome svoje oči.

Svoju ruku-lopatu morao bi čovjek stalno nositi sa sobom, no ta mu za drugi posao naravno ne bi bila pogodna. A kad bi čovjeku došao kraj, došao bi kraj i lopati: lopatu bi morali sahraniti zajedno s čovjekom.

Taj rođeni kopač mogao bi svoju savršenu lopatu predati potomstvu samo u tom slučaju, ako bi koji od njegovih unuka ili praunuka od njega naslijedio tu nakaznost, kako se nasljeđuje boja kose ili oblik nosa.

Uostalom i to još nije sve. Živo orude može se samo onda sačuvati i održati u rodu, ako je životinji korisno, a ne štetno.

Kad bi ljudi živjeli poput krtica, u zemlji, bile bi im naravno potrebne šape-lopate.

Ali bićima, koja žive na površini zemlje, bila bi takva šapa suvišna.

Eto kako je mnogo novih uslova potrebno, da se stvori novo orude — živo, prirodno, a ne umjetno. Ali čovjek je, na našu sreću, pošao drugim putem. Nije čekao, dok mu mjesto ruke izraste lopata. Načinio je lopatu sam, i to ne samo lopatu, nego i nož, i sjekiru, i još mnogo drugo orude.

Prstima, kojih ima dvadeset, i zubima, kojih ima trideset i dva, koje je dobio od svojih predaka, dodao je još tisuće najraznovrsnijih — dugih i kratkih, debelih i tankih, oštrih i tupih — prstiju, derača, nokata i šaka.

A to mu je dalo takvu brzinu u takmičenju s drugim životinjama, da ga je bilo nemoguće stići.

MAJSTOR-ČOVJEK I MAJSTOR-RIJEKA

Dok je čovjek tek postajao čovjekom, nije u prvo vrijeme pravio, izrađivao, nego je sabirao svoje kamene nokte i zube, kao što mi danas beremo gljive ili jagode. Prolazeći riječnim prudovima, dugo bi tražio oštro kamene, koje je otklešala i izbrusila sama priroda.

Takvi gotovi »samobrodni« oštraci nalaze se ondje, gdje je nekad prije nastao kakav obijestan riječni vir, koji je treskajući hrpom kamenja jednog o drugog kao golemom zvečkom pravio oštrance. Naravno da se majstor-vir malo brinuo, hoće li biti kakve koristi od njegovog »rada«. Radi toga je među stotinama kamenja, koje je obradila priroda, bilo vrlo malo takvoga, koje bi moglo poslužiti čovjeku.

Čovjek počinje sam izrađivati iz kamenja ono, što mu je potrebno — počinje praviti orude.

Dogodilo se ono, što se kasnije ne jednom ponovilo u povijesti čovječanstva: prirodno, samorodno zamijenio je čovjek umjetnim. U jednom kutku velike radionice prirode uređuje čovjek svoju radionicu, da stvara nove predmete, kojih u prirodi nema:

Tako je bilo s kamenim orudem, tako je bilo kasnije — nakon više tisuća godina — i s kovinom: mjesto da se koristi samorodnim kovinama, koje nije bilo lako naći, počeo je čovjek taliti kovine iz ruda. Svaki put, kad je čovjek od nadenoga prelazio k izrađenom vlastitim rukama, zakoračio je novim korakom k slobodi i nezavisnosti od okrutne vlasti prirode.

Ponajprije čovjek još nije umio izrađivati materijal za svoje orude. Naučio je najprije davati nov oblik materijalu, kojega je u prirodi gotova nalazio.

Uzevši u ruke kamen, on ga je klesao udarcima drugoga kamena. Nastalo je ono, što geolozi nazivaju »udarcima« ili »sječivcem«: takvim orudem moglo se dobro sjeći. A otpadci su također dobro došli: njima se moglo rezati, strugati i bosti.

Prastaro orude, koje se nalazi duboko u zemlji, još je toliko nalik na kamene, koje je izbrusila priroda, da je često teško reći, tko je bio majstor: čovjek ili rijeka, ili

naprosto žega i studen, koji zajedno s vodom također mrve i kalaju kamen.

No nadeno je i drugačije orude, o kojemu nema sumnje, da ga je izradio čovjek. Po prastarim riječnim prudovima i obalama, koje su sada zatrpane debelim slojem gline i pijeska, nadene su kopanjem čitave radionice prastarog čovjeka: tu su i gotovi sječivci i krhotine, koje su služile za izradivanje. Uzmemo li takav odlomak i razgledamo li ga, vidjet ćemo jasno, po kojemu je mjestu čovjek udarao, da ga otkoli, i kako ga je ravnao, da dobije podesne izradevine.

Takvoga prigotavljanja u prirodi nema. To je mogao učiniti samo čovjek.

To je i razumljivo: u prirodi se sve radi bez cilja i plana, samo po sebi. Riječni vir vitlao je kamenje bez smisla. Čovjek je činio to isto, ali svijesno i svrsishodno. Tako se prvi put u svijetu pojavila svrha i plan. Čovjek počinje pomalo ispravljati i preradivati prirodu ispravljajući prirodom izradeni kamen.

To je čovjeka uzdiglo još za jedan stupanj nad druge životinje, dalo mu je još više slobode: sad više nije ovisio o tome, da li mu je priroda priredila podesan kamen ili ne.

Sad je mogao sam za sebe izradivati orude.

POČETAK ŽIVOTOPIISA

Životopis (biografija) obično počinje godinom i mjestom rođenja. Na primjer: Ivan Ivanović Ivanov rodio se u gradu Tambovu 23. studenog 1897.

To isto se katkad kaže i uzvišenijim stilom:

Bilo je kišni studeni godine 1897., kad se u malenoj kućici na periferiji Tambova rodio Ivan Ivanović Ivanov, kojemu je kasnije bilo sudeno, da proslavi svoje ime i svoj rodni grad.

Naša pripovijest došla je već do 41. strane, ali još uvijek nije rečeno, gdje i kad se rodio naš junak. Priznajemo, da nijesmo još čestito rekli ni njegovo ime. Na jednom mjestu ga nazivamo »majmunom-čovjekom«, na dru-

gom »polučovjekom«, na trećem još neodređenije — »našim šunskim pretkom«.

Pokušat ćemo reći nekoliko riječi za svoje opravdanje.

Počnimo s junakovim imenom.

Uza svu svoju želju ne možemo reći njegovo ime, jer imade vrlo mnogo imena.

Prolistajte bilo koji životopis. Vidjet ćete, da junak ima od prve do posljednje strane jedno te isto ime. Junak raste, od djeteta postaje momak, već dobiva brkove i bradu, ali ime mu se obično ne mijenja. Ako je pri rođenju prozvan Ivanom, ostat će Ivanom do kraja svojih dana.

S našim junakom stvar je zamršenija.

On se od jednoga poglavlja do drugoga toliko mijenja, da protiv svoje volje mijenjamo i njegovo ime.

Naravno, najjednostavnije bi bilo, kad bismo mu od početka dali ime »čovjek«. No zar se može jednim te istim imenom nazivati i savremenoga čovjeka i pirekan-tropa, koji je još toliko nalik na majmuna?

Sinantrop je već manje sličan majmunu, ali i njega ne možemo nazvati čovjekom.

Još bliži nam je heidelberški čovjek. Teško je reći, kako je izgledao, jer je od njega ostala sažno jedna čeljust, koja je nadena kraj Heidelberga. Ali sudući po toj čeljusti, može se ipak reći, da je tomü čovjeku s pravom dano čovječje ime: zubi njegovi nijesu životinjski, nego čovječji, a derači ne strše nad ostalim zubima, kao kod majmuna.

Pa ipak Heidelberganin još nije pravi čovjek. To se jasno vidi po podbratku, koji mu je savinut jako unatrag kao kod majmuna.

Pitekanthrop, sinantrop, heidelberški čovjek! Evo već tri imena.

Ovaj red imena može se nastaviti: za heidelberškim čovjekom dolazi chiringsdorfski, za ovim — neandertalski, a iza ovoga — kromanjonski.

Koliko imena za jednoga junaka!

Ali ne ćemo bježati naprijed.

U ovoj glavi se naš junak zove — heidelberški čovjek.

On sad luta po riječnoj obali tražeći materijal za orude, sad klešući kamenjem kamen izraduje nespretne,

neizgladene sječivce, koje nalazimo u prastarim riječnim talozima.

Kako vidite, čitatelju, nije nam bilo lako dati junaku ime.

Još teže je bilo reći godinu njegovog rođenja.

Ne možemo reći: naš se junak rodio te i te godine. Ta čovjek nije postao čovjekom za jednu godinu. Stotine tisuća godina dijele pitekantropa od sinantropa, sinantropa od savremenoga čovjeka.

Uzme li se u obzir, da je pitekantrop živio prije milijun godina, može se reći, da je čovječjemu rodu približno milijun godina.

Najteže je našem junaku odrediti mjesto rođenja.

U tu svrhu pokušali smo razjasniti, gdje je živio njegov djed, upravo majmun, iz kojega su se razvili i čovjek i čimpanza i gorila. Toga majmuna nazivaju učenjaci driopitekom. Kad smo stali tražiti njegovu adresu, pokazalo se, da je driopiteka bilo mnogo. Jedan trag doveo nas je u Srednju Evropu, drugi u Sjevernu Afriku, treći u Južnu Aziju.

Pri tom smo se još sjetili, da su kosti pitekantropa i sinantropa nadene u Aziji, a heidelberška čeljust — u Evropi.

Pokušajte nakon ovoga reći, gdje je čovjekova domovina! Ne samo da je teško odrediti zemlju, nego i kontinent.

Stali smo razmišljati: a ne bismo li pogledali, gdje je pronađeno najstarije čovjekovo oruđe? Ta čovjek je onda postao čovjekom, kad je počeo izradivati oruđe. Možda će nam oruđe pomoći da odlučimo, gdje se prvi put pojavio čovjek.

Uzeli smo kartu cijeloga svijeta i označili na njoj mjesta, gdje je bilo nađeno najstarije oruđe — sječivci.

Na karti se pojavilo mnogo točaka. Više ih je bilo u Evropi, no po gdjegdje bilo ih je i u Africi i u Aziji.

Iz toga se može izvesti samo jedan zaključak: čovjek se pojavio u Starom Svijetu i to ne na jednom, nego na različitim mjestima.

Tako je to vjerojatno i bilo. Ta ne može se pretpostaviti, da je ljudski rod proizašao samo od jednoga maj-

munskoga para — od majmuna Adama i Eve. Preobražaj majmuna u čovjeka nije nastao u jednom majmunskom stadu, niti na jednom mjestu, nego na mnogim mjestima — svagdje, gdje su živjeli takvi majmuni, koji su čitavom svojom prošlošću bili osposobljeni da postanu ljudi.

ČOVJEK POBJEĐUJE VRIJEME

Svima je poznato, kako se dobiva željezo, ugljen ili vatra. No, kako se dobiva vrijeme? O tom malo tko znade.

Međutim naučio je čovjek osvajati vrijeme već vrlo davno. Kad je počeo praviti orude, pojavilo se u njegovom životu novo zanimanje, pravo ljudsko zanimanje — rad. No za rad je trebalo vremena. Da se načini kameno orude, treba najprije naći podesan kamen. A to nije bilo lako. Ta nije svaki kamen bio podesan za izradivanje.

Najbolji je za izradivanje bio tvrdi, čvrsti kremen. No takvoga kremena nema na svakom koraku, trebalo ga je naći. Mnogo sati utrošio je čovjek na traženje, a događalo se, da je često traženje bilo uzaludno. Onda je čovjek morao uzimati manje čvrst kremen ili se morao zadovoljiti još mekšim materijalom, pješčanikom ili vapnencem.

I evo, naden je podesan kamen. Da mu se dade potreban oblik, trebalo ga je izravnati i otklesati drugim kamenom — obijačem. A za to je opet trebalo vremena. Čovjekovi prsti nijesu još bili toliko spretni, kao danas — tek su se priučavali na rad. Stoga je za izradivanje kamenoga sječiva utrošeno vjerojatno više vremena, nego danas na izradivanje čelične sjekire.

Ali otkud se moglo uzeti vrijeme?

Prvobitni čovjek imao je vrlo malo slobodnoga vremena — možda manje, nego najzaposleniji čovjek naših dana. Od jutra do mraka lutao je šumom i šumskim poljanama skupljajući hranu, trpajući je u usta i odnoseći svojoj djeci sve, što se moglo pojesti. Na skupljanje hrane i jela — osim sna — čovjek je trošio sve svoje vrijeme. Pa i hrana je bila takva; da je trebalo takove hrane vrlo mnogo.

Koliko treba pojesti, ako se jelovnik sastoji iz jagoda, oraha, spuževa, mladica, lišća, licinika i sličnih sitnica! Stada ljudi pasla su u šumi, kao što i danas pase stado jelenuva, koji drugo i ne rade, nego čupaju i žvaču mahovinu.

No ako će se cio dan tražiti hrana i žvakati, kad će se raditi?

Pokazalo se, da rad ima čudesno svojstvo: on ne samo da vrijeme oduzima, nego ga i daje.

I zaista, uspije li vam načiniti u četiri sata ono, na što drugi troši osam, dobili ste četiri sata na vremenu. Pronadete li oruđe, koje dvostruko pospješuje rad, to znači, da vam je uspjelo dobiti, osloboditi polovicu onoga vremena, koje ste ranije trošili za taj posao.

Taj način dobivanja vremena pronašao je još prastari čovjek.

Da se otkleše kamen, trebalo je utrošiti mnogo sati. No zato je kasnije tim oštrim kamenom bilo lakše ispod kore iščeprkati ličinku.

Da se kamenom ostruže palica, trebalo se također dobrano mučiti, ali zato je palicom kasnije bilo lakše iskopati iz zemlje jestivi korijen ili ubiti životinjicu, koja je jurnula travom.

Usljed toga je sabiranje hrane išlo brže, čovjeku je ostajalo više vremena za rad. U onim slobodnim časovima, kad nije skupljao hranu, izrađivao je čovjek svoje oruđe i pravio ga sve boljim i oštrijim. Svako novo oruđe davalo je sve više hrane, prema tomu i sve više vremena.

Osobito mnogo vremena mogao bi dati čovjeku lov. Ta mesom se možeš za pol sata najesti za cio dan. No prvo vrijeme jeli su ljudi meso rijetko. Palicom ili kamenom ne možeš ubiti veću životinju, a od šumskog miša — malo koristi.

Čovjek još nije bio pravi, iskusni lovac.

Što je dakle bio čovjek?

Bio je skupljač.

ČOVJEK-SKUPLJAČ

Iako je biti skupljač u naše vrijeme. Svaki od nas imao je prilike provoditi čitave dane u šumi berući gljive i

jabode. Kakav užitak — otkriti u mahovini smeđu kapu varganja ili iznenađa opaziti u travi baršunastu, poput zore rumenu, kapu muhare blagve. Kako je ugodno turiti u mahovinu ili travu svih pet prstiju i oprezno izvući snažan debeli stručak gljivin s crnim resama!

No zamislite, da je branje gljiva ili jagoda vaše glavno zanimanje. Biste li bili uvijek siti? Kad bereš gljive, događa se, da kući doneseš punu košaricu gljiva i do vrha punu kapu, ali se događa, da se nakon čitavog dana hodanja po šumi vraćaš s jednom jedinom pečurkom u dvije košarice.

Jedna naša desetgodišnja prijateljica, kad bi odlazila u šumu, uvijek se hvalisala:

— Idem — i donijet ću stotinu varganja!

A vraćala se gotovo redovito praznih ruku. Da kod kuće nije imala druge hrane, ne bi joj ostajalo drugo, nego da umre od gladi.

Čovjeku-sabiraču u prijašnja vremena bilo je još gore. Ako nije umirao od gladi, to je bilo samo radi toga, što se nije gadio nikakve hrane i što ju je čitave dane tražio.

Ako je već i bio snažniji i slobodniji od svojih predaka, koji su živjeli na drveću, bio je još dosta jadno, polugladno biće.

Oim toga spremala se na zemlji strašna nevolja.

Glava četvrta

SVRSETAK I POČETAK SVIJETA

DOLAZI NEVOLJA

Poradi nečega, što još ni danas nije poznato, krenuo je sjeverni led sa svoga mjesta i stao puzati na jug. Snažne ledene bujice potekle su preko brežuljaka i ravnica, parajući i derući obronke, ravnajući vrhove humaka, lomčići i bruseći stijene i noseći sa sobom kao plijen hrpe krotina. A ispred leda, koji se talio, nastajale su ne ledene, nego vodene rijeke, koje su živo napredovale kopajući sebi korito u zemlji.

Kao navalne kolone zavojevača kretao se led sa sjevera. U susret sjevernom ledu krenuli su iz gorskih dolina i klanaca njegovi saveznici — ledenjaci.

Još se i danas može slijediti put ledenih bujica na kamenju, koje je rasijano u ravnicama naše zemlje i susjednih zemalja. Katkad se u šumskom guštiku — negdje u Kareliji — vidi najednom usred omorika golem, mahovitom pokriveni kamen. Kako je dospio ovamo? Donio ga je led.

I ranije se više puta događalo, da su sjeverni ledenjaci kretali sa svoga mjesta i puzali prema jugu. Ali im još nikad nije uspjelo da se pokrenu tako daleko. U našoj zemlji došao je led do onih krajeva; gdje su danas gradovi Staljingrad i Dnjepropetrovsk. U Zapadnoj Evropi došao je do srednjemačkih gora i pokrio je gotovo cijele Britanske otoke. U Americi se spustio južnije Velikih jezera.

Nijesu se ledenjaci kretali brzim korakom, njihov se dah nije odmah osjetio u mjestima, gdje je živio čovjek. Prvi su dah ledenjaka osjetile ne kopnene, nego morske životinje.

Na morskim obalama bilo je još toplo. U šumama su se još mogli naći lovor i magnolija. Po ravnicama su lunjali, gazeći visoku travu, orijaški južni slonovi i nosorozi. More je postajalo sve hladnijim i hladnijim. Morske struje — te rijeke usred mora — nosile su sa sobom sa sjevera studen ledenjaka i otkinute sante leda.

Obalni talozi još nam i danas rječito pripovijedaju o preobraženju toplih mora u hladna. Dok su na kopnu još živjele životinje i biljke, koje trebaju toplinu, u moru se već mijenjalo stanovništvo. Proučavajući slojeve, staložene u to vrijeme, nalazimo u njima mnoštvo školjaka takvih mekušaca, koji mogu živjeti samo u hladnim vodama.

RAT ŠUMA

Ali doskora se i na kopnu počinje osjećati približavanje leda.

Nije šala, Arktik je krenuo s mjesta i puže prema jugu! Uslijed toga krenule su s mjesta i počele puzati sa sjevera na jug tundre i crnogorične šume.

Tundra je krenula u rat protiv tajge, tajga je uzmičući počela potiskivati bjelogoričnu šumu.

Počeo je veliki tisućgodišnji rat šuma.

Šume ratuju i u naše vrijeme. Smreka i topola su na primjer uvijek u neprijateljstvu.

Smreka voli sjenu, a topola svijetlo.

U smrekovoj šumi skriva se topola pod granama smreke kao sitna mladica: sjenovita smreka ne da joj se razviti.

Ali kad čovjek posiječe smrekovu šumu, topola odmah oživljuje na žarkom suncu i počinje bujno rasti.

Sve unaokolo brzo se mijenja. Gine mahovina, koja voli sjenu i koja je rasla na podnožju smreka. Zahiruju od suviše žarkoga sunca maloljetne smreke, koje su ljudi poštedeli kod sječe, jer su bile premalene. Dok su bile žive njihove majke — velike, sjenovite smreke — malene smreke živjele su dobro u sjeni njihovih širokih zelenih sukarnja. Ostavši bez zaštite od suncu, smrekice hire i suše se.

Zato topola slavi pobjedu. Ranije je lovila samo one zrake svijetla, koje su slučajno propuštale na zemlju njezine suparnice — smreke. No smreka je posječena, i zavladała je topola.

I evo, na mjestu smrekove šume diže se zračna i svijetla šuma topola.

No vrijeme prolazi. Vrijeme je veliki radnik. Pomalo, neopazice mijenja ono šumsku kuću i dom. Sve više se dižu topole, sve tješnije se spajaju njihovi vrhovi. Sjena na njihovom podnožju, isprvice rijetka i prozirna, postaje sve gušćom i mračnijom. Topola je pobijedila, ali u njezinu pobjedi je — njezina propast.

Nikad se nije dogodilo, da bi čovjeka upropastila njezina sjena. U životu drveća to se događa. U topolinoj sjeni oživljuje njezin neprijatelj, — smreka, koja isto onako ljubi sjenu, kao što topola ljubi svijetlo. Duskora se sva zemlja pokriva zelenom bodljikavom četkom malenih smreka. Poslije nekoliko desetaka godina vršci smreke dostižu vrške topola. Šuma postaje mješovita, šarena. Svijetlo zelenilo topola prekidaaju šiljasti tamni vršci smreka. Smreke se dižu sve više i već njihova gusta mračna sjena zaklanja od sunca topolino lišće.

To je svršetak topolin. U smrekinoj sjeni počinje topola gnuti, salnuti. Smreka stupa u svoja prava. Smrekova šuma zauzima svoje staro mjesto.

Tako ratuju šume, kad se čovjekova sjekira umiješa u njihov život.

Još okrutniji bio je rat šuma onda, kad se u njihov život umiješala zima ledenoga doba.

Studen je ubijala drveće, koje ljubi toplinu i otvarala put sjevernim šumama. Bor, omorika i breza započele su rat s hrastom i lipom; uzmičući istisnuli su lipa i hrast iz šuma posljednje ostatke zimzelenih lovora, magnolija i smokava.

Drveću koje ljubi toplinu, koje je osjetljivo, bilo je teško održati se, na mjestima, izloženim vjetru i studeni; ono je pogibalo, prepuštajući mjesto osvajačima. Lakše im se bilo održati u gorovitom kraju.

U svakoj kotlini, zaštićenoj od vjetra, kao u opsjednutoj tvrđavi održalo se drveće, koje ljubi toplinu. Ali odozgo, s gora, puzali su drugi ledenjaci, a pred njima su išle kao avangarda gorske tundre, gorske jele i breze.

Tisuće godina trajao je ovaj rat šuma. Sve dalje i dalje na jug uzimalo je drveće, koje ljubi toplinu — ostaci razbijene vojske.

A što se dogodilo sa životinjskim stanovništvom tih šuma, koje su poginule u borbi sa zavojevaca?

Kad u naše vrijeme šume ginu od sječe ili požara, pogiba jedan dio njihovih stanovnika zajedno s njima, a drugom dijelu uspijeva da pobjegne. Zajedno s posječenom omorikovom šumom nestaju i korjeniti stanovnici njezini: i krstokljun omorikaš, i vjeverica, i svi ostali stanovnici — šumski zarobljenici.

Ondje, gdje je stajala njihova sjenovita omorikina kuća, diže se nova šumska kuća — topolina. U toj novoj kući nastanjuju se druge ptice, druge životinje.

A kad nakon mnogo godina omorika pobjeđuje topolu, ona omorikova šuma, koja je izrasla na mjestu topolove, opet ne ostaje prazna: u njoj se ponovo naseljuju i vjeverica i krstokljun i njihovi drugovi.

Šuma i gine i uskrsava ne kao slučajni spoj biljaka i životinja, nego kao cjeloviti, nedjeljivi svijet.

Tako je bilo i u ledeno doba. Zajedno sa šumama koje ljube toplinu nestalo je i njihovih stanovnika: Nestalo je prastaroga gorostasnoga slona, otišli su na jug nosorogi i vodeni konji, izginuo je stari neprijatelj čovjekov — sabljozubi tigar.

A zajedno s tima orijašima poginulo je ili pobjeglo na jug mnoštvo životinja i ptica.

Drugačije nije moglo ni biti. Svaka životinja prikovana je, kao lancem, uz svoj svijet, za svoju šumu. I kad god je taj svijet stao propadati, povlačio je svojom propašću sa sobom i mnoge svoje stanovnike.

Kad je ginulo drveće, grmlje i trava, ostale su bez hrane i zaklona životinje, koje su te biljke hranile i sakrivale pod svojim krovom. Ali životinje su sa svoje strane povlačile u propast druge životinje — zvijeri. Kad se umanjio broj biljoždera, počeli su ginuti od gladi i grabežljivci koji su lovili biljoždere.

Sapete jedne s drugima »hranidbenim lancem«, gignule su životinje i biljke zajedno, kad je ginula njihova šuma.

Tako su u stara vremena tonuli zajedno s galijom ro-bijaši-galijoti, jer su bili za brod prikovani lancima.

Da bi se nekako održala, morala je životinja raskinuti lance: početi jesti drugu hranu, promijeniti svoje pandže i zube, pustiti da joj raste duga dlaka, kako bi se spasla od studeni.

Poznato nam je, kako se životinja teško mijenja. Za to je potrebno, da na nju djeluju dva majstora — nasljedivanje i promjenljivost, a ti majstori rade vrlo, vrlo polagano.

Teško se južna životinja mogla održati u sjevernoj šumi. Sa sjevera su zajedno sa šumom došli i njezini kosmati gospodari: dlakavi nosorog, mamut, špiljski lav, špiljski medvjed. Te životinje osjećale su se u sjevernoj šumi kao kod svoje kuće.

Koliko je vrijedila samo njihova dlaka: topla, runjava. Mamut i dlakavi nosorog nijesu se bojali zime, kao goli, južni slon, nosorog i vodeni konj.

Nekoje sjeverne životinje umjele su se i drugačije štititi: krijući se po špiljama.

Pa i hranu su sjeverne životinje nalazile bez muke u šumi, jer je to bila njihova šuma, njihov svijet.

S tima novim gospodarima trebali su izdržati borbu stanovnici izginulih šuma.

Je li onda čudo, što je samo nekima uspjelo da se održe!

A čovjek! Što se s njim dogodilo?

Čovjek se naravno održao, jer da je poginuo, ne biste čitali ove knjige.

Onim ljudima, koji su živjeli u toplim krajevima, nije se bilo teško održati, premda je i ondje podneblje postalo hladnije.

Teže je bilo stanovnicima onih krajeva, koji su na sebi osjetili sav užas ledenoga doba.

Dršćući i cvokoćući zubima, zbijeni u hrpu da se ugriju i da griju djecu, dočekivali su prvi snijeg, prve strašne zime.

Glad, studen i divlje zvijeri prijetile su ljudima pogibijom.

Kad bi ljudi bili mogli spoznati, što se oko njih događa, zacijelo bi mislili, da dolazi svršetak svijeta.

SVRŠETAK SVIJETA

Često su proricali konac svijeta.

U srednjemu vijeku, kad se nad zemljom pojavljivala repatica, govorili su ljudi križajući se:

— Dolazi svršetak svijeta!

U burnim vremenima gladi i ratova praznovjerni ljudi bojažljivo su šaptali:

— Dolazi konac svijeta.

No svršetak svijeta ipak nije došao.

Sada znademo, da se repatica nipošto ne pojavljuje radi toga, da ljudima proriče budućnosti. Repatica ide svojim putem oko sunca i malo se brine za to, što će o njoj misliti praznovjerni stanovnici zemlje.

Znademo isto tako, da i glad i zaraza, štoviše i rat, još ne znače svršetak svijeta. Glavno je — znati uzrok nevolji. A znadeš li uzrok, možeš se lakše boriti s nevoljom.

Ali svršetak svijeta ne proriču samo zaostali, neuki ljudi. Ima i učenjaka, koji nagovijestaju svršetak svijeta, i čovječanstva. Nekoji tvrde, na primjer, da će čovječanstvo izginuti od nedostatka goriva. Kao dokaz navode brojeve. Zaliha ugljena ima na zemlji sve manje i manje, šume se brzo prorjeduju, a nafte ima jedva za stotinu godina. Kad na zemlji nestane goriva, zaustavit će se strojevi, u tvornicama prestat će se kretati vlakovi, ugasit će se svijetla u kućama i na ulicama. Većina ljudi će poginuti od studeni i gladi, a preostali će podivljati i postati ponovo prvobitni divljaci.

Nema šta, strašna slika!

A najstrašnije jest, da goriva zaista nema previše na zemlji. Jednom će zalihamo goriva morati doći kraj.

A hoće li to biti svršetak svijeta?

Ne, ne će!

Gorivo nije jedini izvor topline i energije na zemlji. Glavni izvor energije je — sunce. Nema sumnje, da će ljudi, prije nego se iscrpu zalihe goriva, umjeti prisiliti sunce da tjera vlakove, rasvjetljuje kuće i ulice, da okreće valjke u strojevima i da kuha objed. Ta već i sada postoje prve pokusne sunčane električne centrale i prve sunčane kuhinje.

No, dopustite — govore ljudi, koji se žure da sahrane svijet — i sunce će jedinom ohladnjeti. Već nije tako vrelo i žarko, kao neke mlade zvijezde. Proći će milijuni godina, sunčeva temperatura će pasti, a poradi toga postat će na zemlji hladnije. Snažne ledene bujice razorit će na zemlji nestalne ljudske građevine. Bijeli medvjedi lunjat će ondje, gdje sada rastu palme. Tada ljudima ne će biti dobro.

Naravno, bilo bi vrlo loše, kad bi na zemlji opet nastalo ledeno doba. No i prvobitni ljudi umjeli su se održati usred leda! Zar bi poginuli u ledu ljudi budućnosti, naoružani naukom, daleko jačom od naše današnje!

Može se štoviše unaprijed reći, što će ljudi učiniti, da pobijede studen. U pomoć sunčanim zrakama pozvat će oni unutaratomske energije, skrivene u materiji.

Unutaratomske energije ne će nikad biti kraja, treba je samo osloboditi.

Ali iz tih dalekih vremena, iz daleke budućnosti treba da se vratimo u nemanje daleko vrijeme — u prošlost, prvobitnomu čovjeku.

POČETAK SVIJETA

Da čovjek nije raskinuo lanac, koji ga je prikovao uz rodnu šumu, propast šumskoga svijeta bila bi njegova propast.

No nije došao svršetak svijeta, svijet se samo promjenio. Svršio je stari svijet, a počeo novi.

Da se održi u tom novom, izmijenjenom svijetu, trebao se čovjek i sam promijeniti. Prijašnje je hrane nestalo, trebalo se naučiti pronaći novu. Tvrdi omorikovi i borovi češeri nijesu bili za čovjekove zube. Nešto posve drugo bili su sočni plodovi južnih šuma.

Mjesto toploga vremena nastalo je hladno. Sunce kao da se iznevjerilo zemlji. Trebalo se naučiti živjeti bez njegova toploga svijetla.

Trebalo je postati drugačijim! I to u najkraće vrijeme!

Od sviju živih bića mogao je to jedino čovjek. Čovjek se do toga vremena bio već tako naučio da se mijenja, kao nijedna druga životinja.

Suparniku čovjekovu — sabljozubnom tigru — nije uspjelo, da mu izraste kosmata dlaka, a čovjeku je to uspjelo: trebao je samo ubiti medvjeda i skinuti mu kožu.

Taj tigar nije znao naložiti vatru, a čovjek je znao: čovjek je već poznavao upotrebu vatre. Čovjek je dorastao do toga, da mijenja samoga sebe i popravlja prirodu.

Akoprem je od onda prošlo mnogo tisuća godina, i danas se još vidi, što je čovjek promijenio u prirodi i kako se sam izmijenio.

KNJIGA SA KAMENIM STRANICAMA

Zemlja leži pod našim nogama kao velika knjiga. Svaki sloj zemljine kore, svaki sloj taloženja — to je list te knjige.

Mi živimo na najgornjem i posljednjem listu. Prvi listovi su negdje vrlo duboko na dnu oceana i u temeljima kontinenata.

Do tih prvih listova, do početka knjige ne ćemo ni doći. Možemo samo da nagadamo, što je tamo napisano.

No što bliže k nama, što s unam pristupačnije stranice te knjige, to je lakše čitamo.

Neke stranice, opaljene i iskrivljene od vatre, pripovijedaju nam, kako je podzemna lava presavijala nad zemljom gorske hrptove. Druge stranice govore nam, kako je zemljina kora, dižući se i spuštajući, silila mora, da se rastaju i opet sastaju.

Poslije stranica, slojeva, bijelih kao morske školjke, koje sačinjavaju te slojeve, dolaze stranice crne kao ugljen.

To i jest ugljen. U njegovoj crnoj debljini može se pročitati povijest onih silnih šuma, koje su nekad rasle na zemlji. Gdje se nalaze, kao slike u knjizi, otisci lišća ili kostura životinja, koje su živjele u šumama, koje su se kasnije pretvorile u ugljen.

Čitajući tako stranu po stranu možemo pročitati svu povijest zemlje. Istom na posljednjim, najgornjim stranicama javlja se napokon novi junak — čovjek. U početku moglo bi se misliti, da čovjek nije glavni junak velike knjige. Čovjek izgleda drugorazrednim licem uz velikane, kakav je bio prastari slon ili nosorog. No što dalje, to smjeliše izlaži na prvo mjesto novi junak. Evo na koncu, pod kraj, dolazi vrijeme, kad čovjek ne samo da postaje junakom velike knjige, nego i jednim od njezinih pisaca.

Eno u prerezu riječne terase, usred taloženja iz ledenoga doba, nalazi se jasna crna crta.

Ta je crta nacrtana u velikoj knjizi drvenim ugljenom. Otkud se najednom pojavio sloj drvenoga ugljena među pijeskom i glinom? Možda je tu gorjela šuma.

Ali od šumskoga požara ostaje garište na velikom prostoru, a ova ugljena crta sasvim je kratka. Tako malen sloj mogao je ostaviti samo krijes.

A krijes je mogao zapaliti samo čovjek.

Na istom mjestu, odmah kraj vatre, nalaze se i drugi tragovi čovjekovih ruku: kameno orude i raskoljene kosti životinja, ubijenih u lovu.

Vatra i lov — evo čime je čovjek odgovorio na nalu leđa.

ČOVJEK IZLAZI IZ ŠUME

U neprijatnoj sjevernoj šumi čovjek gotovo i nije imao što da sabire. Zato počinje juriti šumom u potražnji za takvom lovinom, koja ne leži na mjestu, ne čeka, dok je netko uzme, nego bježi, krije se i opire.

Čak i u vrućim krajevima čovjek počinje u to vrijeme sve češće i češće dodavati svojoj hrani meso.

Meso je bilo zasitnije, davalo je više snage i više vremena za rad. Mesnu, hranivu hranu tražio je i mozak čovjekov, koji je rastao.

I što bolje je bilo čovjekovo oruđe, to više mjesta zauzima u njegovu životu lov.

No ako je lov postao neophodnom potrebom čak na toplom jugu, onda se na sjeveru bez njega nije moglo održati.

Čovjek se više nije mogao zadovoljiti sitnom životinjom, bila mu je potrebna krupna lovina. Lovu je u sjevernim šumama smetao i snijeg, i vijavica, i smrzavice. Trebalo je dakle stvoriti mesne zalihe za dulje vrijeme.

Pa kakvu je životinju čovjek počeo loviti?

U šumi je bilo dosta krupnih životinja. Po šumskim poljanama lunjali su jeleni pasući mahovinu. Rovali su šumsko tlo veprovi. No najviše krupnih životinja bilo je u stepama, a ne u šumama. Ondje su na beskrajnim prostranstvima posla stada divljih dlakavih konja. Jurila su poput oluje potresajući zemlju stada grbavih bikova, bizona. Stupajući lagano prolazile su poput živih gora runjave orijaške životinje — mamuti.

Za prvobitnoga čovjeka bilo je to pokretno meso, koje se udaljavalo, meka, koja ga je mamila i dozivala.

I, slijedeći lovinu, izlazi čovjek iz šume, u kojoj se rodio i odrastao. Sve dalje i dalje širi se čovjek po stepama. Tragove njegove vatre, njegovih lovačkih boravišta nalazimo daleko od šume, ondje, gdje nikada nije živio i nije mogao živjeti čovjek-skupljač, šumski čovjek.

RIJEČ, KOJU TREBA ZNATI PROČITATI

Na lovačkim logorištima prvobitnoga čovjeka sačuvala su se do danas kosti životinja, koje je čovjek ubio u lovu. Ima tu i požutjelih konjskih rebara, i rogatih lubanja bikova, i savijenih veprovih derača. Te su kosti katkad nagomilane u goleme hrpe. Očito je čovjek podulje ostajao na istom mjestu.

A što je najzanimljivije, među konjskim, veprovim i bizonovim nalaze se i gigantske kosti mamutove: njihove goleme lubanje, njihove duge, poput duge savijene kljove, njihovi zubi nalik na četku za ribanje, njihove orijaške noge otkinute od trupa.

Kakva smjelost, kakva snaga je bila potrebna, da se ubije takav orijaš, kao mamut! No još veća snaga bila je potrebna, da se rasiječe trup na dijelove, i odvuče u logorište. Ta svaka je noga vagala gotovo tonu, a lubanja je bila tolika, da se u nju mogao smjestiti čovjek.

Čak i savremenim lovcima, koji su naoružani posebnim puškama za lov na slonove, ne bi bilo lako svladati mamuta. A prvobitni čovjek nije imao puške. Sve njegovo naoružanje sastojalo se iz kamenog noža i koplja s kamenim šiljkom.

Istina, kroz mnogo tisuća godina, koje dijele čovjekalovča od čovjeka-sakupljača, promijenilo se kameno oružje, ono je postalo oštrije i bolje. Prije no što će načiniti kameni nož ili šiljak, čovjek odbija gornji sloj kore, ondā kleše sve izbočine i hrapavosti, iza toga kala kamen na ploče, da iz njih napravi napokon oštricu, koja mu je potrebna.

Da bi se načinio nož od tako nezgodnoga, otpornoga materijala, kao što je kremen, bila je potrebna velika vještina i mnogo sati rada. Radi toga čovjek više ne baca izradeno oruđe nakon rada, nego ga brižno čuva i brusi, kad otupi. Čovjek cijeni oruđe, jer cijeni svoj rad, svoje vrijeme.

No koliko god se trsio čovjek, kamen ipak ostaje kamenom. Kolje s kremenim rtom bilo je slabo oružje, kad je trebalo svladati takvu životinju, kao što je bio mamut. Ta mamut je bio odjeven u debelu kožu, kao krstarica u čelik.

A ipak je čovjek ubijao mamute. O tom nam govore lubanje i goljenice mamutove, nadene u logorištima.

Pa kako je prvobitni čovjek svladao mamute? To može shvatiti samo onaj, koji umije čitati riječ »čovjek«. Pravilno je čita samo onaj koji veli »čovjek« a misli »ljudi«. Čovjek-pojedinac nikad ne bi pobijedio mamuta. Pa zar bi čovjek i mogao postati onim, što jest, da je bio sam? Nije čovjek, nego su ljudi zajedničkim silama naučili praviti oruđe, naučili lov loviti, dobivati vatru, graditi kuće, obradivati zemlju. Ne čovjek, nego ljudsko društvo sazdalo je zajedničkim naporom kulturu i nauku.

U samoći čovjek bi ostao životinjom.

U društvu su tisuće godina rada pretvorile životinju u čovjeka.

Ima knjiga; u kojima prikazuju prvobitnog lovca nekim Robinzonom, koji je upornim radom sam sve postigao.

Ali da je čovjek uistinu bio takav Robinzon-pojedinac, da su ljudi živjeli u odijeljenim obiteljima a ne u zajedničkom društvu, nikad ne bi postali ljudima, niti bi stvorili kulturu.

Ta i Robinzonov život u istinu nije bio onakav, kako o tom pripovijeda Defoe. Kao osnovu svoje knjige uzео je Defoe povijest nekoga mornara, koji je zaista nekoć živio. Taj mornar bio je, začetnik pobune na brodu. Buntovnika su iskricali na malenom nenaseljenom otoku usred oceana. Kad su nakon mnogo godina putnici pohodili taj otok, jedini stanovnik otoka bio je potpuno podivljao. Stari mornar bio je posvema zaboravio govoriti i bio je sličniji životinji, nego čovjeku.

U samoći ne može ni današnji čovjek dugo ostati čovjekom.

A što da kažemo o prvobitnim ljudima!

Njih je činilo ljudima jedino to, što su živjeli zajedno, što su zajedno polazili u lov, zajedno pravili oruđe.

Čitava gomila ljudi proganjala je mamuta. Ne jedno, nego desetci kopalja zabadali su se u njegove kosmate bokove. Kao mnogonogo i mnogoruko biće proganjala je mamuta ljudska gomila. Kod toga su radili ne samo desetci ruku, nego i desetci glava.

Mamut je bio mnogo puta ~~put~~ pod čovjeka, ali ljudi su bili lukaviji.

Mamut je bio tako težak, da je mogao lako zgaziti čovjeka. Ali ljudi su se poslužili upravo tom njegovom težinom, da pobijede orijaša, kojega je teško nosila zemlja.

Opkolivši mamuta sa sviju strana, ljudi bi zapalili stepu. S očima izbezumljenim od sjaja vatre, opaljene i zadimljene dlake, jurio je mamut onamo, kamo ga je tjerala i slijedita vatra. A vatra je tjerala mamuta — po pakosnoj čovjekovoj zamisli — pravo u močvaru. Dospjevši na močvarno mjesto, mamut je propadao kao kamena kuća, sagradena na blatu. Zrak se tresao od gromovite rike, a mamut je pokušavao da izvuče iz blata jednu, pa drugu nogu. No uslijed toga propadao je sve dublje u blato.

Sad je ljudima preostalo samo, da dočuku mamuta.

Zatjerati i ubiti mamuta nije bilo lako. Ali još je teže bilo odvući ga u logorište.

Logorište se obično nalazilo na visokoj, suhoj obali rijeke. Rijeka je ljude pojila, a njezini prudovi i obale snabdijevale su ih kamenjem — materijalom za rad.

Trebalo je mamuta dovući iz najniže nizine, iz močvare, na visoravan.

Toga su se posla latile ne dvije, nego deseci ruku. Kamenim oštricama ljudi su strpljivo sjekli, rezali, pilili debelu kožu, tvrde tetive, snažne mišice mamutove. Iskusni ljudi — starci — pokazivali su, gdje treba rezati, da se brže rastave lubanja i noge od trupa. Napokon, šaskomadavši trup, stali su ljudi vući pojedine komade gore, do logorišta.

Pomažući krikom rad, da ide složnije, vukli su deseci ljudi po zemlji golemu kosmatu nogu ili glavu s dugim rilom, koje se za njima vuklo.

Znojni i iscrpljeni stigli bi do logorišta. Kakvo likovanje je tada nastajalo u logoru! Ljudi su znali, da je mamut obilna lovina, gozba, koju su davno očekivali. Znali su, da mamut znači za njih obilje mesne zalihe za mnogo dana.

SVRŠETAK TAKMIČENJA

Završilo se takmičenje čovjekovo s drugim životinjama: čovjek je ostao pobjednik, svladavši i najveću životinju.

To nije bila utakmica u trčanju, nego u jelu: tko će koga pojesti. Čovjek je postao bićem, koje jede sve, ali njega ne jede nitko.

Poradi toga stao je broj ljudi na zemlji rasti sve brže i brže. Svakih stotinu, svakih tisuću godina bivalo je sve više ljudi, te su na kraju ljudi naselili cio svijet.

Dogodilo se ono, što se nije moglo dogoditi ni s jednom drugom životinjom.

Može li se, na primjer, dogoditi, da se zečevi razmnože, kao ljudi?

Razumije se, da ne može. Za dvije milijarde zečeva ne bi na zemlji bilo dosta hrane. Osim toga, čim bi se povećao broj zečeva, povećao bi se i broj vukova, koji bi se brinuli, da zečeva bude što manje.

Broj životinja ne može se dakle povećavati bez kraja. Ima neka granica, koju je teško prijeći i koja ovisi o tom, što životinje jedu i tko njih jede. Dogada se doduše, da se neka vrsta divljih kunića toliko nakoti, te postaje pravom nevoljom za ljude. To se dogodilo u Australiji, kamo su kuniće dovezli iz Evrope. Kunići su se razmnožili u takovom broju, da su bili opasni i za same ograđene vrtove.

Moralo se brzo nabaviti iz Evrope lisice, da se nekako uspostavi narušeni red i smanji broj kunića u zemlji.

U ovom je slučaju čovjek narušio ravnotežu, koja vlada u prirodi, i sam ju je opet uspostavio.

Za sebe samoga proširio je čovjek već odavna sve granice i ograde, kojima su u prirodi bile sputane životinje slične čovjeku. Naučivši praviti orude, čovjek je stao jesti tuđu hranu — prisilio je prirodu, da prema njemu bude darežljivija. Gdje se prije mogla hraniti samo jedna ljudska horda, živjele su sada dvije i tri.

Onda, kad je čovjek počeo loviti velike životinje, proširio je još većma svoje mjesto u prirodi.

Sad čovjek nije više morao pasti, sabirati biljnu hranu. Za njega su pasli bizoni, konji, mamuti. Njihova stada tumarala su stepom i proždimala čitava brda zelenja. Dan

za danom, godinu za godinom povećavale su te životinje svoju težinu pretvarajući, preradujući, tone trave u kilograma mesa. Kad je čovjek ubijao bizona ili mamuta, latio bi jednim mahom do zaliha tvari i energije, koje su se stvarale kroz mnogo godina.

A zalihe su bile vrlo potrebne. Za vrijeme oluje, vijavice, smrzavice sada mu nije više bilo potrebno da traži hranu. Ona blažena vremena, kad je bilo toplo i zimi i ljeti, bila su već davno prošla.

Jedna promjena povlačila je sobom drugu.

Kad je čovjek jednom počeo stvarati zalihe, postao je stalnijim, nepokretnijim. Mamutov trup nećeš lako sobom ponijeti.

Pa i iz drugih uzroka došlo je vrijeme, da čovjek prestane biti beskućnom skitnicom. U prijašnja vremena moglo je svako stablo služiti čovjeku utočištem za jednu noć — zaštitom od grabežljivaca. Sada se čovjek manje bojavao grabežljivaca. No pojavio se drugi neprijatelj — studen.

Da se zaštititi od studeni trebao je čovjek sigurno sklonište.

ČOVJEK GRADI DRUGU PRIRODU

Tako je napokon nastalo vrijeme, kad je čovjek počeo graditi za sebe u golemom, hladnom svijetu svoj maleni i topli svijet. Bilo gdje na ulazu u špilju ili pod zaklonom stijene gradi čovjek iz kože i granja nebo, pod kojim nema kiše, ni snijega, ni vjetra. Usred svoga malenoga svijeta pali on sunce, koje svijetli noću i grije zimi.

Na mjestima prastarih lovačkih logorišta sačuvala su se do dana današnjega jame, u koje su bili ukopani stupovi, koji su podržavali »nebeski svod« — krov sjenice. A u sredini, među stupovima, sačuvalo se do danas pocrnjelo kamenje, koje je okruživalo ognjište — umjetno sunce.

Stijene su davno pale, rasule se, sagnjile. Ali unatoč toga, može se posvema točno vidjeti gdje su one bile. Sva zemlja u nutrini malenoga svijeta govori o čovjeku — tvorcu toga malenoga svijeta.

Kameni noževi i strugala, odlomci i krhotine kremena, raskoljene životinjske kosti, ugljen i pepeo na ognjištu —

sve je to ispremiješano s pijeskom i glinom u takvu smjesu, kakve nema i ne može biti u prirodi, koju nije dirnuo čovjek.

Potrebno je učiniti samo nekoliko koračaja i izići na polje iz stana kojega je davno nestalo, van iz njegovih nevidljivih zidova, i već propada sve što govori o radu čovjeka. Nema više oruda u zemlji, nema ogaraka ni pepela na ognjištu, nema kostiju.

Tako je još do danas druga priroda, stvorena čovjekom, kao nevidljivom crtom odijeljena od svega, što je okružuje.

Kopajući po toj zemlji, koja čuva tragove čovjekovih ruku, razgledajući kamene noževe i strugala, prebirući davno ugaslo ugljevlje na ognjištu, vidimo jasno, da svršetak prijašnjega svijeta nije bio svršetak za čovjeka, jer je on znao stvoriti svoj posebni maleni svijet.

Glava pet a

TISUĆGODIŠNJA SKOLA

PRVO PUTOVANJE U PROŠLOST

Među kamenim oruđem, nadenim na logorištima lovaca na bizone i mamute, najčešće se nalaze dva oruda: jedno veliko, a drugo maleno.

Veliko — to je težak kameni trokut zaoštren s dvije strane. Maleno je laka i duga oštra pločica. Jasno je, da je svako od tih oruda služilo za određen posao, inače ona ne bi bila tako različita.

No kako saznati, kakav je to bio posao.

Nešto se može reći nakon pregleda oruda.

Oba su oštra — njima se sjeklo ili rezalo. Jedno je veće i teže od drugoga, bilo je dakle namijenjeno za grublji posao. Za rad njime trebala je i veća snaga.

Kakav je bio taj posao? Najbolje bi bilo prenijeti se u kameno doba i pogledati, kako su ljudi radili kamenim oruđem.

U romanima se često piše: »Prenesimo se za deset godina unatrag«. Lako je romanopiscima — oni se prenose, kud i kako hoće. I o svojim junacima mogu također pisati, što im je drago.

A što da radimo mi sa svojom istinitom pripovijesću? Mi nemamo prava da bilo što izmišljamo. Osim toga moramo se prenijeti natrag ne za deset godina, nego za desetke tisućljeća.

Ipak je moguće prenijeti se u kameno doba.

Želite li to učiniti, morate se najprije opskrbiti stvarima, potrebnima za daleko putovanje. Ponaјprije treba da nabavite putnički šator, koji se cio može smjestiti u omanju vreću zajedno s pokrivačem, bambusovim pritkama za raštavljanje, kolčićima za pričvrščivanje užeta i čekićem za zabijanje kolčića. Osim šatora bit će vam potrebna čitava hrpa drugih stvari: kaciga od pluta, da zašтите glavu od sunca, siekira, kotlič, primus, lončić, žlica, kompas i zemljovidna karta. Složivši sve to u kovčeg i uzevši sa sobom pušku (u kameno doba ne možeš živjeti bez lova), treba poći do najbliže luke i uzeti kartu za ladu.

Samo ne recite blagajniku, da putujete u kameno doba. Otkrijete li mu svoje namjere, može vam se dogoditi, da vas otprave u ludnicu, a ne na brod.

Na karti ne će biti napisano: »U kameno doba i natrag«. Natpis će biti drugačiji, običniji: »Karta putničkoga razreda do Melbournea«.

S tom kartom sjednite u oceanski parobrod, koji plove u Australiju. Za nekoliko nedjelja dovest će vas parobrod do cilja vašega putovanja.

Cijela stvar je u tom, što ljudi i danas rade pogdje-gdje kamenim orudem — pa i u samoj Australiji. Putovanje u vremenu može se dakle zamijeniti putovanjem u daljinu. Parobrod je stroj vremena, i nije gori od onoga, o kojemu piše Wells.

U Australiji žive još danas ljudi, koji su sačuvali kameno oruđe. Tima ljudima treba da se uputimo, da bismo saznali, kako oni rade.

Preko suhih i pustinjskih stepa, obraslih bodljikavim grmljem, doprijet ćemo u nutrašnjost te zemlje, do logori-

šta australiskih lovaca. Pod drvećem kraj rijeke opazit ćemo njihove kolibe od kore i granja.

Pred kolibama igraju se djeca, sjedeći na zemlji rade muškarci i žene. Eno starac s čupavom kapom kose i velikom bradom skida kožu klokanu, ubijenom u lovu. Starac radi trokutnim kamenim nožem. To i jest ono veće kameno orude, radi kojega smo se uputili na tako daleki put.

Kraj starca kroji žena iz klokanove kože odijelo dugom i tankom kamenom pločicom.

Tako opet prepoznajemo nama poznatu stvar: upravo takve duge i uske noževe nalazimo u Evropi, na prastarim lovačkim logorištima.

Naravno, savremeni Australci nijesu prvobitni ljudi. Od prvobitnih ljudi dijele ih tisuće pokoljenja. Kameno orude je sačuvani ostatak prošlosti. Ali ti ostatci prošlosti mogu nam mnogo toga protumačiti. Promatrajući rad Australaca vidimo, na primjer, da je veliki kameni trokut oružje muškarčevo, lovčevo. Takvim orudem dotuče se u lovu životinja, para se trup i skida koža. A maleni nož — to je nož za ženski, kućni posao. Njime se kroji odjeća, reže remenje, struže koža.

Dioba rada među orudem govori o diobi rada među ljudima, koja je počela već za vrijeme prvobitnih ljudi — lovaca. Rad postaje sve složenijim i složenijim. Da bi posao brže napredovao morali su jedni raditi iedno, drugi — drugo. Dok su muškarci tragali za životinjom i gonili je, nijesu žene sjedile bez posla: one su gradile kolibe, krojile odjeću, brale korijenje, spremale zalihe.

Ali postojala je i druga dioba rada: među mladima i starima.

TISUĆLJETNA ŠKOLA

Za svaki posao potrebno je umjeće. A ono ne pada s neba, nego ga treba naučiti.

Kad bi svaki tesar morao sam izumiti i sjekiru, i pilu, i strugač, te još smisliti, kako da se radi sa svim tim orudem, ne bi na svijetu bilo nijednoga tesara.

Da za učenje zemljopisa svaki od nas mora proputovati cio svijet, otkriti ponovo Ameriku, istražiti Afriku,

popeti se na Everest i preprōjiti sve utove i prevlake, morali bismo živjeti tisuću puta duže.

Što dalje, to više moraju ljudi učiti. Svako novo poljenje dobiva od prijašnjega sve veću zalihu znanja, uputa, pronalazaka.

Prije dvjesta godina moglo se dogoditi, da ljudi postaju profesorima u šesnaestoj godini. Pokušajte danas postati profesorom u toj dobi!

Cijelih deset godina utrošimo na to, da svršimo školu — desetljetku. U buduće učiti će ljudi još duže. Ta svaka godina donosi nove pronalaskе u svakoj nauci. I broj nauka stalno raste. Nekad je bila samo jedna fizika, a sada imamo i geofiziku, i astrofiziku. Bila je jedna kemija, a sada imamo i geokemiju i biokemiju i agrokemiju. Pod pritiskom novoga znanja nauke rastu, dijele se i množe, poput živih stanica.

U kamenom vijeku nije naravno bilo nikakvih nauka. Tek se počelo sabirati ljudsko iskustvo. Posao čovjekov nije bio tako složen, kao danas. Poradi toga nije se na učenje trošilo mnogo vremena. Pa ipak je trebalo i onda učiti.

Da pronadeš životinju, da izradiš kožu, da podigneš kolibu, da izradiš kameni nož, za to je bilo potrebno umjeće, potrebno je bilo majstorstvo.

A kako se dolazi do umjeća?

Čovjek se ne rada majstorom, on se tomu uči.

Upravo po tome se i vidi, kako daleko je čovjek odmakao od životinje.

Životinja nasljeduje sva svoja živa oruda i umjeće baratati njima od oca i matere, kao boju dlake ili oblik tijela. Svinja ne mora učiti rovati, jer se ona rada s rilom. Glodavac se lako nauči glodati i rezati drvo — ta glodnjaci mu sami izrastu u ustima. Radi toga nema kod životinja ni radionica, ni škola.

Čovjek izraduje sam svoje orude. Ne rada se s njim. Prema tome ne nasljeduje ni umjeće upotrebe oruda od oca i majke, nego od učitelja i starijih u radu.

Naravno, sve lijenčine bile bi vrlo zadovoljne, kad bi se ljudi radali sa znanjem gramatičkih pravila i umjećem rješavanja računskih zadaća. Onda ljudima ne bi tre-

bale škole. Ali to ljudima ne bi bilo osobito korisno. Bez škola ne bi ljudi mogli saznati ništa novo. Ljudsko umjeće i navike zastale bi na jednoj razini, kao umjeće i navike vjevice.

Na sreću za čovječanstvo ne radaju se ljudi s gotovim navikama. Oni se uče i uče druge. Tako svako pokoljenje dodaje ponešto svoga u zajedničku riznicu ljudskoga iskustva. Iskustvo sve raste i raste. Čovječanstvo odmiče sve dalje granice svoga neznanja.

Svaki učenik uči, ali i cijelo čovječanstvo prolazi također školu, saznaje sve više i više.

I upravo ova tisućgodišnja škola načinila je čovjeka onim, što on jest, dala mu je i nauku, i tehniku, i umjetnost, dala mu je svu kulturu.

U tisućljetnu školu stupa čovjek u kameno doba. Stari, iskusni lovci učili su mladiće teškoj vještini — lovu: učili su ih da raspoznavaju tragove, koje životinja ostavlja na zemlji, pokazivali im, kako da se približe životinji, da se ne uplaši.

I u naše vrijeme treba za lov vještine. Ipak je danas lovcu lakše, barem u toliko, što ne mora sam praviti pušku. U kameno doba izradivali su lovci sami svoje oružje — koplja, noževe i šiljke za koplja. U tom je stari majstor mogao mnogo čemu naučiti mladega.

I za ženski posao bila je potrebna vještina. Žena je morala istodobno da bude i domaćica, i graditeljica, i drvo-sječa, i krojačica.

U svakom čovječjem čoporu bilo je starih, učenih muškaraca i žena, koje su predavale mladima iskustvo svoga mnogogodišnjega radinoga života.

No kako da se preda vlastito znanje, vlastito iskustvo drugome?

Zato je potreban jezik.

Životinje niješu morale učiti svoju djecu kako da upotrijebe živo oruđe — šape i zube. Radi toga životinjama nije potrebno da znadu govoriti.

Čovjeku je bio neophodno potreban govor.

Govor je bio potreban, da se radi zajednički, da se predaje iskustvo, vještina rađa od starijih mladima.

A kako je govorio čovjek kamenoga doba?

DRUGO PUTOVANJE U PROŠLOST

Hajde, da se ponovo otputimo u prošlost, ali ovaj put to pokušajmo na jednostavniji način. Putovati se može ne samo parobrodom nego i kod kuće, u sobi.

Kad okrećemo puce na radiju, prenosimo se u jedan tren, ne izlazeći iz sobe, iz Moskve u Pariz, iz Pariza u New York, iz New Yorka u Bombaj. Ako imamo televizor, možemo ne samo čuti, nego i vidjeti ljude, koji se nalaze u drugim gradovima, u drugim zemljama, za gorama, morima i oceanima.

Ali kako da čujemo i vidimo ljude, koje od nas ne dijele milje i kilometri, nego godine, godine i godine?

Ima li takva sprava, pomoću koje bismo mogli putovati u vremenu onako, kako putujemo eterom?

Takva sprava postoji: zvučni kino.

Na filmskom platnu možemo vidjeti cio svijet — ne samo onaj, koji sada postoji, nego i onaj, koji je nedavno postojao.

Evo u Moskvi, na Crvenom trgu, uzbuđuje se i bruji golemo mnoštvo, dočekujući pobjeditelja pola. Tamo opet plovi u visini, poput novoga suputnika zemljinoga, bijela kugla, stratostatska gondola.

No kinoaparat je takav brod, koji će nas odvesti u prošlost samo do one godine, kad je bio sagrađen. A to je bilo tek nedavno, prije nekoliko godina. Prve zvučne slike pojavile su se godine 1927.

Dalje ćemo na svojem »putovanju u vremenu« morati prelaziti s jednoga broda na drugi, a ovi će biti sve lošiji i lošiji: s parobroda ćemo preći na jedrenjak, s jedrenjaka — u obični čamac.

Evo platna nijemoga filma. Na njemu vidimo prošlost, ali je ne čujemo.

Evo fonografa. Čujemo glas sa svima njegovima živim nijansama, ali ne vidimo, tko govori.

Ti će nas brodovi dovesti samo do onih obala, sa kojih su brodovi sami otplovili.

Kino nam ne može pokazati ono, što se dogodilo prije godine 1895.

A fonograf će nas dovesti samo do godine 1877. kad je sagrađen.

Umukli su glasovi, a sačuvali su se samo u znakovima slova, u jednoličnim i ravnim redovima knjiga.

Na fotografijama, na starinskim dagerotipima zastali su smiješci i pogledi.

Zavirite u stari obiteljski album. Pod zelenim baršunastim poklopcem, iza brončanih kopča, vidjet ćete život nekoliko pokoljenja.

Evo na kartonu izbljedjele fotografije djevojčice, odjevene po modi sedamdesetih godina. Djevojčica se naslonila na slikovitu vrtnu ogradu, kakove su imali samo fotografi u potkrovnim ateljerima.

Uz nju je, na istoj strani, mlada u velikom svilenom rupcu, a ćelavi i debeli mladoženja u fraku metnuo je ruku na točno zaobljenu polovicu mramornoga stupa. Mladoženja je najmanje trideset godina stariji od mlade. Ona ima iste naivne, uplašene oči, kao i djevojčica na susjednoj fotografiji.

A evo je opet poslije četrdeset ili pedeset godina. Teško ćete je prepoznati. Pod crnom čipkastom kapicom čelo, izbrazdano naborima, pokorne i umorne uči, upala usta. Na drugoj je strani anđelić s fotografskim aparatom u ruci. Preko anđelića napisano je drhtavom staračkom rukom: »Mojoj dragoj unučici od ljubeće bakice«.

Na jednoj strani albuma cio ljudski život.

Što dalje od nas, to slabije i slabije prikazuju fotografije izraz lica, pokret glave i ruku. Sada se bez muke snima fotografski film konjanika u najživljem skoku, plivača, kako skače u vodu. Nekad je trebalo sjesti čovjeka, da ga se fotografira, u poseban naslonjač i pričvrstiti mu glavu i ramena posebnim srpavama tako, da se nije mogao maknuti. Poradi toga su ljudi na slikama izgledali kao lutke, a ne kao živi ljudi.

Godina 1838. Iza te granice nema više ni fotografija. Na našem daljnjem putovanju morat ćemo se osloniti na druge svjedoke prošlosti, pristrasnije i netočnije od fotografskoga aparata.

Da bismo ustanovili prošlost, morat ćemo uporediti iskaze svjedoka, koji su se sačuvali u galerijama slika, arhivima i knjižnicama.

Tako će stotine godina i stotine podataka proletjeti kraj nas, kao brojevi miljokaza na putevima.

I opet prelaženje na našem putovanju. Godina 1456. Prešavši tu granicu, ne nalazimo više tiskanih knjiga. Jasna štampana slova zamjenjuje kitnjasti rukopis pisara.

Lagano klizi po pergamentu gušće pero prepisivača, a mi tapkamo zajedno s njim u prošlost, korak po korak, slovo po slovo.

Od pergamenta do papirusa i natpisa na zidovima hramova ide naš put sve dalje i dalje u prošlost.

Sve nerazumljivija i zagonetnija bivaju slova, koja su nam ostavili ljudi prošlosti.

Napokon pismo posve iščezava, glas prošlosti sasvim je zašutio.

Što je bilo dalje?

Tražimo čovječje tragove u zemlji, kopamo po zaboravljenim mogilama, promatramo staro orude, kamenje davno porušених naselja, ugljen davno ugaslih ognjišta.

Ti ostatci prošlosti pripovijedaju nam, kako je živio, kako je radio čovjek.

No mogu li nam oni pričati, kako je čovjek govorio i mislio?

JEZIK BEZ JEZIKA

U dubini špilja, na lovačkim logorištima prvobitnoga čovjeka nalazi se često i on sam, ili točnije ono što je od njega ostalo.

A kakav je postao naš junak za vrijeme stotina tisuća godina, koje ga dijele od pitekantropa?

Najprije treba da se dogovorimo, kako ćemo ga dalje zvati. Ta ime našega junaka mijenja se od glave do glave. Zvat ćemo ga onako, kako je to uobičajeno u nauci: neandertalcem, po imenu doline Neandertal, gdje je nađena lubanja čovjeka, koji je živio u vrijeme mamuta.

Potrebno je dati našem junaku novo ime, jer je i on sam postao drugačiji.

Leda su se njegova ispravila, ruke su postale pokretnije, lice sličnije čovječjemu.

Romanopisci obično opisuju potanko i slikovito vanjštinu svoga junaka: njegove oči »vatra živa«, njegov »ponosni, orlovski nos«, njegova kosa »crna kao krila gavranova«. Ali nikad ne govore o sadržini njegove lubanje.

Mi imamo drugo stanovište. Za nas ima sadržina junakove lubanje prvorazredno značenje i zanima nas daleko više no izraz njegovih očiju i sjaj njegove kose.

Izmjerivši točno sadržinu lubanje neandertalca, možemo ustanoviti sa zadovoljstvom, da mu je mozak postao veći — u poredbi s pitekantropom.

Očito nije uzalud propalo mnogo tisuća godina rada. One su promijenile čitavoga čovjeka, a najviše njegove ruke i glavu. Ruke su morale raditi, a glava zapovijedati.

Trudeći se kojekakvim sječivcima — dajući kamenu nov oblik, čovjek nije ni sam opazio kako se mijenjaju i usavršavaju njegovi prsti, kako postaju sve spretniji i pokretniji, kako se preobrazuje njegov mozak, koji postaje sve složeniji.

Gledajući neandertalca, više ne mislite, da je to majmun.

Ali kako je još sličan majmunu!

Nisko čelo strši mu nad očima. Koso izrasli zubi izbočeni su.

Čelo i podbradak — to je ono, što ga od nas razlikuje. Čelo mu bježi unatrag, a podbradak se jedva zamjećuje.

U lubanji, koja je gotovo bez čela, nema nekih dijelova mozga, koje ima današnji čovjek. Donja čeljust s koso rezanim podbratkom još nije udešena za ljudski govor.

Čovjek s takvim čelom i s takvom donjom čeljusti nije mogao ni misliti ni govoriti, kako mi mislimo i govorimo.

Ali govoriti je ipak morao. To je zahtjevao zajednički rad. Kad ljudi rade zajedno, moraju se dogovarati o radu. Čovjek nije mogao čekati, dok mu se razvije podbradak i raširi čeljust. Na to bi morao čekati tisuće godina.

Kako su se ljudi sporazumijevali?

Sporazumijevali su se kako su znali — čitavim tijelom. Još nijesu imali poseban organ za govor, radi toga je govorio sav čovjek: govorili su mišići lica, govorila su ramena, govorile su noge, ali najviše su govorile ruke.

Jeste li kad razgovarali sa psom? Kad pas pokušava štogod reći svom gospodaru, on mu zagledava u oči, gurka ga nosom, stavlja mu šapu na koljena, maše repom, proteže se i zijeva od nestrpljivosti. Pas ne zna govoriti riječima, zato govori cijelim tijelom — od vrška nosa do kraja repa.

Prvobitni čovjek također nije mogao govoriti riječima. No imao je ruke, koje su mu pomagale da se sporazumijeva s drugim ljudima. Ta rukama je radio, a jezik mu u radu nije bio potreban.

Mjesto da kaže »sijeci«, mahnuo je čovjek rukom; mjesto da kaže »daj«, pružao je dlan; mjesto da kaže »dodi ovamo«, mamio je rukom. Još je pomagao svojim rukama i glasom: rikao je, mukao, vikao, da privuče pažnju sabesjednika, da pazi na njegove kretnje.

Ali odakle mi to znademo?

Svaki odlomak kamenoga oruda, nađen u zemlji, to je odlomak prošlosti. Ali gdje da se nađu odlomci kretnja? Kako da se uspostave kretnje davno sagnjilih ruku?

To ne bi bilo moguće, da prvobitni ljudi nijesu bili naši pretci, da nama, savremenim ljudima, nijesu ostavili ponešto u nasljedstvo.

• KRETNJE-SLIKE

Nedavno je u Lenjingrad doputovao neki Indijanac. Taj Indijanac iz plemena »Ne perse«, što znači »Probušeni nosovi«, nije svojom vanjštinom nikako podsjećao na Indijance Fenima Coopera, naoružane tomahavkama.

Gost iz Amerike nije nosio mokasine i nije kitio glavu perjem. Bio je odjeven jednako kao i mi, i govorio je isto tako dobro engleski kao i jezik svoga plemena.

No osim ta dva jezika znao je on još jedan jezik, koji se kod Indijanaca sačuvao iz vrlo davnih vremena.

To je najjednostavniji jezik na svijetu. Kad biste ga htjeli naučiti, ne biste se morali baviti sklanjanjem i sprezanjem. U njemu nema spomena o svim tim davno prošlim vremenima, pogodbenim načinima, glagolskim priložima i glagolskim pridjevima, koji su vam često puta tako teški. Bez ikakvoga biste truda naučili i izgovor toga jezika, jer ne biste imali što izgovarati. Jezik, kojim je govorio taj Indijanac, nije bio jezik zvukova, već jezik kretnja.

Kad biste pokušali sastaviti rječnik toga jezika, dobili biste otprilike ovo:

STRANICA IZ RJEČNIKA KRETNJA

L ū k. — Jedna ruka drži nevidljivi luk, druga nateže nevidljivu tetivu.

V i g v a m. — Dvostrešni krov, načinjen od sklopljenih ruku.

B i j e l i č o v j e k. — Kretnja dlanom preko čela, što označuje obod od šešira.

V u k. — Ruka s dva ispružena prsta kao dva uha.

Z e c. — Ista ruka s dva ispružena prsta, k tome kretnje ruke, kojom se označuje duga. To su dva velika uha i obla zečja leđa.

R i b a. — Dlan sječimice, koji se pomiče u cikcak crti. To predstavlja ribu, koja pliva udarajući repom desno i lijevo.

Z a b a. — Skupljeni vršci prstiju, koji skakuću po stolu.

O b l a k. — Dvije stisnute šake nad glavom, koje označuju nadvijene oblačine.

S n i j e g. — Te iste šake, koje se lagano otvaraju i spuštaju njišući se, kao praminjanje snijega.

K i š a. — Te iste šake, koje se brzo otvaraju i brzo padaju.

Z v i j e z d a. — Dva prsta, koji se sastavljaju i rastavljaju visoko nad glavom prikazujući svjetlucanje zvijezde.

Tu je svaki znak slika, koju rišete rukom u zraku. Isto tako, kao što staro pismo nije bilo od slova, nego

od slika, tako su, možda, i stare kretnje bile također kret-nje-slike.

Naravno, ručni jezik današnjih Indijanaca nije onaj jezik, kojim su govorili prvobitni ljudi. U jeziku Indijana-aca mogu se osim starih kretnja naći i takve, koje nijesu mogli imati prvobitni ljudi. Evo, na primjer, kretnje, koje su se uobičajile nedavno:

A u t o m o b i l. — Krećete rukom kao da se vrte dva kotača, a onda prikazujete kako se upravlja volanom.

V l a k. — Ista dva kotača i još valovito kretanje ru-
kom, koje prikazuje dim iz lokomotive.

To su najnovije kretnje. Pored njih nalazimo i kret-nje, koje su — vjerojatno — do nas došle od prvobitnih ljudi. Evo ih:

O g a n j. — Valovite kretnje ruku odozdo prema gore: dim, koji se diže iz vatre.

R a d. — Dlan, koji siječe zrak.

Tko zna, možda su prvobitni ljudi sjekli zrak, kad su htjeli reći: »Radi«. Ta prvo oruđe bila je kamena sjeki-ra, ruski »rubilo«. (Rubitj znači sjeći, rezati, op. prev.).

R a d i t i, i **r u b i t i** je jedno te isto. Ta i danas su na našem zvukovnom jeziku tako slične riječi: r u k a, r u š i t i, o r u đ e i o r u ž j e.

NAŠ VLASTITI JEZIK KRETNJA

Jezik kretnja sačuvao se i u nas. Kad želimo reći »da«, ne govorimo svagda »da«, nego se često ograničimo na to da klimnemo glavom.

Kad želimo reći »tamo« ili »onamo«, pokazujemo prstom. Za to imamo čak poseban razgovorni prst, koji se i zove »kažiprst«.

Kad se pozdravljamo, klanjamo se. Klimamo glavom, mičemo ramenima, širimo ruke, mrgodimo obrve, grizemo usne, prijetimo prstom, udaramo po stolu, topćemo no-gom, mašemo rukom, hvatamo se za glavu, pritištemo ruku k srcu, širimo ruke na zagrljaj, pružamo ruku, ša-
ljemo za oprostaj poljupce rukom.

Evo nam četavoga razgovora, u kojemu nema ni jedne riječi.

Ovaj »jezik bez jezika«, jezik kretnja ne će da nestane.

On ima svojih prednosti. Katkad se jednim pokretom može reći više, nego čitavim govorom. Dobar glumac može kroz pola sata da ne kaže ni jedne riječi, ali njegove obrve, oči i usne kazuju više, nego stotine riječi.

Naravno, nije lijepo zloupotrebljavati govor kretnja.

Je li potrebno izraziti rukama i nogama ono, što se može reći riječima?! Ta zato i nijesmo prvobitni ljudi. Toptati nogom, plaziti jezik, upirati prstom u čovjeka — to su navike, kojih je bolje odučiti se.

Ali ima slučajeva, u kojima je »jezik bez jezika« potpuno nezamjenjiv.

Da li ste imali prilike vidjeti, kako se s broda na brod daju znakovi mahanjem zastava? Kako bi snažan glas bio potreban, da nadjača udarce vjetra, šum valova, a katkad i topovsku paljbu! Uho u takvom slučaju ne služi čovjeku, i onda dolazi u pomoć oko.

Pa i vi se često služite »jezikom bez jezika«. Kad se za vrijeme obuke želite obratiti učitelju, dižete ruku. I pravilno činite: ta nemoguća bi bila obuka, kad bi trideset i četrdeset učenika govorilo u isto vrijeme.

»Jezik bez jezika« nije dakle tako loš, kad se održao toliko tisućljeća i kad je ljudima još uvijek potreban.

Kao ostatak prošlosti sačuvao se on kod mnogih naroda.

Zvučni je jezik pobijedio, ali nije do kraja istisnuo prastari jezik kretnja. A pobjedeni jezik postao je sluga pobjediteljev.

Nije se bez temelja jezik kretnja kod mnogih naroda sačuvao kao jezik podčinjenih, slugu, mladih.

Na Kavkazu, u turskim i armenskim selima, nije žena još do nedavna imala pravo govoriti s tuđim muškarcima zvučnim jezikom. Morala se s njima sporazumovati rukama.

Ručni jezik bio je otkriven i u Siriji, i u Perziji, i na mnogim drugim mjestima.

U Perziji, na primjer, morali su sluge na dvoru govoriti znakovima. Samo sa sebi ravnima smjeli su razgovarati riječima. Ti nesretnici bili su lišeni »prava glasa« u doslovnom značenju te riječi.

Ne zahtijevaju uzalud i danas pravila pristojnoga vladanja, da mládi ne počinju govoriti prvi, ali da se prvi klanjaju.

Tako u sadašnjici nalazimo ostatke davno iščezle prošlosti.

ČOVJEK RADOM STIČE UM

Svaka životinja u šumi prisluškuje i pazi na tisuće znakova, koji joj odasvuda dolaze.

Škrinula grana — to se možda prikrada neprijatelj, treba bježati ili se spremiti za otpor.

Udario je grom, vjetar je prohujao šumom kidajući lišće s drveća — treba se uvlačiti u rupe i gnijezda, bliži se oluja.

Po zemlji, koja miriše po trulom lišću i gljivama, osjetio se lak miris divljači — treba pronaći i uloviti lovina.

Svaki šušanj, svaki zadah, svaki trag u travi, svaki krik ili zvižduk nešto znači, nešto traži.

Prvobitni je čovjek također prisluškivao znakovima, koje mu je slao svijet. Ali osim tih znakova počeo je doskora razumijevati i drugačije znakove, koje su mu slali ljudi iz njegove horde.

Lovac je negdje u šumi naišao na jelenov trag. Zamahom ruke šalje znak ostalim lovcima, koji idu straga. Oni još ne vide životinju, ali znak, koji su primili, sili ih, da napregnu pažnju i jače stitsnu oružje, kao da već vide pred sobom rašljaste rogove i načulene uši jelenove.

Trag životinjski na zemlji — to je znak. Zamah ruke, koji govori o nadenom tragu — to je znak o znaku.

Svaki put, kad koji lovac nade trag na zemlji, ili začuje šuštanje životnje koja se krade, šalje on znak o tom znaku drugim ljudima iz horde.

Tako se znakovima, koje je priroda slala čovjeku, pridružio govor — »znakovi znakova«, koje je čovjeku slala horda.

Ivan Petrović Pavlov i govori u jednom svom djelu, da su ljudski govor — »znakovi znakova«.

Ponajprije su to bile samo kretnje i uzvici. Primljeni očima i ušima, išli su ti »znakovi znakova« u mozak čovjekov, kao telefonsku centralu. Primivši »znak znaka«: »životinja se približuje«, izdavao je mozak odmah nalog: rukama — čvršće stisnuti koplje, očima — pažljivije motriti lišće, ušima — bolje slušati šumsko pucketanje i šuštanje. Životinje se još nije vidjelo, ni čulo, a čovjek je već bio spreman da je dočeka.

Što je više bilo kretnja, što češće su u mozak dolazili »znakovi znakova«, to je više posla bilo u »centralnoj stanici«, koja je smještena u čeonom dijelu ljudske lubanje. Radi toga se »centralna stanica« morala sve više i više širiti. U mozgu su nastajale sve nove i nove stanice, sve složenija je bivala veza među tima stanicama. Mozak je rastao, povećavao mu se obujam.

Evo zašto je sadržina neadertalčeve lubanje veća od pitekantropove. Mozak čovjekov se razvijao, čovjek se učio misliti.

Kad je vidio ili čuo znak, koji označuje »sunce«, mislio je o suncu, ako je u to vrijeme bila i duboka noć.

Kad mu se pokazalo, da treba otići i donijeti koplje, mislio je o koplju, i ako ga i nije bilo pri ruci.

Zajednički rad naučio je čovjeka govoriti, a naučivši govoriti, naučio je čovjek i misliti.

Čovjek nije svoj um dobio od prirode na dar. On ga je zaradio svojima vlastitim rukama.

KAKO SU RUKE I JEZIK ZAMIJENILI ULOGE

Dok oruda nije bilo mnogo, dok iskustvo čovjekovo nije bilo veliko, bile su za predavanja iskustva dovoljne najjednostavnije kretnje.

No što je rad bivao složeniji, to složenije su postajale i kretnje. Za svaku važnu stvar bila je potrebna posebna kretnja, koja je točno opisivala, prikazivala tu stvar.

Nastaje kretnja-slika. Čovjek riše u zraku životinju, oružje, drvo.

Evo, čovjek prikazuje dikobraza. Ne samo da naprosto riše dikobraza, nego se i sam na časak u njega preobrazuje. Čovjek pokazuje kretnjama, kako dikobraz diže uha, kako ruje zemlju i odbacuje je šapama u stranu, kako širi bodljike.

Za takvu nijemu pripovijest potrebna je velika snaga opažanja, koju u naše vrijeme nalazimo jedino kod pravih umjetnika.

Kad kažete: »Pijem vodu«, ne razumije se iz vaših riječi, kako pijete vodu — iz čaše, iz boce ili naprosto iz šake.

Ne govori tako čovjek, koji se još nije odučio sporazumijevanja rukama.

On prinosi k ustima dlan, lakomo lapće jezikom nevidljivu vodu. Upravo se vidi, da je voda ukusna, hladna i divno gasi žed.

Mi naprosto velimo: »hvatati«, »loviti lov«. A prastari je čovjek kretnjama prikazivao cijeli prizor lova.

Jezik kretnja bio je u isto vrijeme siromašan i bogat.

Bio je bogat tim, što je živo i jasno prikazivao stvari i događaje. Ali u isto vrijeme bio je i oskudan.

Kretnjom se moglo pokazati i lijevo oko i desno kretnjama nije se prosto »oko«, bilo je mnogo teže.

Kretnjom se mogla točno ocrtati stvar, ali nikakvim kretnjama nije se mogao izraziti apstraktni pojam.

Jezik kretnja imao je i drugih nedostataka.

Bio je to jezik, kojim se nije moglo govoriti noću. U mraku, ma koliko mahao rukama, ne može to nitko vidjeti.

Pa i pri sunčanu svijetlu nije se svagda moglo sporazumjeti kretnjama.

U stepi su se ljudi sporazumijevali kretnjama bez muke. Ali u šumi, kad je između lovaca bila stijena od stabala, bio je razgovor potpunoma nemoguć.

Tada se čovjek morao sporazumijevati zvukovima.

U početku su jezik i grlo čovjeka slabo slušali. Teško je bilo razlikovati jedan zvuk od drugoga. Pojedini zvu-

kovi slijevali su se u riku, viku, vrisak. Prošlo je mnogo vremena, dok je čovjek održao pobjedu nad vlastima jezikom i prisilio ga da govori artikulirano.

Prije je jezik samo pomagao rukama. No, što je jasnije i razumljivije naučio govoriti, to češće je preuzimao vodeću ulogu.

Zvukovni govor, koji je bio tako skroman pomoćnik ručnoga govora, zauzeo je prvo mjesto.

Kretnje jezika u ustima bile su najnezamjetnije od svih kretnja. Ali imale su tu prednost, da ih se moglo čuti.

Isprva je zvukovni govor bio vrlo nalik na jezik kretnja. Bio je isto tako slikovit, jednako je jasno i živo prikazivao svaku stvar, svaku kretnju.

Jezikom plemena »Eve« ne kaže se jednostavno »hodati«, nego se govori: »Zo dze dze« — hodati uvjerenim korakom; »zo boho boho« — hodati teškim korakom, kako hodaju debeli ljudi; »zo bula bula« — hodati brzo, trkom, ne pazeći na put; »o pia pia« — hodati malenima koracima; »zo govu govu« — hodati lako hramajući, glavom naprijed pognutom.

Svaki takav izraz zvukovna je slika, koja prikazuje hod točno sa svima najmanjima potankostima. Tu je običan korak, i pouzdan korak čovjeka dugajlije, i siguran korak čovjeka koji ide ne pregibajući noge.

Toliko je izraza za korak, koliko je različitih vrsti hoda.

Kretnja-slika zamjenjuje se riječju-slikom.

Tako je čovjek učio govoriti — najprije kretnjama, a onda riječju.

RIJEKA I NJEZINI IZVORI

Što smo dakle otkrili za vrijeme svojih putovanja u prošlost? Kao što putnik, putujući uz vodu, otkriva izvor rijeke, tako smo i mi došli do malenoga potočića, iz kojega je nastala široka rijeka ljudskoga iskustva. Ondje, na vrelu, našli smo i početak ljudskoga društva, i početak jezika, i početak mišljenja.

Kao što rijeka postaje bogatija vodom nakon svoga pritoka, tako je i rijeka ljudskoga iskustva postajala sve

široj i dubljom, jer je svako pokoljenje nosilo u nju sve svoje iskustvo.

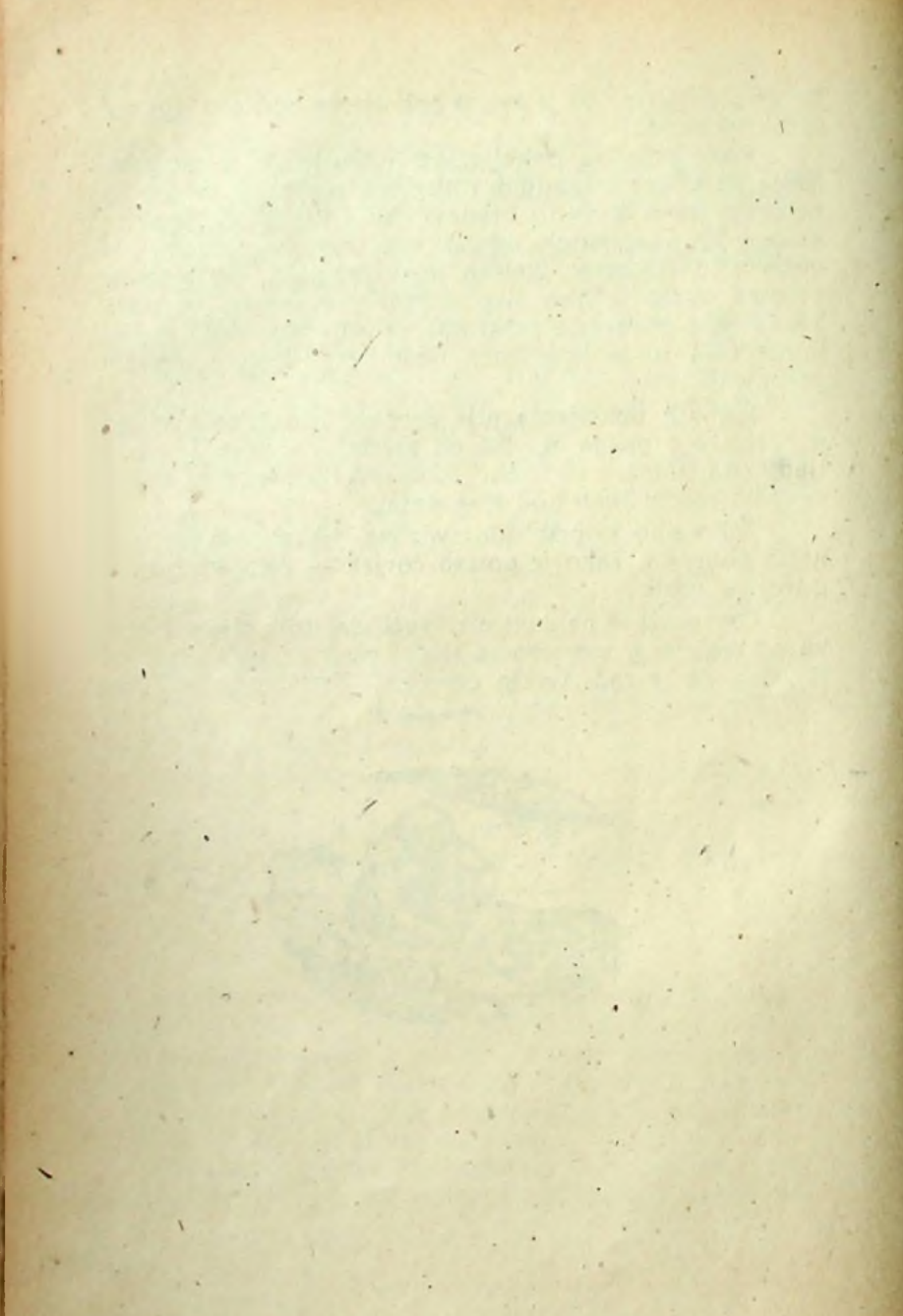
Pokoljenje za pokoljenjem odlazilo je u prošlost. Nestajali su bez traga ljudi i plemena, pretvarali se u prah ne ostavljajući spomena gradovi i sela. Činilo se, da nema ničega, što bi se moglo održati pred razornom silom vremena. No iskustvo ljudsko nie nestajalo. Pobjeđujući vrijeme ostalo je ono živo u jeziku, u zanatu, u nauci. Svaka riječ u govoru, svaki pokret pri radu, svaki pojam u nauci — to je skupljeno, ujedinjeno iskustvo mnogih pokoljenja.

Rad tih pokoljenja nije propao, isto tako kao što u rijeci ne propada nijedan od njezinih pritoka. U rijeci ljudskoga iskustva slio se u jedno rad ljudi koji su živjeli nekoć s radom ljudi koji žive danas.

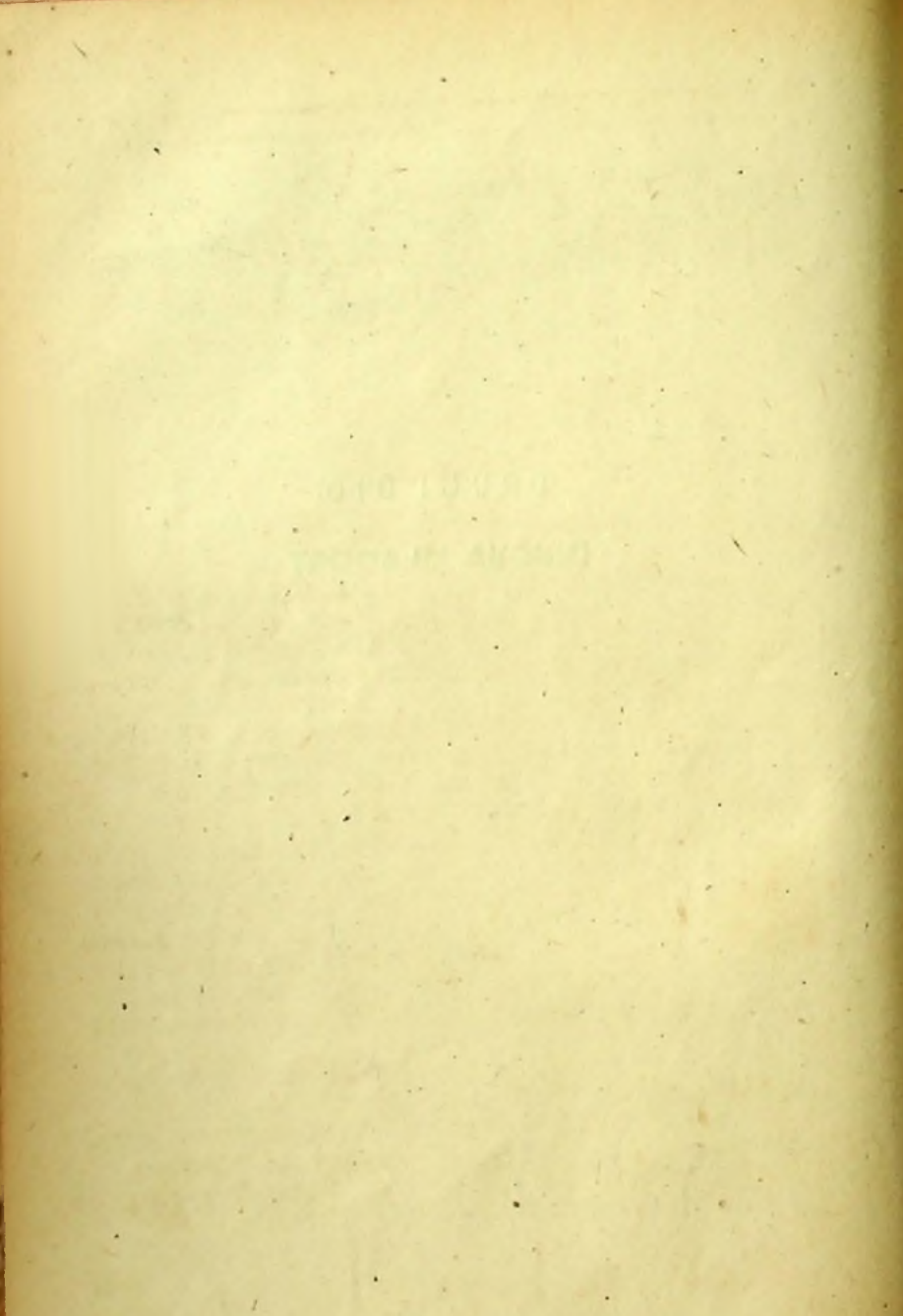
Tako smo se približili izvorima rijeke, početku svih naših pothvata. Tako je postao čovjek — biće, koje radi, govori i misli.

Osvrnuvši se na dugi niz tisućljeća, koja dijele čovjeka od majmuna, moramo se sjetiti mudrih riječi Fridriha Engelsa, da je rad stvorio čovjeka.

DRUGI DIO
DIVOVA MLADOST

Glava prva

U NAPUŠTENOM DOMU

Kad ljudi napuštaju kuću, u njoj uvijek ostaju stvari, koje su oni odbacili. U praznim sobama leže na podu komadi papira, krhotine razbijenih šalica, stare kutije. Na davno negrijanoj ploči štednjaka natrpani su u neredu crepići razbijenih lonaca i zdjela. S prozora gleda na sav taj nered turobno svjetiljka bez stakla. Kraj zida spava mirnim snom trošan naslonjač, kojemu ispod kože viri rida konjska struna. Taj naslonjač jedino radi toga nije otišao s ljudima, što je već odavna bez jedne noge.

Teško bi po svim tim ostacima bilo zamisliti, kako su živjeli ljudi u kući. Ali upravo takvu zadaću ima arheolog. On dolazi uvijek u kuću posljednji. A još je dobro, nade li i kuću na mjestu. Većinom dolazi stotine godina iza toga, kako su obitavalište napustili posljednji njegovi gospodari. Mjesto kuće nalazi katkad samo razvaljene stijene i ostatke temelja. Tu je svaki crepić — otkriće, svaka krhotina — uspjeh.

Kako mnogo mogu pripovijedati stare kuće čovjeku, koji razumije njihov jezik!

Te kule u trošnom kamenom ruhu, te stijene, obrasle travom, vidjele su mnoge ljude i mnoge događaje!

No još više su u svome vijeku vidjele druge kuće, najstarije kuće na svijetu — špilje.

Medu njima ima takvih, u kojima su ljudi življeli prije pedeset tisuća godina!

Na našu sreću, gore su trajne, stijene se špilja ne ruše tako brzo kao stijene zgrada, koje su sagradili ljudi.

Evo jedne takve špilje. Mnogo puta mijenjala je ona svoje gospodare. Najprije su u njoj gospodarile podzemne vode. One su u nju donijele glinu, pijesak i šljunak.

Onda je voda otekla. U špilji se naseliše ljudi. O njima govore grubi kremeni šiljci, nadeni u glini. Takvima šiljcima parali su prvobitni ljudi životinje, kidali meso sa kostiju, onda kalali kosti, da iz njih vade i srž. Ljudi dakle, koji su došli ovamo, bili su već lovci.

Prošlo je mnogo godina. Ljudi su napustili špilju. Nju su zauzeli novi stanovnici. Stijene špiljske su glatke, polirane. To je špiljski medvjed tro svoja runjava leđa o kamene stijene svoga obitavališta. Evo i njega samoga, ili točnije, njegove lubanje sa širokim čelom i uskom njuškam.

Za jedan sloj više opet se nalaze ostatci ljudskoga boravišta: ugljen i pepeo, raskoljene kosti, kameno i koštano orude. Ljudi su se ponovo naselili u špilje. Mi ne vidimo te ljude, ipak možemo mnogo toga kazati o njima. Dovoljno je pogledati stvari, koje su iza njih ostale.

Za neiskusno oko to su naprosto odlomci i krhotine kremenca, koji se malo čim razlikuju jedan od drugoga. No pogledamo li te krhotine bolje, možemo u njima prepoznati i budući čekić i budući nož, i buduću pilu i buduće šilo. Jedno orude ima oštricu, kao nož, drugo — šiljast kraj, treće — zupčasti rub.

To su, eto, pretci našega oruda. Najstariji — to je predak gašega čekića: okrugli kameni obijač. Tim obijačem odbijalo se, kalalo se iz kremenca pripremljenu ploču, iz koje se onda izradivalo orude.

Ali gdje je bat, ondje mora biti i nakovanj.

Stanemo li malo bolje kopati po smetištu, koje je ostalo na dnu špilje, naći ćemo nedaleko djeda-bâta i baku — nakovanj.

Djed-bat je iz kamena, nakovanj-baka iz kosti.

Ta »baba jaga-koštana noga« malo je slična današ-

njem nakovnju. Ali treba samo pozorno pogledati, da se vidi, kako je čestito vršila svoj posao. Sva je stučena, izrezana. Vidi se, kad se batom udaralo po orudu, da dobije potreban oblik, dobio je svoj dio i nakovanj.

A što nam govori orude?

Ono nam govori, da su novi špiljski gospodari u mnogom pretekli njezine prve naseljenike. Za ta tisućljeća, koja su prošla, postao je ljudski rad raznovrsnijim i složenijim.

Prije se jednim te istim zaoštrenim kamenom radilo sve. Sad se jednim orudem reže, drugim siječe, trećim struže, četvrtim bode. Orude s oštrim šiljkom — to je šilo, kojim se pravi rupa u koži, kad se šije odjeća. Orude sa zupčastom oštricom — to je strugač, kojim se reže meso, struže koža. Šiljak se stavlja na koplje.

Očito su porasli rad i potrebe čovjekove. Nastalo je teško, hladno vrijeme. Čovjek je morao voditi brigu i o odjeći iz medvedega krzna, o zalihama mesa za zimu i o uredenju svoga toploga boravišta. Za sav taj rad bio mu je potreban ne samo bilo kakav pojedinačni alat, nego čitav pribor oruda.

Tako u obitavalištu svoga rođenoga pretka nalazimo i pretke svojih predmeta.

Uostalom, nalazimo samo one predmete, koje je sačuvalo vrijeme. A ono je loš čuvar. Ono nam je sačuvalo samo najstalnije, samo čvrste predmete — iz kamena, iz kostiju. Sve, što je bilo izrađeno iz drveta ili životinjske kože, uništilo je vrijeme na svojem razornom putu. Zato je do nas došlo šilo, a nije došlo odijelo, koje su šivali pomoću te igle. Zato je došao do nas čvrsti šiljak koplja, a nije drvo, na koje je taj šiljak bio pričvršćen.

Po stvarima, koje su ostale, moramo nagadati o onima, kojih je nestalo. Po jedva vidljivom tragu, po krhotinama, moramo iznova sastavljati stvari, kojih više nema, koje su istrunule mnogo tisuća godina prije našega rođenja.

Ali da nastavimo svoje istraživanje.

Obično se kopa odozgo prema dolje: najprije se raskapaju najgornji slojevi, onda se ide sve niže i niže — u dubinu zemlje i u dubinu povijesti. Arheolog kao da

čita knjigu s kraja: počinje od posljedaje glave, a svršava s prvom.

Mi smo svoju priču počeli drugačije. Počeli smo od najnižih slojeva, od prvih glavá špiljske povijesti. A sada se dižemo sve više i više približujući se našem vremenu.

Što se događalo dalje u špilji?

Proučavajući naslage vidimo, da su ljudi više puta napuštali špilju i opet se u nju vraćali. Kad u špilji nije bilo ljudi, u njoj su gospodarili medvjedi i hijene, voda je nosila glinu i prašinu. Odozgo, sa stropa, padali su odlomci kamenja. Nakon mnogo godina, kad je ljudska horda opet pronašla špilju, nije u njoj nalazila ništa, što bi joj pripovjedalo o njezinim prijašnjim gospodarima.

Prolazile su godine, vijekovi, tisućljeća. Ljudi su sagradili kuće pod otvorenim nebom, prestali se koristiti zakloništem, koje im je pružala sama priroda, špilja je ostala prazna.

Samo vrlo rijetko su u nju zalazili na kratko vrijeme pastiri, koji su pasli stada na zelenim brežuljcima, ili putnici, zatečeni u gori nepogodom.

Napokon je nastalo posljednje, završno poglavlje u povijesti špilje. Opet su u nju došli ljudi. No nijesu došli, da u njoj stanuju, nego da saznaju, kakó se u njoj nekoć živjelo.

Došli su s najsavremenijim, najnovijim željeznim orudem, da otkopaju najstarije kameno orude.

Otkopajući sloj za slojem, pročitali su ti istraživači prošlosti od početka do kraja svu povijest špilje.

Upoređujući oruda pratili su, kako se od pokoljenja do pokoljenja razvijala vještina, raslo ljudsko iskustvo. Vidjeli su da čovjekovo orude nije tečajem tisućljeća ostajalo nepromijenjeno, nego da se mijenjalo, da je postajalo sve boljim i boljim. Grubo otesane sječivce zamijenili su oštri šiljci, strugala, svrdla, šila, izrađena iz tankih pripremljenih ploča. Kamenom orudu pridružilo se orude iz drugoga materijala: iz kosti i roga. Uz obijač, kojim se obradivao kamen, pojavilo se orude za preradu kosti, kože i drva. Iz istoga kamena izradio je čovjek pilicu, da reže kost; izradio je strugalo za izradivanje kože i svrdao

za bušenje drva. Sve oštrij i raznovrsniji postajali su umjetni nokti i zubi čovjekovi, sve dulja ruka, kojom je hvatao lovinu.

DUGA RUKA

Kad je čovjek izradio koplje — privezao na kolac kreneni šiljak — produžio je svoju ruku.

Poradi toga postao je silniji i smioniji.

Kad se čovjek ranije sreo s medvjedom, uzmicao je u stranu ne želeći da se sukobi s kosmatim špiljskim stanovnikom. Kakvu malenu životinjicu svladavao je čovjek bez muke, no nije se upuštao u pojedinačnu borbu. Dobro je znao, da ne će živ izaći iz oštih medvedih pandža.

Tako je bilo, dok čovjek nije uzeo u ruke koplje. Ono mu je dalo hrabrosti. Opazivši medvjeda, sada više nije bježao. Baš naprotiv, sam ga je napadao. Uspravivši se u svoj svojoj ogromnoj veličini, išao je medvjed na lovca. Ali prije no što su medvjede šape mogle dohvatiti čovjeka, oštri se kreneni šiljak svom silom zabo u kosmati medvjedi trbuh. Koplje je bilo duže od medvjedih šapa.

Ranjen medvjed je razjaren išao na ražanaj, na koplje. Uslijed toga je kreneni šiljak prodirao sve dublje u njegovu nutrinu.

Teško lovcu ako mu se držak koplja prelomio. Baciivši čovjeka pada se, medvjed je noktima i zubima kidao njegovo lice i ramena.

No medvjedu nije često uspijevalo da pobijedi čovjeka. Čovjek onoga vremena nije nikad lovio sam. Čitava bi gomila ljudi dojurila, čuvši pozive u pomoć. Sa sviju strana navaljivali bi ljudi na medvjeda i ubijali ga udarcima kamenih noževa.

Koplje je čovjeku omogućilo lovinu, o kojoj ranije nije mogao ni sanjati. U špiljama se do danas nalaze spremišta kamenih ploča i pod njima hrpe medvjedih kostiju. Očito je lov bio uspješan, kad su ljudi mogli spremati medvjedinu kao zalihu.

Koplje bi u svemu odgovaralo, da je čovjek svagda imao posla s takvim gegonjom, kakav je medvjed. No on

je morao loviti i druge životinje, spretnije i okretnije. Lunjajući stepom nailazili su lovci na krda konja i bizona. Lovci su im se prikradali puzeći. Ali od prvoga šušnja stado se razbježalo i poput vjetra odjurilo u daljinu.

Za lov na konja ili bizone bile su ruke čovjekove još uvijek prekratke.

Ali sam lov dao je čovjeku novi, trajni materijal: kost

Kamenim rezačem mogao je čovjek izrezati iz kosti lak i oštar šiljak. Taj je šiljak privezao na kratko drvce. Nastalo je novo oruđe — koštunica koplje.*)

Teško koplje nije čovjek mogao baciti za konjem, koji je bježao, a koštunica s lakim koštanim šiljkom mogla se baciti — daleko.

Čovjekova ruka je postala još duljom. Oružjem za bacanje — koštunicom — mogao je čovjek stići konja u trku, prije nego pobjegne.

Istina, gadati pokretni nišan nije bilo tako lako. Za to je bila potrebna snažna ruka, sigurno oko.

Od mladosti priučavao se lovac bacanju koštunicom. Ipak se u lovu često dogadalo, da je od stotine koštunica tek desetak pogodilo cilj.

Prolazili su vijekovi i tisućljeća. Konjska i bizonova stada postala su rjeda. Mnogo ih je pobio čovjek. Sve češće i češće vraćao se čovjek praznih ruku. Bilo je potrebno izmisliti novo oruđe, koje bi pogadalo još dalje, trebalo je učiniti ruku još dužom.

I čovjek je izradio novo oruđe.

Odsjekao je gibak, tanak prut, svinuo ga u luk i stegnulo krajeve tetivom.

Lovac je došao do luka.

Kad bi lovac lagano napinjao tetivu, skupljala je ona snagu njegovih napregnutih mišica.

Kad bi lovac popustio tetivu, ona bi najednom predavala strijelici svu sabranu snagu. Kad bi se strijelica oslobodila, poletjela bi kao jastreb na lovinu.

---

*) U Broz-Ivekovićevu rječniku ima riječ koštunica koplje, za koje se veći, da će joj biti priličnije tražiti osnovu u kost, nego u kesten. (Prev.)

Strjelica je letjela mnogo dalje od koštunice, bačene rukom. Strjelica i koštunica nalik su jedna na drugu, kao dvije sestre. No druga je sestra mlada od prve za tisuće godina.

Tisuće godina bile su potrebne ljudima, da izrade strjelicu. Isprva se iz luka nije strijeljalo strjelicama, nego koštunicama. Poradi toga je i luk morao biti golem — kao što je golem bio i čovjek.

Tako je čovjek slabu i kratku ruku načinio dugom i snažnom. Načinivši oštar šiljak od jelenjega roga ili mamutove kljove okrenuo je oružje životinje — rogove i kljove — protiv životinja. To je čovjeka učinilo najmoćnijim bićem na zemlji.

Ruka, koja je bacala koštunicu i ispuštala tetivu luka, nije bila više obična ruka, nego ruka diva.

Pa kad je mladi div odlazio u lov, gonio je i lovio ne jednu, nego čitava stada životinja.

ŽIVI VODOPAD

U Francuskoj, u kraju, koji se zove Saullutres, ima kamenita strma uzvisina. Na podnožju te uzvisine iskopali su arheolozi veliku gomilu kostiju. Bilo je tu i mamutovih lopatica, i rogova prvobitnih bikova, i lubanja špiljskih medvjeda.

Ali najviše je bilo konjskih kostiju. Mjestimice su one činile čitave hrpe, više od čovjekova uzrasta. Kad je učenjacima uspjelo da se snađu u toj koštanoj smjesi, izračunali su, da su to ostaci od najmanje stotinu tisuća konja.

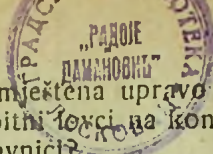
Kako je moglo nastati tako golemo konjsko groblje?

Promotrivši pažljivo, vidjeli su učenjaci, da su mnoge kosti razbijene, raskoljene, opaljene. Bilo je jasno, da su kosti dospjele ovamo iza kako su prošle kroz ruke prvobitnih kuhara. Konjsko groblje nije bilo groblje, nego veličajna hrpa kuhinjskih otpadaka.

Tako velika hrpa smeća nije mogla nastati za jednu godinu. Ljudi su dakle mnogo godina živjeli na istom mjestu.

Ali zašto je ta hrpa smeća smještena upravo ovdje, pod tom strminom? Da li su prvobitni lovci na konje slučajno udarili šator ovdje, a ne u ravnicu?

Stvar se, vjerojatno, zbivala ovako.

Opazivši u stepi hrpu konja, lovci su im se oprezno prikradali, krijući se u gustom, visokoj travi. Svaki lovac držao je u rukama nekoliko koštunica. Prednji su znakovima pokazivali, gdje su konji, koliko ih je i kako su se uputili.

Lanac lovaca okružuje krdo konja sve tješnije i tješnije. Konje, koji su prije izgledali kao tamne pjege u stepi, vidjelo se sada već posvema jasno. Imaju velike glave, tanke noge, a tijelo pokriveno debelom, dugom dlakom.

Konji su se uznemirili. Osjetili su neprijatelja i spremili se za bijeg. No već je kasno. Oblak koštunica leti na njih kao jato ptica bez krila s dugim kljunovima.

Koštunice se zabadaju u konjska bedra, leđa, vrat. Kuda da bježe? S triju strana okružuje ih neprijatelj. U toj živoj stijeni, koja je iznenada iznikla, ima samo jedan izlaz, postoje samo jedna vrata. Uz divlje rzanje i topot juri čopor na tu jedinu stranu kuda ga tjeraju lovci — sve bliže i bliže strmini. Izbezumljeni od straha, jure konji ne videći ništa pred sobom. Vijū se repovi, pjene se leđa, jure konji poput žive bujice. Ta bujica uzlijeće na uzvisinu. A najednom — sprijeda — provalija. Prvi konji već su na rubu provalije. Opazili su opasnost. Rčavajući propinju se na stražnje noge. No zaustaviti se ne mogu. Stražnja nadiru drugi, guraju naprijed. Gone ih lovci.

I živa bujica pada s visine poput vodopada, da se dolje pretvori u gomilu mrtvih, krvavih tjelesa.

Lov je svršen.

Kraj podnožja stijene dime se vatre. U taboru dijele starci lovinu. Ona pripada čitavoj skupini. Ali najbolje zalogaje dobivaju najsmioniji, najokretniji lovci.

NOVI LJUDI

Kad gledamo kazaljku na satu, čini nam se, da je nepokretna. No prolazi sat, dva, i uvjereni smo da se kazaljka maknula.

Tako je i u ljudskom životu. Ne opažamo uvijek promjene, koje se zbivaju oko nas i u nama. Kazaljka na satu povijesti čini nam se nepokretnom. A tek nakon nekoliko godina opazimo, da se kazaljka pomaknula, da smo se i mi promijenili i da je sve oko nas postalo drugačije.

No ako već i mi, današnji ljudi, ne razabiremo uvijek novo, onda su naši pretci, koji su živjeli prije više desetaka tisuća godina, za takovo opažanje bili posvema nesposobni.

Za sravnjivanje staroga s novim imamo mi dnevničke, fotografije, novine i knjige. Mi imamo materijal za sravnjivanje. A naši pretci nijesu imali čim sravnjivati. Njima se život pričinjao nepokretnim, nepromenljivim. Opaziti promjenu bez sravnjivanja staroga s novim isto je tako nemoguće, kao što je nemoguće opaziti kretanje kazaljke na kazalu bez brojaka.

Svaki majstor, koji je izrađivao kameno oruđe, nastojao je točno ponoviti sve kretnje i načine onoga, od koga je naučio majstorstvo.

Uređujući logorište, gradile su žene ognjište isto onako, kako su ga slagale i uređivale njihove bake.

Lovci su gonili divljač prema pravilima, koja je posvetio običaj.

Pa ipak, neopazice, ljudi su promijenili i svoje oruđe, i svoja obitavališta, i svoj rad.

Svako novo oruđe bilo je prvo vrijeme još vrlo slično staromu. Prva koštunica vrlo se malo razlikovala od koplja. Prva strjelica bila je još veoma nalik na koštunicu. No strjelica i koplje — već su različite stvari. A loviti s lukom i strjelicama, to je već nešto posvema drugo od lova kopljem.

Mijenjalo se ne samo čovjekovo oruđe, mijenjao se i čovjek sam. To se vidi po kosturima, koje nalazimo pri kopanju. Uporedimo li čovjeka, koji je ušao u špilju, s onim, koji je iz nje izišao krajem ledenoga doba, čini se, da su to dva različita bića. Ušao je u špilju neandertalac, još sličan majmunu, čovjek sagnutih leđa, nespretna hoda; lica gotovo bez čela i bez podbratka. A iz nje je

izišao uspravan i skladan kromanjonac, koji se nimalo ne razlikuje od nas.

Razlika je tako velika, te neki arheolozi misle, da su to zaista dva različita bića. Tako su zaključili, da su kromanjonci ljudi više rase, a neandertalci — niže.

Neandertalci da su odavna živjeli u Evropi, a kromanjonci da su došli odnekud izdaleka i istisnuli, zbrisali s lica zemlje staro stanovništvo.

Takvu su teoriju izmislili neki arheolozi.

Isto tako opravdano moglo bi se tvrditi, da su sveučilištarci i učenici srednje škole — također ljudi više i niže rase.

Mogla bi se čak sastaviti čitava teorija o svakogodišnjoj provali sveučilištaraca i o istiskivanju srednjoškolaca.

Jer zaista, svake godine ljeti stanoviti broj srednjoškolaca nestaje iz škola. A u jesen se po sveučilišnim dvoranama odnekud pojavljuju sveučilištarci prve godine.

Branitelji teorije viših rasa izveli bi iz toga ovakav zaključak: sveučilištarci su viša rasa, koja se svake godine pojavljuje iz nepoznata kraja i uništava, iskorjenjuje nižu rasu — srednjoškolce.

A pristašama te teorije bilo bi zacijelo nemoguće protumačiti, da su sveučilištarci bivši srednjoškolci, isto onako, kao što su kromanjonci bivši neandertalci.

PRVA GLAVA IZ POVIJESTI KUĆE

Prema tomu, kako se mijenjao čovjekov život, mijenjala se i njegovo obitavalište.

Kad bismo pisali povijest kuće, morali bismo je početi od špilje. No tu kuću stvorila je sama priroda; nije je čovjek gradio, nego ju je nalazio.

No priroda je loš graditelj. Kad je dizala gore i stvarala u njima, špilje, nije mislila na to, hoće li tko u njima jednom živjeti ili ne. Zato, kad su ljudi tražili špilju, rijetko su nalazili upravo ono, što im je trebalo. Sad je strop stana bio prenizak, sad su stijeње prijetile da

se sruše, sad su opet vrata bila tako uska, da se kroz njih teško ulazilo i četveronoške.

Oko uređivanja stana prihvaćala se posla čitava horda. Pod i stijene strugali su i ravnali kamenim strugalima i drvenim kolcima.

Nedaleko od ulaza iskopali bi jamu za ognjište i oblagali je kamenjem. Matere su brižno spremale »krevice« za malenu djecu. U tu svrhu bi iskopali jamicu, a mjesto perine metali su u jamu topli pepeo s ognjišta.

Bilo u kojemu kutu uređivali bi smočnici za medvjedinu, za svakojake zalihe.

Tako su ljudi popravljali špilju, koju je stvorila priroda i pretvarali je svojim radom u ljudsko boravište.

Što dalje, to su više rada ulagali ljudi u uređenje svojega obitavališta.

Našavši izbočinu pećine — prirodni kameni krov — prigradivali bi zidove. Kad bi našli stijene, prigradivali bi krov.

U Južnoj Francuskoj, u gorama, sačuvalo se obitavalište prvobitnih ljudi. Mjesno stanovništvo dalo je tomu obitavalištu čudno ime: »Vražje ognjište«. Njima se činilo, da se samo vrag može grijati kraj ognjišta u tom brlogu od golema kamenja. Da su bolje poznavali povijest svojih rođenih predaka, shvatili bi, da »Vražje ognjište« nije sagrađeno vražjim, nego ljudskim rukama.

Prvobitni lovci našli su tu nekoć pod izbočinom pećine dvije stijene, koje su nastale od kamenja, koje se odronilo s gorskoga obronka. K tima dvjema otovim stijenama dogradili su lovci dvije druge stijene. Jednu su sastavili iz velikih kamenih ploča, a drugu iz kolja, prepletena granama, a pokrivena kožama. O toj stijeni možemo sada samo nagadati, jer ju je vrijeme razorilo.

Stijene su okruživale zemunicu — široku jamu, na dnu koje su se sačuvale krhotine kremena, oruđa iz kosti i rogova.

»Vražje ognjište« je na pol kuća, na pol špilja. Odatle nije više tako daleko ni do prave kuće.

Kad je čovjek umio sagrađiti dvije stijene, nije mu bilo potrebno mnogo, da sagrađi sve četiri.

I tako dolazimo do prvih kuća pod otvorenim nebom.

Te su kuće više nalik na rupe, nego na naše današnje kuće.

Ljudi su kopali u zemlju dubok prostran podrum — zemunicu. Da se stijene ne ruše, učvršćivali su ih kamenjem ili golemim mamutovim kostima. Da se zaštite od snijega i vjetra, pokrivali su obitavalište svodom od greda, isprepletenih granjem i zasutitl zemljom.

Čudna je to bila kuća: izvana se vidio samo krov, nalik na humak. Ulazilo se u kuću kroz »dimnjak«, jer je jedini otvor bila rupa na krovu, kroz koju je izlazio dim.

Mjesto klupa ležale su kraj zemljanih stijena mamutove čeljusti. Za krevet služila je također majčica zemlja; spavalo se na ugaženoj četverokutnoj plohi, položivši glavu na zemljani našip.

U toj kući s koštanim klupama i zemljanim krevetima bili su stolovi iz kamena.

Na najsvjetlijem mjestu, kraj ognjišta, slagali bi od tankih kamenih ploča radni »stol«. Na takovom radnom stolu može se i sada naći orude, odlomke i odreske materijala, nedovršene izradevine. Evo po stolu rasutih koštanih »perla«. Nekoje su od njih već posvema gotove, izbrušene i probušene. Druge su ostale nedovršene. Majstor je na mnogim mjestima narezao koštanu palicu, ali nije dospio, da je razlomi na pojedine »perle«. Očito je opasnost bila velika, inače ne bi ostavili ovdje te vješto izradene šiljke za koplja, koštane igle s ušicama, kamene rezače za najraznovrsnije poslove.

Nije bilo lako izraditi sve te stvari. Za svaku je utrošeno mnogo sati rada. Uzmimo na primjer koštanu iglu — prvu iglu u povijesti čovječanstva. Čini se, sitna je to stvar. Ali je bila potrebna velika vještina da se igla izradi.

Na jednom logorištu nadena je čitava radionica koštanih igala sa svim priborom, sa sirovinama, s nedovršenim predmetima. Sve se sačuvalo u potpunom redu. Mogla bi se i sutra obnoviti proizvodnja, samo d'asu koštane igle danas kome potrebne. Uostalom, teško bi se danas našli majstori, koji bi mogli vršiti taj posao.

Igla se pravila ovako. Najprije se rezačem izrezivao iz zečje kosti štapić. Onda se taj štapić zašiljio nazubljenom pločicom. Zatim se kamenim šiljkom prosvrdlilo ušice. Na kraju se iglu brusilo na kamenoj ploči.

Eto, koliko oruda i koliko posla je bilo potrebno da se izradi jedna igla.

Nije u svakoj hordi bilo tako vještih majstora, koji bi umjeli izradivati igle. Koštana igla bila je jedna od najvrednijih stvari.

Zavirimo na časak u tabor prvobitnih lovaca.

Evo usred sniježne stepe nekoliko humaka, iz kojih se diže dim. Prilazimo jednomu od humaka i provlačimo se u obitavalište kroz otvor na krovu, ne obazirući se na dim koji grize oči.

Stavili smo na glavu kapu-nevidljivku, pa nas nitko ne vidi. U zemunici je zadimljeno, mračno i bučno. Tu se skupilo najmanje deset odraslih ljudi, a još više djece.

Kad se naše oči priviknu na dim, počinjemo jasnije razlikovati lica i tjelesa ljudi. Na tima ljudima nije više ništa ostalo od majmuna. Visoka su rasta, stasiti, snažni. U njih su lica širokih jagodica a oči jedno blizu drugoga. Tamna koža im je izrisana, ukrašena crvenom bojom.

Sjedeći na podu šiju žene koštanim iglama odjeću iz životinjskih krzna. Djeca se igraju, jer nemaju drugih igračaka, konjskom nogom i jelenjim rogom. Kraj ognjišta sjedi na radnoj klupi, složenoj iz kamenih ploča, skupivši noge, majstor. On pristavlja koštuničnom drvcu koštani šiljak. Uza nj izrezuje drugi majstor kamenim rezačem nekakav crtež na koštanoj pločici.

Pridimo bliže i pogledajmo, što on to riše, ili točnije, što grebe.

S nekoliko tankih crta pomalja se na pločici lik konja, kako pase. Izvanrednom vještinom i strpljivošću naslikao je on vitke noge, istegnute vrat s kratkom grivom, veliku glavu. Konj kao da živi: sad na stupit će s noge na nogu. Umjetnik kao da konja vidi pred sobom — tako vjerno prikazuje kretnje nogu, okret glave.

Risarija je gotova, ali umjetnik ne staje, nastavlja posao. Kosom crtom prevlači on konja. Druga crta, treća. Nod konjem nastaje na pločici nekakav čudan crtež. Što

radi taj prvobitni umjetnik? Zašto kvari crtež, kojemu bi zavidio umjetnik našega vremena?

Crtež postaje sve zamršenijim. I evo, na veliko začuđenje, vidimo, da je na konjskom tijelu naran šator. Kraj prvoga prikazuje majstor još dva — čitav logor.

Što znači, ta čudna slika.

Možda je to kakav slučajni umjetnikov hir?

Ne, u špiljama prvobitnih ljudi mogli bismo sabrati cijelu zbirku isto takvih čudnih slika.

Evo mamuta, na kojemu su narisane dvije kućice. Evo bizona i na njemu tri kućice. A evo i cijeloga prizora. U sredini je prikazano na pol pojedeno tijelo bizonovo. Nedirnuta je ostala samo glava, kraljeznica i drugo. Krivonosa, bradata glava leži među prednjim nogama. Sa strane stoje u dva reda ljudi.

Takovih zagonetnih slika, koje prikazuju životinje, ljude i obitavališta sačuvalo se mnogo i na koštanim pločicama, i na kamenim pločama, i na stijenama. Ali najviše ih ima po špiljskim stijenama.

Dok smo kopali u špilji, na njezinim stijenama nismo našli slika. Ali došli smo samo do ulaza, gdje su ljudi jeli, spavali i radili.

Pokušajmo zaviriti u dubinu špilje, pregledati sve zakutke i ogranke, ući u kamene pukotine, koje se pružaju na desetke i stotine metara.

GALERIJA SLIKA POD ZEMLJOM

Uzmimo sobom svjetiljku i udimo u špilju. Putem treba upamtiti svaki zavoj, svako raskršće. U podzemnom labirintu možemo lako zalutati.

Kameni hodnik postaje sve uži. Sa svoda kaplje voda. Dižemo svjetiljke i pri njihovu svjetlu pažljivo promatramo stijene.

Podzemna voda ukrasila je špilju sjajnim kristalima. No ljudska ruka ovdje nije radila.

Idemo dalje. Najednom netko vikne:

— Gledajte!

Na stijeni je crnom i crvenom bojom prikazan bizon. Pao je na prednje noge. U njegova zgrbljena leđa zarila se koštunica.

Dugo stojimo promatrajući djelo umjetnika, koji je ovdje radio prije desetak tisuća godina.

Malo dalje otkrivamo još jednu crtariju. Na stijeni pleše neko čudovište: ne znaš, da li je čovjek nalik na životinju, ili životinja slična čovjeku. Čudovište ima bradatu glavu s dugim savijenim rogovima, grbu na leđima i dlakav rep. Ruke i noge su ljudske. U rukama drži luk.

Pogledavši pozornije, vidimo, da je to čovjek, koji je na se navukao bizonovu kožu.

Za tim crtežem slijedi drugi, treći, četvrti...

Kakva je to čudna galerija slika?

U naše vrijeme rade umjetnici u svijetlim radionicama. Slike u muzejima vješamo tako, da budu dobro osvijetljene.

A što je prvobitnoga čovjeka prisililo, da uredi galeriju slika u mračnom podzemlju, tako daleko od ljudskoga pogleda?

Očito je, da nije slikao svoje slike radi toga, da ih se gleda.

No ako je tomu tako, radi čega je onda prvobitni umjetnik slikao? Što znače te, nama neshvatljive, figure ljudskih plesača u životinjskim kožama?

ZAGONETKA I ODGONETKA

»U plesu sudjeluje nekoliko lovaca. Svaki od njih ima na glavi kožu, skinutu s glave bizona, ili krinku s rogovima, koja je predstavlja. Svaki urođenik drži u ruci luk ili koplje. Ples prikazuje lov na bizone. Kad jedan od urođenika ustaje, izgleda kao da pada. Onda drugi urođenik odapne u njega iz luka strijelicu s tupim šiljkom. »Bizon« je ranjen. Izvlače ga iz kruga za noge i mašu nad njim noževima. Onda ga puštaju, a njegovo mjesto u krugu zauzima odmah drugi, također u bizonovoj krinci. Katkad ples traje dvije ili tri nedjelje ne prestajući ni časak.«

Tako se pripovijeda o prvobitnom lovačkom plesu.

•No gdje i tko ga je mogao vidjeti?

U bilješkama savremenoga putnika našli smo iznenađujuć opis onoga istoga lovačkoga plesa, koji je prikazao na špiljskoj stijeni prvobitni umjetnik.

Vidio ga je u stepama Sjeverne Amerike, gdje su se do danas gdjegdje kod indijskih plemena sačuvali običaji prastarih lovaca.

Odgonjetnuli smo značenje crteža, koji nam je bio nerazumljiv. No u samoj odgonetci je nova zagonetka.

Kakav je to čudan ples, koji traje čitave nedjelje?

Za nas je ples — zabava ili umjetnost. No teško je zamisliti, da bi Indijanci plesali do umora po tri nedjelje bez prestanka samo iz ljubavi prema umjetnosti ili radi zabave. Ta i njihov ples sličniji je nekom odredu, nego plesu.

Kod nas plesom ravna učitelj. Kod Indijanaca plesom upravlja čarobnjak. Na koju stranu čarobnjak pušta dim iz svoje lule, onamo se kreću plesači goneći zamišljenu životinju. Upravljavajući dimom sili čarobnjak plesače, da jure sad na sjever, sad na istok, sad na jug, sad na zapad.

No ako plesom upravlja čarobnjak, to znači, da to nije ples, nego čarobnjački magički obred.

Svojim čudnim kretnjama nastoje Indijanci začarati bizone, dozvati ih iz prerije tajanstvenom snagom čarolije.

Evo dakle što znači plesač, prikazan na špiljskoj stijeni! To nije prosto plesač, nego čovjek, koji vrši magički obred. A umjetnik, koji se zavukao u podzemlje da riše pri svijetlu bakalja, nije samo umjetnik, nego i čarobnjak.

Prikazujući lovce u životinjskim krinkama i ranjene bizone, on čara, da bi lov učinio uspješnijim.

A on čvrsto vjeruje, da ples mora pomoći ovom pothvatu. Nama se to čini divljim i besmislenim.

Kod gradnje kuće, ne plešemo oponašajući kretnje zidara i tesara. Kad bi učitelj u školi htio prije obuke plesati s ravnalom u ruci, otpremili bismo ga u ludnicu. No ono, što se nama čini nerazumnim, bio je za naše pretke ozbiljan posao.

Odgonjetnuli smo jednu zagonetku crtarija, shvatili smo, zašto je na špiljskoj stijeni prikazan čovjek koji pleše.

No vidjeli smo i druge crtarije, ne manje zagonetne.

Sjećate li se, da smo u špilji našli čitavu pripovijest, koja je rezačem bila urezana u koštanu pločicu. Usred pločice prikazano je bizonovo tijelo, a oko njega — lovci. Od bizona ostala je nepojedena samo glava i prednje noge.

Što znači taj crtež?

Po odgonetku ne treba ovaj put otići u Ameriku, nego na krajnji sjever naše zemlje.

U Sibiriji još pamte vrijeme, kad su lovci, ubivši medvjeda, priređivali »medvjedi praznik« — medvjeda prenašali u kuću i svečano postavljali na počasno mjesto. Glavu su mu položili među šape. Ispred glave bi postavili nekoliko jelenovih figurica, načinjenih iz kruha ili brezove kore. To je bila žrtva, koja se prinosila medvjedu. Gubicu njegovu ukrašavali su sjajnim brezovim kolobarima, na oči stavljali su srebrn novac. Onda su k medvjedu prilazili lovci i ljubili mu njušku.

To je bio samo početak praznika, koji je trajao nekoliko dana, ili točnije, nekoliko noći. Skupivši se oko medvjeda ljudi su svaku noć pjevali i plesali. Stavivši na lica krinke drvne i od brezove kore, prilazili su lovci k medvjedu, duboko mu se klanjali, a onda počinjali plesati oponašajući njegov nespretni hod.

Nakon plesa i pjesme počeli bi konačno jesti: jeli su medvjede meso ne dirajući glavu i prednje šape.

Sada razumijemo, što znači crtež na koštanoj pločici. To je »bizonov praznik«. Ljudi, koji su opkolili bizona, zahvaljuju mu za to, što je dao svoje meso i moga, da bude isto tako milostiv i slijedeći put.

Vratimo li se ponovno Indijancima, naći ćemo i kod njih takve lovačke praznike

Kod indijanskog plemena Guičola postavljaju lovci ubijenoga jelena tako, da su njegove stražnje noge okrenute prema istoku. Pred njegovu gubicu među zdjelu sa svakovrsnim jelom. Lovci prilaze redom jelenu, glade ga desnom rukom od gubice do repa, zahvaljujući mu, što je dopustio, da ga ubiju.

Usto mu govore: — Odmaraj se, stari brate!

Čarobnjak drži govor obračavajući se životinji:

Žrtvovao si nam svoje rogove, zato ti zahvaljujemo.

Glava druga

RAZGOVOR Š PRETCIMA

»ČUDESA SU, ŠUMSKI DUH JE TAMO...«

Svi smo u djetinjstvu čitali sa zanosom bajke o Ivanu Careviću i o Vasilisi Prekrasnoj, o Žar-ptici i o Konjiću-grbavcu, o životinjama, koje se pretvaraju u ljude, i o ljudima, koji se svojom voljom pretvaraju u životinje.

Cijeli svijet, ako hoćemo vjerovati bajci, pun je tajinstvenih bića — dobrih i zlih, vidljivih i nevidljivih. U tom svijetu treba neprestano bit na oprezu, da čovjek ne navuče gnjev osjetljivoga čarobnjaka ili zle vještice. Ne uzdaj se ni u svoje oči: gadna žaba može za čas postati ljepoticom, a divan momak čudesni zmaj. Sve se zbiva po posebnim zakoniima: mrtvi se dižu, odrubljene glave govore, utopljenici mame u vodu ribare.

Sjećate li se Puškina:

Čudesa su, šumski duh je tamo,
Vila sjedi na granama...

Čitajući bajku gotovo vjerujemo u sve što čitamo. No dovoljno je zaklopiti knjigu, da se odmah vratimo u zbiljski svijet, u kojemu nema čarobnjaka ni vještica, u kojemu se sve može razjasniti i provjeriti. Ma koliko bila bajka privlačiva, ne bismo htjeli živjeti u čarobnom svijetu, u kojemu je razum nemoćan, u kojemu se moraš roditi nekim sretnim Ivanom carevićem, da ne pogineš kod prvoga susreta s čarobnjakom ili vukodlakom.

Međutim upravo takvim se činio svijet našim pretcima. Oni nijesu razlikovali čarobni svijet od zbiljskoga.

Njima se činilo, da se sve događa po dobroj ili zloj volji nepoznatih sila, koje upravljaju svijetom.

Kad padnemo, posrnuvši o kamen, krivimo sebe, svoju neopreznost.

A prvobitni čovjek ne bi krivio sebe, nego zlog duha, koji je postavio kamen na put.

Kad čovjek umire od udarca nožem, velimo, čovjek je umro od udarca nožem.

A prvobitni bi čovjek rekao drugačije: čovjek je umro, jer je nož, kojim je udaren, bio začaran.

Naravno, i danas ima ljudi, koji veruju, da se može oboljeti od »zla pogleda«, da je bolje u ponedjeljak ili petak ne počinjati nikakav posao, da zec, koji pretrči preko puta; donosi nesreću.

Takvim se ljudima smijemo. U naše je vrijeme neoprostivo biti praznovjeran, jer vjera u nepoznate sile nastaje, gdje nema znanja. Ona, poput paučine, nastaje u mračnim kutovima.

No ne ćemo kriviti svoje pretke zato, što su vjerovali u duhove i čarobnjake. Oni su savjesno nastojali da protumače sve, što se zbivalo oko njih. Ali premalo su znali, da bi mogli naći pravo tumačenje.

U isto takvom stanju nalaze se i danas mnoga plemena, do kojih još nije doprla kultura.

PRIPOVIJEST O MISIONARU, OVNU I SLICI KRALJICE VIKTORIJE

Jednom je u Novoj Guineji, u kraju, u kojem živi pleme Motu-motu, zavladała epidemija. Ljudi su umirali jedan za drugim. U svakoj kolibi su stenjali i plakali. Užas je zahvatio cijelo pleme.

Kako se mogla pojaviti ta strašna bolest?

Razmišljajući o uzrocima bolesti, sjetili su se ljudi iz plemena Motu-motu, da se bolest pojavila, iza kako se u zemlju doseliše bijeli ljudi: misionar i njegova obitelj. Dok bijelih nije bilo, nije bilo ni bolesti. Kad su došli bijeli, došla je i bolest.

Ta misao učinila se svima ispravnom. I, oboružavši se kopljima i bumeranzima, zaputiše se urođenici u gomili misionarevoj kući. Opkolivši kuću, stali su vikati: — Smrt bijelima! To su nas oni urekli, poslali nam bolest!

Na vratima se pokazao blijed, uplašen misionar. — Draga braćo i sestre... — počeo je on.

Ali njegov glas zagluši divlje vikanje. Nikad jadni misionar nije bio tako rječit. Govor, kojem se obratio urođenicima, nadilazio je živošću slika i uvjerljivošću dokaza sve propovjedi, koje je bilo kad prije izrekao. Ovaj put se nije radilo o spasenju tuđih duša, nego o spasenju vlastitoga života.

Vikanje prestade. Urođenici stadoše slušati. Dobilo se na vremenu, ali je položaj ipak ostao napet.

I najednom, na sreću misionarevu, pojavi se za ogradom misionarev ovan. Ovan se zablenuo u gomilu, a ova — u njega. Nastade tišina. Glave opet počеше raditi.

Ovan je došao u isto vrijeme. kad i bijeli čovjek i bolest.

Nije li on kriv bolesti?

Netko je viknuo:

— Udri ovna! On je kriv!

Ovnova sudbina bila je time riješena. Desetak ruku počne kidati ogradu. Misionar je šuteći gledao obračunavanje: nije se usudio braniti svoga ovna. Dotukavši nesretnu životinju udarcima koplja, gomila se likujuć udaljila

Prošlo je nekoliko dana. Uza sve to, što je griješni ovan bio predan sramotnoj kazni, zaraza nije prestala. Nastalo je novo traženje krivca nevolje. Sjetili su se, da je misionar osim ovna doveo još i divlje koze.

Gomila je ponovo okružila misionarevu kuću i stala zahtijevati, da joj se predaju bradate zločinke. No misionar je odlučio, da više ne popušta: danas urođenici traže koze, sutra će zahtijevati krave, tako dalje redom.

Misionar odlučno odbije da preda urođenicima koze. Bio je spreman jamčiti, da koze nijesu krive.

No tko je onda kriv?

Bez uzroka se ništa ne događa.

Buljeći kroz prozor misionareve kuće opazi gomila najednom na zidu u blagovaonici sliku. Slika je prikazivala ženu u raskošnoj haljini, golih ramena. Grudi su joj bile okićene zvijezdama, a na glavi imala je malu krunu. Bio je to portret kraljice Viktorije, koja je u to vrijeme vladala u Engleskoj.

Takve slike, otisnute u tisućama primjeraka, resile su sve gostionice i trgovine u Londonu. Ali ovdje, u zemlji plemena Motu-motu, bio je portret kraljičin posve neobična stvar.

Slika je privukla pažnju urođenika. Sada im je bilo jasno: bolesti je kriv portret! Slika je poslala tako strašnu nesreću ljudima iz plemena Motu-motu.

Ponovo se diže buka. Mašući kopljima jurnu urođenici u kuću.

Ne znamo, kako se sve to svršilo. Možda su se urođenici zadovoljili slikom engleske kraljice. A možda se njihov gnjev okrenuo protiv kojega drugoga predmeta, kojega prije nijesu vidjeli: protiv noćnih papuča misionarevih, protiv porculanskoga pribora za kavu s ružama ili protiv sata, koji tako sumnjivo maše njihalicom na zidu.

Pa i nije stvar u pojedinostima. Ispriopovijedali smo ovaj istiniti događaj, da pokažemo kako ljudi, koji nemaju pojma o prirodnim zakonima, nastoje tapkajući, na sreću, naći uzrok nevolje, koja ih je snašla.

Iskustvo govori ljudima, da su sve stvari na svijetu nekako međusobno povezane. Ali ne znajući u čemu je ta veza, počinju ljudi vjerovati u čarobno, nadnaravno djelovanje jednih stvari na druge.

Prema riječima nekoga putnika po Africi »može se u Loangu čitavo primorsko stanovništvo uznemiriti, opazi li jedrenjak s novim jedrima, ili parobrod, koji ima više dimnjaka od drugih. Nepromočiv ogrtač, čudan šešir, naslonjač-njihalka, kakav nevideni instrumenat mogu kod urođenika izazvati najgore sumnje«.

To pripovijeda u svojoj knjizi francuski učenjak Levy Bruhl.

Svaka se dakle neobična stvar urodencima čini orudem čarobnjaštva.

Da bi se čovjek izbavio utjecaja čarobnjaštva, treba da nosi amajliju — kakvu ogrlicu iz krokodilovih zubi, ili narukvicu iz dlaka, koje rastu na kraju slonova repa. Amajlija je čuvar, koja brani od nevolje svakoga, tko je nosi.

Prvobitni ljudi nijesu znali više nego što znaju urodenici iz Loanga.

Vjerovatno su i oni isto tako vjerovali u čarobnjaštvo, u vraćanje. O tom govore amajlije, koje se nalaze pri raskopinama, o tom govore čarobnjačke crtarije u dubinama špilja.

ŠTO SU NAŠI PRETCI MISLILI O SVIJETU

Teško je čovjeku bilo živjeti u svijetu, čije zakone nije poznao. Osjećao se slabim i nemoćnim u vlasti nepoznatih sila. Svaka stvar mogla je po njegovom mišljenju biti amajlija, svaki čovjek — čarobnjak. Svuda — držao je — obilaze osvetljivi i nemirni duhovi umrlih, koji navaljuju na žive. Svaka životinja, ubijena u lovu, može doći i osvetiti se svojem ubojici. Da bi se oslobodili zla, trebalo je neprestano moliti, udobrovoljavati i nagovarati duhove, podnositi im darove, da se postigne njihova milost.

Neznanje rada strah.

I, poradi toga što je čovjek bio neuk, nije se vladao u svijetu kao gospodar, nego kao uplašeni, jadni molitelj.

Pa i rano je bilo, da se čovjek smatra gospodarem prirode. Postao je jačim od sviju životinja na svijetu, pobijedio je mamuta. Ali još uvijek je bio slabo biće u poredbi s veličanstvenim prirodnim silama, kojima nije umio upravljati.

Jedan neuspjeli lov mogao je biti uzrok da gladuje više nedjelja. Jedna vijavica mogla mu je snijegom zasuti lovačko logorište.

A što je čovjeku davalo snage, da se bori i da malo po malo nadvladava prirodu?

Tu mu je snagu davalo to, što nije bio sam.

Kao čitavo društvo, kao čitava horda borili su se ljudi s neprijateljskim prirodnim silama. Kao čitavo društvo su radili i u radu sabirali, gomilali iskustvo i znanje.

Istina, oni sami su to slabo shvaćali, ili točnije, shvaćali su to na svoj način.

Oni nijesu znali, što je ljudsko društvo. No osjećali su, da su vezani jedni s drugima, da su ljudi iste općine — kao veliki, mnogoruki čovjek.

Što ih je vezalo zajedno? Vezalo ih je rodbinstvo — ta ljudi su živjeli u rodu: djeca s majkama, a toj su se djeci opet radala djeca, koja su ostala i živjela s braćom i sestrama, s ujacima i tetkama, s majkama i bakama.

Tako je rastao rod.

Društvo prvobitnoga lovca je rod, koji je potekao od zajedničkili predaka. Ljudi su za sve obvezani pretcima. Oni su ih naučili loviti i izradivati orude, oni su im dali obitavalište i vatru.

Raditi, loviti — to je značilo vršiti volju predaka. Tko sluša pretke, izbavit će se iz nevolje i opasnosti. Pretci žive sa svojim potomcima, oni nevidljivo prisustvuju i u lovu i u obitavalištu. Sve vide i sve znadu. Kaznjavaju zlo, a nagrađuju dobro.

Tako se zajednički rad za opću korist u glavi prvobitnoga čovjeka pretvara u prostu poslušnost, vršenje volje zajedničkoga pretka.

Ali ni sam rad prvobitni čovjek ne shvaća, kako ga mi shvaćamo.

Prema našem shvaćanju, lovac na bizone hrani se lovom. A prvobitni je čovjek držao, da ga hrani bizon. Ta i danas, po staroj navici, nazivamo kravu hraniteljicom, a zemlju — majkom. Kravi uzimamo mlijeko ne pitajući je, da li pristaje. A velimo, da nam krava »daje« mlijeko.

Hraniteljem prvobitnoga čovjeka bila je životinja — bizon, mamut, jelen. Prema shvaćanju tadašnjega lovca, nije on ubijao životinju, nego mu je ona darivala, davala svoje meso i kožu. Indijanci vjeruju, da se životinja ne smije ubiti protiv njezine volje. Ako je bizon ubijen, to je samo radi toga, što je on radi ljudi doprineo sebe za žrtvu, htio je da bude ubijen.

Bizon je hranitelj i pokrovitelj plemena.

Ali u isto je vrijeme pokrovitelj plemena i zajednički predak.

I tako se u glavi, koja još slabo razumije svijet, slijeva u jedno i predak-pokrovitelj i životinja-pokrovitelj, koja hrani pleme.

»Mi smo bizonova djeca«, vele lovci. I oni zaista vjeruju, da je njihov predak bio bizon. Kad prvobitni umjetnik riše bizona i na njemu tri sjenice, to znači: »Tabor bizonove djece«.

U svom radu vezan je čovjek sa životinjom. Ali on ne razumije veze bez rodbinstva, bez sličnosti. Kad ubija životinju, moli je za oprostjenje, nazivajući je starijim bratom. U svojim obredima, u svojim plesovima nastoji čovjek da bude nalik na životinju — svojega brata: meće na sebe njezinu kožu, ponavlja njezine kretnje.

Čovjek sebe još ne zove »ja«. Sebe osjeća dijelom, orudem roda. Svaki rod ima ime, totem. To je ime životinje — pretka i pokrovitelja. Jedan se rod zove »Bizon«, drugi — »Medvjed«, treći — »Jelen«. Ljudi su spremni život dati za svoj rod. Običaje svoga roda smatraju zapovijedu totema, a te su zapovijedi za njih zakon.

RAZGOVOR S PRETCIMA

Udimo još jednom u špilju prvobitnoga čovjeka, sjednimo uz njega kraj ognjišta i porazgovorimo se s njim o vjerovanju i običajima. Neka on sam kaže, da li su pravilna naša nagadanja, da li smo pravilno shvatili slike na špiljskim stijenama, koje je on kao hotimice ostavio za nas na špiljskim stijenama i na amajlijama iz kosti i roga.

Ali kako da ponukamo gospodara špilje da govori?

Davno je vjetar raznio pepeo njegovoga ognjišta. Davno su sagnjile kosti ljudi, koji su nekad ovdje kraj vatre izrađivali orude iz kremena i roga, šivali odjeću iz životinjske kože. Samo rijetko kad uspijeva naći u zemlji žutu, isušenu lubanju. Što da se učini, da lubanja progovori.

Kad smo kopali u špilji, tražili smo odlomke, tine oruda, da bi prema tomu oruđu shvatili, kako čovjek radio.

A gdje da se nadu odlomci, ostatci govora?

Njih treba tražiti u jezicima, koji postoje i danas.

Za takva iskopavanja nije potrebna lopata: tu ne treba kopati u zemlji, nego u rječniku. Svaki rječnik, svaki jezik čuva u sebi dragocjene ostatke prošlosti. Tako i mora biti. Ta u jeziku je do nas došlo iskustvo stotina i tisuća pokoljenja.

Činilo bi se, da je to jednostavna stvar — proučavati, istraživati jezik: sjedi za stolom i kopaj po rječniku! No u stvari nije tako.

U potrazi za starim riječima putuju istraživači po cijeloj zemlji, penju se na gore, plove preko oceana. Katkad se kod malena naroda, koji živi za gorama, mogu naći nastarije riječi, koje nijesu ostale u drugim jezicima.

Svaki jezik kao da je postaja na putu čovječanstva. Jezik lovačkih plemena Australije, Afrike i Amerike — to su postaje, koje smo mi već odavna prošli. A istraživači prelaze preko oceana, da negdje u Polineziji nadu stare pojmove i izraze, koje smo mi zaboravili.

U potražnji za riječima odlaze istraživači i u pustinje juga i u tundre sjevera.

Kod naroda Krajnjega sjevera sačuvale su se u jeziku riječi iz onih vremena, kad još nije bilo pojma o svojini, kad ljudi još nijesu znali, što znači »moje oružje«, »moja kuća«.

Et o kod tih naroda i treba kopati, da se pronadu ostatci staroga govora, kao što arheolozi iskopavaju na logorištima ostatke obitavališta i oruda.

Ne može, naravno, svatko biti arheolog rječnika.

Bez spremne, bez znanja propao si. Stare se riječi ne čuvaju u jeziku kao u muzeju. Tečajem vijekova riječi su se više puta mijenjale. Prelazile su iz jezika u jezik, sračivale su jedna s drugom, mijenjale svoje nastavke i dodatke. Katkad je od riječi ostao samo stari korijen, kao kod ogorjela drveta. Samo se po korjenu može saznati, otkud potječe riječ.

Tečajem tisućljeta mijenjao se ne samo oblik, nego i smisao riječi. Često se dogadalo, te je stara riječ dobila novo značenje.

Tako biva i danas. Kad se pojavljuje nova stvar, ne smišljamo svagda za nju nov naziv. Uzimamo iz svojih zaliha staru riječ i lijepimo je na novu stvar poput papirića.

Naše p e r o, kojim pišemo — nije više ptičje pero. A drži ga držalo (ruski r u č k a, op. prev.), koja nije ruka. Podmornica nije čamac (ruski podvodna l o d k a, čamac) a parni č e k i ć samo je po djelovanju čekić, a ne po obliku. Naši strijelci nemaju više strjelica, nego pucaju iz pušaka.

Rukopise svoje često prepisujemo strojem, a ne rukom. I taj stroj nazivamo strojem za pisanje, makar ne piše, nego tiska slova.

Uzeli smo stare riječi »pero«, »ručica«, »čekić«, »strijelac« i »rukopis«, i prozvali njima nove stvari.

Sve se to staložilo posvema nedavno — u gornjem jezičnom sloju. Poradi toga smo i našli bez muke prijašnji smisao svih tih riječi.

No stanemo li kopati dublje, postaje posao težim. Treba biti velikim poznavaoцем jezika, da čovjek nade izgubljeni, stari smisao riječi.

Ovakav veliki poznavalac jezika bio je akademik Marr. Proučavajući jezike starih i savremenih naroda dokazao je, da su mnoge sadašnje riječi imale nekad posve drugo značenje. Našao je, da je riječ »lošadj« (ruski: konj) u mnogima jezicima nekad značila jelena ili psa, jer su se psi i jeleni prije uprezali, nego konji. Dokazao je, da su prvi poljodjelci hljeb nazivali žirom, jer su žir ljudi jeli hljeba.

Ima jezika, na kojima se lav zove »velikim psom«, a lisica — »malenim psićem«. To' je poradi toga, što se riječ pas pojavila ranije od riječi »lav« i »lisica«.

ODLOMCI PRASTARA GOVORA

Kopajući po jeziku našli su istraživači odlomke najstarijeg zvukovnog govora. O takvim odlomcima pripovijeda u jednoj svojoj knjizi akademik Meščanjinov. Evo,

na primjer, u jukagirskom jeziku ima riječ, koja znači, ako se prevede doslovno: »čovjekojelenoubistvo«. Tako dugu riječ teško je izgovoriti, a razumjeti još teže.

Tu nije razumljivo, tko je koga ubio: čovjek jelena, ili jelen čovjeka, ili je čovjek zajedno s jelenom ubio nekoga trećega, ili je netko treći ubio čovjeka i jelena.

Ńo Jukagir razumije tu riječ. On je upotrebljava, kad hoće reći: »Čovjek je ubio jelena«.

Što je na stvari? Kako je mogla nastati tako čudna riječ?

Ona je nastala u ona vremena, kad čovjek sebe još nije nazivao »ja«, dok još nije spoznao, da on sam rađi, lovi, traga za jelenom i ubija ga. On je držao, da nije on ubio jelena, nego čitav njegov rod, čak i ne rod, nego ono tajanstveno, nepoznato, što upravlja svijetom. Čovjek se osjećao još vrlo slabim, vrlo nemoćnim pred licem prirode. Priroda ga nije slušala.

Danas se — po zapovijedi nekih neshvatljivih sila — čovjekojelenoubistvo svršilo dobro, sutra lov nije uspio, a ljudi su se vratili praznih ruku.

U izrazu »čovjekojelenoubistvo« nema djelatvorne osobe. Pa i kako je prvobitni čovjek mogao shvatiti, tko je djelatvorna osoba: on nije jelen? Ta on je smatrao, da je jelen čovjeku dao nepoznati pokrovitelj — predak i jelenov i čovjekov.

Dodemo li u svojim iskopavanjima od najstarijih riječi zvukovnoga govora do novijih, naći ćemo još dugo na ostatke govora onoga vremena, kad je čovek sebe smatrao orudem tajanstvene sile.

Evo rečenice na čuhonskom jeziku:

»Čovjekom meso daje ga psu«.

Ta nam je rečenica nerazumljiva. Iskopali smo je iz onoga govornoga sloja, koji se staložio u jeziku vrlo davno, kad čovjek nije mislio kao mi.

Mjesto da se kaže: »Čovjek daje meso psu«, govorilo se: »Čovjekom meso daje ga psu«.

Tko to daje meso čovjekom?

Kakva je to tajanstvena sila, koja rukovodi čovjekom kao orudem?

Indijanci Dakota kažu mjesto »ja vezem«: »vezenje mnóme«, kao da je čovjek igla, kojom se veze, a ne onaj, tko iglom radi.

Odlomci staroga govora sačuvali su se i u evropskim jezicima.

Frāncuzi govore: »Il fait froid«. To znači: »Hladno je«. Ali u točnom prijevodu to znači »On pravi hladnoću«.

Opet onaj isti »on«, koji upravlja svijetom.

Ali što da kopamo po tuđim jezicima, kad u našem vlastitom možemo naći ostatke staroga govora, što znači, i drevne misli.

Govorimo: »Ubilo ga«.

Tko je ubio? »Ono«, tajinstvena sila.

Ili na primjer: »Skvrčilo ga«, »streslo ga«. Kakvo je to biće, koje kvrči čovjeka, koje ga trese i raduje se njegovoj nevolji, njegovu zlu? (Ruski se kaže *li horadit*, što znači doslovno: raduje se njegovu zlu. — Op. prev.).

Isto poznato, tajanstveno »ono« prisustvuje nevidljivo i u izrazu: »svanulo je«, »sviće«, »smrkava se«.

Mi ne vjerujemo ni u kakve tajanstvene sile, ali u našem su se jeziku još sačuvali ostatci staroga jezika prastarih ljudi, koji su u te sile vjerovali.

Mi velimo na primjer: »Sat se našao«, kao da nismo mi našli sat, nego se sat našao sam nekim čudom.

Tako raskopavajući slojeve govora, pronašli smo ne samo riječi, nego i misli prvobitnih ljudi. Prvobitni je čovjek živio u tajinstvenom, neshvatljivom svijetu, u kojemu nije radio i lovio on, nego je netko n j i m e radio, n j i m e ubijao jelene, u kojemu se sve dogadalo po volji nepoznatoga.

No vrijeme je prolazilo. Što je čovjek postajao jači, to jasnije je stao shvaćati i svijet i svoje mjesto u svijetu. U jeziku se pojavilo »ja«, pojavio se čovjek, koji djeluje, koji se bori, podvrgava sebi stvari i prirodu.

Mi više ne velimo: »Čovjekom ubilo jelena«, nego: »Čovjek je ubio jelena«.

A ipak se i na našem jeziku svakoga časa pojavi sjena prošloga. Zar mi ne govorimo: »Ne polazi za rukom«, »sudeno je«, nije sudeno«.

Tko to odlučuje, da ne ide za rukom, tko to sudi?

Sudbina, udes!

Ali sudbina i udes — to je ono isto, koje je toliko plašilo prvobitnoga čovjeka.

Riječ »sudbina« još je u našem jeziku. No već se sada može prореći, да će je u budućnosti nestati.

Sve pouzdanje sije svoja polja poljodjelac. On znade, да od njega samoga ovisi, hoće li biti roda ili ne. Njemu služe strojevi, koji neplodnu zemlju pretvaraju u plodnu, i nauka, koja mu pomaže kako да upravlja životom biljaka.

Sve smionije polazi mornar na put. On vidi pličine duboko pod vodom, on znade unaprijed, hoće li biti oluje.

»Sudeno«, »tako je htiо udes« — te se riječi čuju sve rjede i rjede.

Neznanje rada strah.

Znanje daje pouzdanje.

Ljudi, koji nijesu poznavali zakone prirode, i koji nijesu mogli ravnati njezinima silama, osjećali su se robovima prirode, robovima nepoznatoga.

Ljudi, koji su spoznali prirodne zakone i zakone svoga vlastitoga bića, postat će gospodari svoje sudbine, postići će svoju slobodu.

Glava treća

VELIKO PROLJEĆE

LED SE POČINJE POVLAČITI

Svake godine, kad se počne topiti snijeg, nastaju svuda — u šumi i u polju, na seoskoj cesti i u jarku kraj puta — žuboreći, brbljavi potoci, potočići i vodopadi.

Oni izviru ispod rastopljenoga prljavoga snijega upravo kao djeca koju u proljeće ne možeš zadržati pod krovom. Preskakujući kamenje, presijecajući ukoso puteve, jure potoci bezglavo naprijed, natapajući sve unaokolo svojim veselim žuborom.

S prisojnih obronaka, s otvorenih polja povlači se snijeg u jaruge, šančeve, pod zaštitu stijena, i tu u snijegu

katkad uspijeva da se sačuva od sunčanih zraka sve do svibnja.

Prije no što se obazreš, već je sva priroda poprimala drugi izgled. Za nekoliko dana odjenu sunčane zrake gole obronke travama i gole grane lišćem.

Tako je svakoga proljeća, kad se topi sniježni pokrivač, koji se preko zime nagomilao.

A što se odigravalo onda, kad se počela topiti veličajna ledena kora, koja je poput bijele kape pokrivala tjemne cijele zemljine kugle?

Tu ispod snijega nijesu pojurili potočići i potoci, nego široke, vodom bogate rijeke. Mnoge teku još i danas prema morima, sabirući na svojem putu vodu svakovrsnih potoka, potočića i rječica.

To je bilo veliko buđenje prirode, veliko proljeće, koje je velikim šumama obuklo gole sjeverne ravnice.

No proljeće ne pobjeđuje najednom. Često u svibnju, nakon toploga sunčanoga dana, iznenada dune studen vjetar. Kad ujutro ustaneš, a unaokolo sve je opet bijelo, na krovovima leži snijeg, kao da proljeća nikad nije bilo.

Ni veliko proljeće nije odmah nadvladalo studen. Led je uzmičao polagano, kao da mu se ne da, držeći se još stoljećima na istom mjestu.

Dogadalo se i tako, da je led, uzmaknuvši ponešto, kratko vrijeme stao, kao da pribire snagu, a onda ponovo prešao u navalu. S njim zajedno pomičala se onda ka jugu i tundra, vodeći sa sobom svojega vjernoga suputnika — sjevernog jelena.

Na ravnicama je porasla mahovina i lišaji, koji su potiskivali travu. Na južne travne pašnjake odlazili su bizoni i konji.

Dugo je trajala borba topline s hladnoćom, no toplina je pobijedila. Ispod leda, koji se topio, pojurile su nabujale reke. Stiskati i skupljati se počela je sniježna kapa zemlje. Granica leda pomakla se na sjever, a za njom i granica tundre. Gdje je rasla mahovina i lišaj, gdje su se samo rijetko nalazili niski smrekovi gajiči, podigoše se prašume orijaških omorika.

A toplina je sve više nadolazila.

Sve češće počele su usred tamnoga omorikova granja dizati svoje svijetle vrhove topola i breza.

A za njima su kao jaka vojska išli na sjever širokolisni hrastovi i lipe.

»Omoričin vijek« zamijenio je »hrastov vijek«. Jedna šumska kuća ustupila je mjesto drugoj. Ali svaki šumski dom ima svoje žitelje.

Zajedno s lisnatim šumama, zajedno s grmljem, gljivama i jagodama krenule su na sjever i one životinje, kojima prija šumska hrana. Došao je vepar, došao je los i tur, plemeniti jelen s rogovima, razgranatima kao drvo. Počeo je lomiti grane, tražeći divlji med, lakomac — smeđi medvjed. Stupajući oprezno po opalom lišću potrčali su zečjim tragom vukovi. U šumskim rijekama počeli su graditi nasipe okruglogubičasti kratkonozi dabri. Veliko mnoštvo ptica ispunilo je šumu svojim glasovima. Nad šumskim jezerima zagakale su i zavikale guske i labudovi.

U LEDENOM ROPSTVU

Dok su se u prirodi zbivale sve te promjene, nije čovjek mogao ostati po strani kao nezainteresirani promatrač događaja. Sve se unaokolo mijenjalo kao dekoracija u kazalištu. Samo, za razliku od kazališta, trajao je svaki čin tisuće godina, a pozornica se protezala na milijune četvornih kilometara.

U tom svjetskom kazalištu nije čovjek bio gledalac, nego živi učesnik.

Kod svake promjene dekoracije morao je čovjek, ako se htio održati, prilagoditi, mijenjati svoj život.

Kad je tundra pošla prema jugu, povela je sobom, kao na lancu, svoje zarobljenike — sjeverne jelene. Na jednom kraju toga nevidljivoga lanca bili su jeleni, na drugom — mahovina i lišaj.

Pasući mahovinu i lišaj premiještali su se jeleni po tundri, a za njima se selio i čovjek.

U stepi je čovjek lovio konje i bizone. U tundri je morao loviti sjeverne jelene.

Pa i što da lovi u tundri, ako ne jelene?

Mamuta je nestalo. Čovjek je poubijao na tisuće mamuta, gomilajući gorje mamutovih kostiju kraj svog logorišta. I konja je poubijao mnogo. A oni, koji su ostali, otišli su daleko na jug, kad su sočne stepne trave zamijenili suhi lišaji.

Jedinim »hraniteljem« čovjekovim postao je u tundri jelen. Čovjek je jeo njegovo meso, odijevao se njegovom kožom, pravio koplja i harpune iz njegovih rogova. A to ga je prisililo, da sav svoj život prilagodi životu jelenovu.

Kamo je išao jelen, išao je i čovjek. Na logorištu su žene na brzu ruku podizale kolibe i pokrivale ih kožama. Znale su, da ne će dugo živjeti na jednom mjestu. Kad su jeleni, tjerani nametnicima, odlazili na druge pašnjake, nije ljudima preostajalo drugo, nego da također krenu za njima. Rastavivši kolibe i natovarivši ih na leda, klipsale su žene po tundri padajući od umora. A uz njih su išli muškarci bez tereta s harpunima i kopljima u rukama. Brinuti se za obitavalište nije bio muški posao. No tundre su počele uzmicati, odvođeci sobom i sjeverne jelene. Na mjestu tundra širile su se sve više neprohodne prašume.

Što je onda bilo s ljudima?

Nekoja su se lovačka plemena neopazice otputila na sjever, u Arktik, za stadima sjevernih jelena. To je bilo najjednostavnije: ta na sjevernu prirodu bio se čovjek priučio. Trideset i pet tisuća godina naučio je čovjek boriti se protiv zime, naučio je otimati životinjama njihova topla krzna. Što je bilo studenije, to življe je gorjela vatra na ognjištu u zaštićenoj zemunici.

Otići u Arktik bilo je lakše, nego ostati na mjestu. Ali najlakši put nije uvijek i najbolji. Onaj dio čovječanstva, koji je zajedno s tundrom otišao na sjever, izgubio je mnogo: za njega se ledeno doba silno otegnulo. Grönlandski Eskimi žive još i danas usred leda boreći se s oskudnom i surovom prirodom.

Nije takav bio udes onih plemena; koja su ostala. Prvo im vrijeme nije bilo lako među šumama, koje su oko njih rasle. Ali zato im je pošlo za rukom, da se otrgnu iz ledenog ropstva, u kojemu su njihovi pretci živjeli tisuće godina.

ČOVJEK RATUJE SA ŠUMAMA

Šume, koje su izrasle na mjestu prijašnjih tundra, nijesu bile nimalo slične našim današnjim šumama. To je bio neprekidan neprohodni gustik, koji se protezao na tisuće kilometara primičući se obalama rijeka i jezera, dolazeći mjestimice i do samoga mora.

Nije čovjeku bilo lako živjeti u tom novom svijetu, na koji se nije privikao. Šuma ga je gušila svojim kosmatim šapama i nije mu davala ni života, ni prolaza. Sa šumom se morao čitavo vrijeme boriti, sjeći je, krčiti.

U tundri ili u stepi je lako bilo naći mjesto za logor. Svuda unaokolo bilo je slobodno. A u šumi je mjesto za logor trebalo najprije osvojiti.

U šumi je svaki komadić zemlje bio zapremljen drvećem i grmljem.

Šumu je trebalo osvajati kao neprijateljsku tvrđavu. No rat bez oružja nije moguć.

Da obara drveće, bila je čovjeku potrebna sjekira. Zato je čovjek nasadio na dugo toporište težak kameni trokut.

U šumskom guštiku, gdje je prije udarao kljunom po drvetu samo djeteo, stale su udarati — plašeci ptice i životinje — prve sjekire.

Duboko se u tijelo stabla urezivao oštri kamen. Iz rane se u kapljama cijedila gusta smola. Škripilo je, stajalo drvo i padalo pred noge drvosječe.

Dan za danom, uporno i strpljivo, sjekli su ljudi stabalje, osvajajući mjesta u šumskom svijetu.

Očistivši poljanu, palili su ljudi panjeve i grmlje.

Tako su ljudi ratovali sa šumom i pobijedivali je. Ali i pobijedenoga, oborenoga neprijatelja ljudi nijesu puštali na miru.

Okresavši granje, otesali bi drvo s jedne strane. Zašiljivši ga, zabijali su ga udarcima kamenog malja. Uz prvo zabili su drugo, treće, četvrto. Nastajao je zid, kojega su isprepleli granama. Usred šuma izrasla je koliba od brvana, koja je i sama bila nalik na šumu. Kao u šumi, stajala su i tu debla, isprepletana granama. No ta debla nijesu stajala koje kuda. nego u redu, u koji ih je postavio čovjek.

Teško je čovjeku bilo osvajati mjesto u šumskom svijetu. Još teže je, vjerojatno, bilo dobavljanje hrane.

U stepi je čovjek lovio životinje, koje su živjele u stadima. Stado je bilo lako opaziti izdaleka. Sa brežuljka bila je stepa vidljiva kao na dlanu.

Drugačije je bilo u šumi. Šumska kuća puna je gospodara, ali se oni u njoj ne vide. Oni su ispunili sve spratove svojima glasovima, šuštanjem, škripanjem i šumom.

Evo, tu je nešto šušnulo kraj nogu, preletjelo nad glavom, dirnulo lišće.

Kako da se snalazi u tom šuškanju i mirisu, u tim šarenim mrljama među šarenim stablima?

Svaka šumska životinja, svaka ptica imala je svoju zaštitnu boju. Ptičje perje bilo je nalik na hrapavu koru drveta. Smeđa dlaka životinjska slijevala se u polumraku sa smeđim opalim lišćem.

Teško je bilo ući u trag životinji. A otkrivši je, trebalo ju je odmah ubiti ne promašivši, prije nego se sakrila ili nesatla u gustiku.

Sada je lovac morao koštunicu zamijeniti brzom i spretnom strjelicom.

S lukom u rukama i s tobovcem na ledima probijao se lovac gustikom, trargajući za veprom i strijeljajući u močvarama guske i patke.

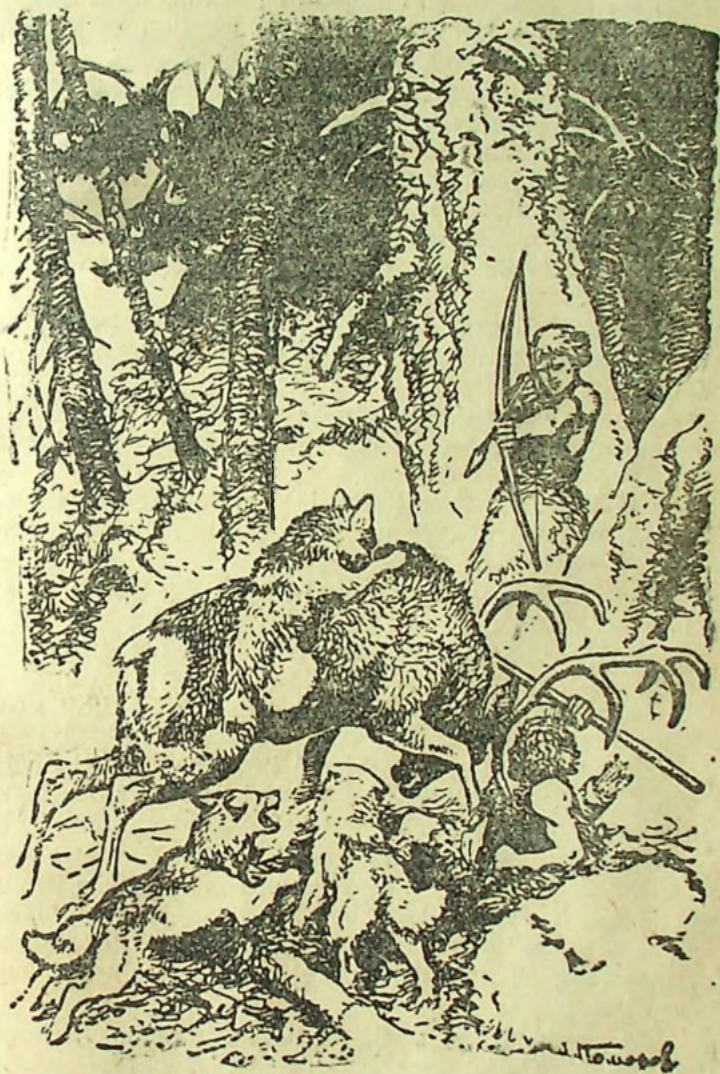
ČETVERONOŽNI DRUG

Svaki lovac ima vjernoga druga. Taj prijatelj ima četiri šape, velike i meke uši i crn, radoznali nos.

U lovu pomaže četveronožni drug gospodaru tražiti divljač. Za objedom sjedi kraj njega, zaviruje mu u oči kao da pita: a gdje je moj dio.

Četveronožni drug služi lovcu vjerno i odano ne jednu, nego već tisuće godina. Ta čovjek je pripitomio psa, kad se divljač nije ubijala sačmom iz puške, nego lakom pernatom strjelom.

U šumskom tresetu nalaze se kraj čovjekovih ostataka i ostaci psa. A u kuhinjskim ostacima, koje nalazimo u šumi u naseobinama, sačuvala su se do danas životinjske

kosti s tragovima pasjih zubi. Očito je već onda pas sjedio za vrijeme objeda kraj lovca i prosio kosti.

Zar bi čovjek držao i hranio psa, kad mu ne bi služio?

Pripitomivši štene, lovac ga je uzgajao za pomoćnika: naučio ga da traga za lovinom.

I nije se u izboru prevario. Prije nego bi čovjek mogao opaziti trag vepra ili čuti korak jelena, pas je već načulio uši i njušio. Po čemu miriše lišće? Tko je tuda prošao? Dva tri puta je ponjušio i trag je naden. Ne gledajući i ne slušajući što se oko njega zbiva, predavši se potpuno svojem glavnomu poslu — traganju, trči pas pouzdano šumom. Čovjeku ne preostaje drugo nego da ga prati.

Pripitomivši psa, postao je čovjek jačim. Prisilio je psa da mu služi njuhom, koji bolje razlikuje mirise od čovjeka.

Ali nije uzeo u svoju službu samo pasji njuh, već i njegove noge. Davno prije nego je čovjek upregao konja u kola, vozio je pas čovjeka.

U Sibiriji, nedaleko Krasnojarska, nađene su na prastarom lovačkom logorištu pasje kosti zajedno s priborom za upreg.

Pas je dakle ne samo pomogao čovjeku u lovu, nego je i čovjeka vozio.

Tako se u životopisu čovjeka po prvi put susrećemo s njegovim drugom — psom.

Koliko je pripovijedaka napisano o psima, koji su u gorama spasili putnika, o psima, koji su iz boja iznosili ranjenike, o psima, koji su branili i kućni prag i državnu granicu! Psi su vjerno služili čovjeku i kod kuće, i u lovu, i u boju, i u naučnom laboratoriju.

Kad učenjak radi nauke, radi koristi čovječanstva, meće psa na operacioni stol, gleda ga pas pogledom punim povjerenja, kao biće, koje gospodaru daje svoj život.

U Pavlovu, kraj Lenjingrada, podignut je pred zgradom laboratorija, u kojemu učenjaci proučavaju rad mozga, spomenik.

Taj je spomenik podignut u čast našega vjernoga četveronožnoga druga.

ČOVJEK SE BORI S RIJEKOM

Nijesu se svi ljudi povukli u guštaru. Bilo ih je koji su iz šumskih guštara izlazili na obale rijeka i jezera.

Tu su, na uskom prostoru među vodom i šumom, gradili ljudi svoje kolibe iz brvana.

Na rijeci je bilo više mjesta nego u šumi. Ali živjeti nije bilo lakše.

Rijeka je bila nemirna susjeda. Proljećem se ona razlijevala i plavila obale. Zajedno s ledom, zajedno sa stablima, koja su pala u vodu, nosila je ona često i kolibe, koje su sagradili ljudi. Spasavajući se od poplave penjali su se ljudi često na stabla i ondje čekali, hoće li rijeka promijeniti svoj gnjev u milost. A kad se rijeka vraćala u svoje korito, počinjali su ljudi na obali graditi svoj porušeni mravinjak.

Isprva je svaka poplava zatekla ljude nespremne. Ali kad su se priučili običajima i navikama rijeke, znali su je nadmudriti.

Posjekavši nekoliko stabala, vezali su ljudi ta stabla i polagali na obalu. Na prvi red posječenih stabala metalo su popreko drugi. Pomalo je od brvana narasla visoka, prostrana poljanica. A na toj uzvišenoj poljanici počeli su ljudi podizati svoje kolibe. Sada poplava nije bila više strašna. Kad je razjarena voda prodirala na obalu, nije mogla doseći čak ni kućne temelje.

To je bila velika čovjekova pobjeda. Nije to šala: nisku obalu pretvoriti u visoku! Od te poljanice, sagradene iz brvana, postali su svi nasipi, koje gradimo, da obuzdamo rijeke.

Na rat s rijekom trošio je čovjek mnogo rada i vremena. Pa što ga je sililo, da se naseljuje kraj same rijeke, što ga je vuklo k vodi?

Pitajte o tom ribare, koji na rijeci provode čitave dane, pazeći strpljivo na plovac.

Rijeka je privlačila čovjeka, jer je u rijeci bilo riba.

A kako se dogodilo, te je lovac postao i ribarem? Za ribolov bilo je potrebno posvema drugo oruđe, nego za lov, posvema druge navike i način rada.

Kad u nizu događaja nailazimo na prekid, treba potražiti kariku, koje nema.

Lovac nije mogao najednom postati ribarem. On je dakle, prije no što je počeo loviti ribu, morao naučiti kako da ribu ubije.

Tako je i bilo. Prvo ribarsko oruđe bile su osti, koje su se malo čim razlikovale od koplja. Gazeći do pojasa u vodi, ubijao je čovjek ostima ribu, koja se sakrivala među kamenjem. Onda je čovjek počeo loviti ribu na drugi način. Već je lovio ptice mrežama. Pokušao je baciti mreže.

Tako se čovjek pomalo snabdjevao mrežama za ribolov. Zajedno s ostima i harpunama nalaze arheolozi u zemlji kamene utege za mreže i udice iz kosti.

DJED NAŠIH BRODOVA

Prije šezdeset godina kopali su radnici nedaleko Ladoškoga jezera kanal. Raskapajući treset i pijesak namjerali su se na ljudske lubanje i kameno oruđe.

Za to su saznali arheolozi. Iz močvare, u kojoj — kako se činilo — nije bilo ničega osim treseta, počeli su arheolozi kao iz muzejskoga ormara vaditi svakovrsne stvari. Izvukli su kamenu sjekiru, kamenu nož, udicu i šiljak za strijelu, osti sa zubatim šiljcima i iz kosti izrezanu amajliju u obliku tuljana.

Iza kamenoga i koštanoga oruđa izvukli su arheolozi sa slavljem iz treseta i čitav čamac. Taj se čamac tako dobro sačuvao, da bi se i sada moglo u njemu ploviti.

Po izgledu nije nimalo sličan našim današnjim ladama. Djed svih naših čamaca, parobroda i lađa bio je izdubljen iz cijeloga debeloga hrastova panja.

Razgledajući pomno, kao da svojim očima vidiš, kako je kamena sjekira dubla srčiku panja.

Gdje je sjekira sjekla uzduž stabla, išla je stvar još kako tako: drvo je otesano glatko. Ali na pramcu i na krmu, gdje je trebalo sjeći popreko, bio je rad prava muka. Drvo je isječeno, izudarano u svima pravcima. Posvuda su uzvisine i udubine, kao da su hrast u bijesu grizli kamenu zubi. Na kvrgavim mjestima, sjekira je posvema ot-

kazala službu. U toj borbi sjekire s drvom došla je sjekiri u pomoć vatra.

Sva krma čamca je začadena, pokrivena crnom ispućalom ugljenom korom.

Očito nije bilo lakše istesati čamac, nego sada sagraditi čitav brod.

Pokraj čamca nađena je u tresetu i kamena sjekira, koja je čamac izdubila. Oštrica sjekire je izbrušena, ugladena. Nedaleko nađen je i brus. Orude se u to vrijeme nije više naprosto otklesavalo kamenim obijačem, nego se već izgladivalo i brusilo.

Zar bi neobrušena sjekira mogla sjeći tvrdo drvo?

Dugo se čovjek morao mučiti oko hrasta, dok ga je napokon pretvorio u čamac.

Napokon je posao dovršen. Čamac je pušten u vodu. Uzevši sobom harpune, udice, osti i razne pletene mreže, pošli bi ljudi u ribolov.

Jezero je veliko, a ribe u njemu mnogo, ali se ljudi ne usuđuju udaljiti od obale.

Voda je za ljude nova, neobična, iskonska sila. Kako upoznati njezinu narav, pogoditi njezine namjere? Sad leži mirna, tiha, pitoma, a najednom se razbjesci, zatutnji i diže valove.

Golemi hrast, kojega ni oluja nije mogla povaliti, skače na valovima, vrti se poput malene daščice.

Puni straha veslaju ljudi k obali. Ondje je čvrsto tlo, po kojemu su vične hodati njihove noge. Zemlja se ne ljulja, ne uznemiruje, ne diže valove.

Čovjek se poput djeteta priljubljuje uz majku zemlju, koja ga je odnjegovala.

Mjesto da odlazi za ribom u tu nepoznatu vodenu daljinu, koja se proteže do granice neba, čeka čovjek, dok riba sama ne dode obali.

Malo po malo, oprecno, počinje čovjek savladavati vodenu površinu.

Bilo je vrijeme, kad je svijet za čovjeka bio ograničen na kopno. Svaka obala bila je gotovo ograđena zidom s natpisom: »Ulaz zabranjen«.

Ali čovjek je probio taj nevidljivi zid. Još se grčevito drži kraja novoga svijeta — vodenoga svijeta, kojemu nije navikao. No doći će vrijeme, kad će se čovjek otrgnuti od obale.

Ne u slabom čunu, nego na brodu otplovit će kasnije čovjek na otvoreno more, da iza mora otkrije nove zemlje, nastanjene isto takvim ljudima, kakav je i sam.

O PRVIM MAJSTORIMA

Vi, mladi majstori, koji ste tek nedavno uzeli u ruke sjekiru i blanju, čekić i izvijač!

Vi, budući kovinari i kemici, graditelji strojeva i aeroplana, kuća i brodova! Ova knjiga napisana je za vas, koji ljubite svoje orude i svoj rad.

Vi znate, kako je teška borba oruda s materijalom i kako je radosna pobjeda.

Uzevši u ruke komadić drva, vi već unaprijed vidite predmet, u koji želite drvo pretvoriti. Čini se, sve je jednostavno. Ovdje treba otpiliti, ondje provrtati, ovdje izrezati. Ali materijal ne sluša. Svom snagom opire se nožu, koji u nj upire svoju oštricu.

U borbu ulazi jedno orude za drugim. Kad je ustuknuo nož, ušla je u borbu sjekira. Gdje je sjekira preslaba, upija se u drvo s mnoštvom oštrih noževa pila.

Već je odbačen, pretvoren u strugotine, odreske i pilovinu sav suvišni materijal, koji je sakrivao potrebnii oblik.

Vi ste pobijedili. Ali ne sami. Zajedno s vama pobijedili su svi majstori, koji su kroz mnogo vijekova pronalazili i poboljšavali orude, našli nov materijal i nov način rada.

Ovdje, u ovoj knjizi već ste se susreli s prvim majstorima, koji su stvorili i nož, i sjekiru, i čekić.

Vidjeli ste te ljude pri radu, koji je — kao i vaš — bio težak i radostan.

Ti prvi tesari, kopači zemlje i kamenari bili su odjeveni u životinjske kože. Njihovo orude bilo je grubo otesano i nespretno izrađeno. Bilo im je potrebno nekoliko

mjeseci, da načine čamac. Modelirati iz gline kuhinjski lonac bilo im je teže, nego vama danas modelirati kip.

Ali od tih tesara, kopača, lončara potječu svi graditelji, kemičari, kovinari, koji sada svojim radom mijenjaju zemlju.

Evo, na primjer, drevni lončari. Oni su prvi iz gline stvorili materijal, kojega nije bilo u prirodi. Prije, kad je prvobitni majstor iz kamena izrađivao sjekiru ili iz kosti osti, nije stvarao materijal, samo je mijenjao njegov oblik. A kod lončara se dogodilo, čega ranije nikad nije bilo. Čovjek je iz gline modelirao posudu i palio je u vatri. Vatra je promijenila svojstva gline, uslijed djelovanja vatre glinu se ne može prepoznati.

Prije je glina bila zelena, sada je postala smeđom. Ranije se razvlačila: namočena u vodi pretvarala se u tijesto. Prekaljena u vatri, prestala se bojati vode. U nju se mogla nalijevati voda, a da ne mijenja svoj oblik, da ne postaje meka.

Pomoću vatre pretvorio je čovjek glinu u nov materijal. Bila je to dvostruka pobjeda: pobjeda nad glinom i pobjeda nad vatrom. Istina, vatra je i prije služila čovjeku: branila ga od zime, tjerala od njega divlju zvjerad, pomagala mu da čisti šumu i dolazila u pomoć sjekiri, kada je sjekira gradila čamac. Ljudi su već dobro naučili dobivati vatru: ona je poslušno nastajala pred njima, kad su trli jedan komad drva o drugi.

No sada je čovjek odredio vatri novi, još zamršeniji posao: da pretvara jedne stvari u druge.

Spoznavši svojstva vatre, čovjek ju je prisilio, da pali glinu, kuha jelo, peče kruh, tali bakar.

Danas nema tvornice, gdje vatra ne pretvara jedne stvari u druge.

Vatra nam pomaže dobivati željezo iz rudače, staklo iz pijeska, papir iz drva. Cijela vojska kovinara i kemičara upravlja vatrom, koja gori u tvorničkim pećima. A sve te peći potječu od onoga ognjišta, na kojemu je drevni lončar palio svoj prvi nespretni glinerti lonac sa šiljastim dnom.

ZRNO-SVJEDOK

Na jednom lovačkom logorištu našli su arheolozi među svakovrsnim drugim predmetima nekoliko glinenih crijepova.

Na crijepovima bile su izvana urezane šare s kosim četvorinama. Taj nam nalaz tumači, kako se napravio i palio lonac.

Pletenu kotaricu namazivali bi iznutra glinom, a onda palili na vatri. Kotarica je izgorjela, a lonac je ostao. Stoga se i mogu vidjeti izvana, tamo gdje je ranije bilo pruće, kose četvorine koje su se utisnule u glinu.

Kasnije, kad su glineno posude počeli praviti smjelije, bez pomoći kotarica, ucrtavali su lončari hotimice na lonac uobičajene šare s kosim crtama. Mislili su, da će lonac loše kuhati, ne bude li nalik na one lonce, u kojima su kuhale objed bake i prababe.

Majstoru tih vremena činilo se, da su u svakoj stvari sakrivena neke tajinstvene sile i svojstva. Tko zna: možda se nalazi sva sila posude baš u tim šarama. Promijeniš li šare — ne ćeš se radovati: posuda će donijeti nesreću, oskudicu, glad.

Lončar bi katkad — da sačuva lonac od uroka — narisao na njemu psa.

Pas je — čuvar, pa neka čuva i lonac i ono, što je u njemu.

Glineni crijepovi s četvorinama nađeni su na mnogim mjestima. No jedan od njih, nađen kraj grada Campigny, u Francuskoj, postao je osobito znamenit. Razgledajući ga, arheolozi su na njemu opazili otisak ječmenog zrna.

S uzbuđenjem gledali su oni taj nalaz. Ta to nije bilo jednostavno zrno, nego svjedok — maleni svjedok najveličanstvenijih promjena života čovjeka.

Gdje je bilo zrno, bilo je i poljodjelstvo. Na istom boravištu nađena su i tucala za zrnje i kamene motike, kojima su rahlili zemlju prije sijanja.

Očito su naši lovci i ribari postali i poljodjelci. Kako se to dogodilo?

Treba znati, da se nijesu svi ljudi bavili lovom i ribarenjem. Dok su muškarci lovili, obilazile su žene i djeca

oko logora, jedni s kotaricom, drugi s vrčem, sabirući sve jestivo, što se našlo putem. Na morskoj obali sabirali su školjke. U šumi su brali gljive, jagode, orahe. Nijesu prezirali ni žir. Žir se kasnije mljeo, a iz brašna su se pekli kolači. Ta žito su neki narodi još dugo nazivali žirom.

Osobita je radost bila, kad je uspjelo nabasati na košnicu divljih pčela.

Na jednoj stijeni sačuvala se risarija, koja prikazuje ženu gdje kupi med. Uzverala se na stablo. Jednu je ruku turila u duplo, a drugom drži vrč. Unaokolo prelijeću srdite pčele. No žena se na pčele ne obazire i vadi iz legla saće, puno meda.

Sa svakoga pohoda vraćale su se žene i djeca noseći mnogo jagoda, meda, divljih jabuka i krušaka.

Sad se trebalo najesti dosita! Ali domaćice nijesu dozvoljavale, da se potroše sve zalihe. Otjeravši djecu, spremale su sve, što su mogle, u vrčeve, posudice, bačvice. Zalihe su uvijek dobro dolazile. Ta lov nije bio pouzdan.

Radi toplih vremena, koja su nastupila, postali su ljudi ponovo skupljači. To kao da je bio korak natrag. Ali uistinu to nije bio korak natrag, nego skok naprijed. Od skupljanja prešli su ljudi na sijanje, prekoračili su crtu, koja dijeli skupljača od poljodjelca.

Zajedno s jagodama i plodovima donosile su žene i zrnje žitarica — divljega ječma, divlje pšenice. To zrnje su spremale u lonce i košarice. Gdjeokoje se zrno prosulo po zemlji. Poneko je zrno izniklo. Tako je sijanje nastalo samo od sebe.

Prvo vrijeme sijali su ljudi slučajno, prosto gubeći zrnje. Onda su sijali hotimice.

Kod mnogih naroda sačuvali su se mitovi — legende — o zakopanom i uskrslom zrnu. Te legende govore o djevojci i mladiću, koji odlaze živi u carstvo mrtvih, da se onda čudesnim načinom vrata na zemlju.

Kad su žene u stara vremena kopale zemlju motikom, a onda u nju zakopale zrnje, vjerovala su, da sahranjuju tajinstveno božanstvo, koje će im se vratiti kao zlatno klasje. A u jesen, kad su vezale snopove, radovala su se povratku božanstva iz podzemnoga svijeta.

Postavivši posljednji snop na zemlju, plesale su oko njega i pjevale. Nije to bio običan ples. To je bio magički obred.

Žene su slavile zrno zato, što je uskršlo i molile su zemlju, da uvijek bude isto tako milostiva prema ljudima.

STARO U NOVOM

Još početkom ovoga stoljeća, pred velikom ruskom revolucijom, bilo je u Rusiji mjesta, gdje su žene svaku jesen poslije žetve priređivale žetelačku gozbu.

Uzimale su posljednji snop i stavljale na nj rubac i suknju. Onda su — primivši se za ruke — plesale oko snopa i pjevale u sav glas, da se čuje do susjednih sela:

Na svojoj njivi danas
Slavimo mi žetvu,
Hvala bogu.
Jedno smo polje poželi,
Drugo poorali,
Hvala bogu.

Divlji, otegnuti zvuci te pjesme-molitve bili su malo nalik na vesele poskočnice, koje su se čule po večerima, kad su izvan sela šetale djevojke i momci.

»Žetelačka gozba« je stari obred, koji se sačuvao iz vremena prvih poljodjelaca.

Mnogo takvih obreda doprlo je do nas u igrama i pjesmama.

Djeca pjevaju, primivši se za ruke:

Mi smo proso sijali, sijali,
Oj, did-lado, sijali, sijali...

To je pjesma-igra, koja je nekoć bila obred. Kroz tisuće godina izvjetrio se iz pjesme sav njezin magičan smisao. Ostalo je samo veselje.

A jela! Nekoć je ona bila sveto drvo. Ljudi su plesali oko jelke, da bi magičkim kretnjama vratili život usnulim šumama i poljima, da se vrati iza zime proljeće.

Naša bi se djeca, koja rado kite božićno drveće, nasmijala, kad bismo im rekli, da je to — sveto drvo. To je za njih veseli praznik usred zime, odmor iza rada.

Mnogi prastari obredi, zaklinjanja, uroci svršavaju svoj život među djecom, kao starci, koji se rado okružuju mladarijom.

Dažde, dažde, prestani!

Dažde, dažde, jačel...

Djeca ne pjevaju ni da izazovu kišu ni da rastjeraju oblake. Ona znadu vrlo dobro, da zaklinjanjem ne možeš izazvati kišu. Pjevaju, jer vole pjevati.

Pa i odrasli katkad ne zaziru od igara i pjesama, koje su u stara vremena imale posvema drugi smisao.

U Italiji i u Francuskoj se do danas svetkuje pogreb Karnevala.

Evo kako se to radi u gradu Abruzzu.

Po ulicama prolazi gomila. Sprijeda nose grobari lutku Karnevala, odjevenu u šarene prnje. Grobari stupaju šuteći, svečano. Svaki ina u ustima — lulu, a u džepu — bocu. S vremena na vrijeme zaustavlja se povorka, a grobari jačaju svoje sile s nekoliko gutljaja vina.

Pred povorkom ide žena, koja predstavlja Karnevalovu ženu. Ona se pričinja, kao da plače i obraća se narodu s jadikovkama, koje izazivaju hihot.

Sada povorka dolazi na trg. Usred trga gori vatra.

Grobari bacaju Karnevala u vatru. Lutka izgara uz glasno treštanje bubnjeva. A onda počinje bučno veselje. Ulicama prolaze krabulje. Na trgovima sviraju glazbe, plešu parovi.

Kakav je to Karneval, kojega pokapaju s takvim ceremonijama?

Upitate li to vesele grobare ili »udovicu« samoga Karnevala, odgovorit će vam: to je drevni običaj. Ali otkud dolazi taj običaj, to vam ne će moći rastumačiti.

Tečajem mnogo tisuća godina zaboravili su ljudi smisao toga obreda. A smisao je ovaj. Karneval — to je smrt, koja bijelim pokrovom pokriva zimi polje. Tko zna, nije li ona zauvijek zavladala svijetom? Prvobitni čovjek nije bio uvjeren, da će poslije zime doći proljeće. Još nije

poznavao prirodne zakone. Svako mu se proljeće pričinjalo čudom — čudesnim uskrснуćem prirode. I, čovjek je činio sve, da to čudo izazove magičnim obredima.

Sahraniti zimu, uskrснуti proljeće, povratiti cvijeće na polja i lišće na drveće — evo radi čega su ljudi priredivali igre i plesove, evo radi čega su spaljivali i pokapali zimu.

Tako su u veselim igrama došli do nas drevni obredi i vjerovanja.

Kad se pod crkvenim svodovima služi svečana uskrсна misa, dopiru do nas u riječima molitava odjeci drevnih magičnih pjesama.

Kao i pjesme prvobitnih poljodjelaca govore i te molitve o smrti i uskrснуću.

Ono, što se izvan crkvenih zidova pretvorilo u igre i plesove, ostalo je u crkvi i nadalje obredom.

ČUDESNA SMOČNICA

Dok su žene kopale zemlju motikom, nijesu ni muškarci besposleno sjedili. Čitave dane provodili su u lovu. Kasno u večer vraćali su se kućama, natovareni lovinom.

Opazivši izdaleka svoje očeve i stariju braću, trčala su im djeca u susret, da bi što prije saznala, kako je lov uspio. Radoznalo su gledala krvavu veprovu glavu sa savijenim deračima, koji su virili iz glave, ili rašljaste jele-nove rogove. Ali najviše su se djeca radovala, kad su lovci donosili žive životinje: malene plašljive jaganjce ili nemnočno teleške, bez rogova.

Te četveronožne zarobljenike nijesu lovci ubijali odmah. Držali su ih zatvorene i hranili, da poodrastu. Kad su oko kuće mukali telići i blejali jaganjci, bili su lovci mirniji u duši. Znali su, da ne će ostati bez mesa, i ako lov bude bez uspjeha. U ogradi su sada imali zalihe i to takve, koje su same rasle i množile se.

Isprva su ljudi držali stoku samo radi mesa i kože. Nijesu odmah shvatili svu korist od stočarstva. Lovci su stoku smatrali svojom lovinom, a nju su običavali ubijati.

Nije im bilo tako lako shvatiti, da je korisnije ostaviti kravu ili ovcu živu, nego li ubiti je.

Pojesti kravu može se samo jedan put, ali piti njezino mlijeko može se mnogo godina uzastopce. Pa i mesa na kraju može se dobiti od nje više, ako je se ne ubije: ta svaka krava daje svake godine po jedno tele.

Isto je i s ovcom. Lako je s nje oderati kožu. Ali od jedne kože nema mnogo koristi. Mnogo korisnije je ostaviti ovcu njezinu kožu, a samo strići vunu. Ta nakon svakoga striženja naraste nova. S jedne ovce može se skinuti ne jedna, nego desetak koža.

Namjesto da se ubijaju četvoronožni zarobljenici, bilo je korisnije poklanjati im život, ali zato od njih uzimati danak.

Svemu tomu nijesu se ljudi odmah domislili. Prošlo je mnogo stoljeća prije no što se ratnički lovac pretvorio u mirnoga pastira.

A što se pokazalo na kraju?

Ljudi su za sebe pronašli čudesnu smočnicu. Sakrivali su u zemlju sabrano zrnje, a zemlja im je mjesto jednoga vraćala mnogo.

Puštali su na životu lovinu, a ova se od toga množila i rasla.

Čovjek je postao slobodnijim, počeo je manje osjećati svoju ovisnost od prirode. Prije nije nikad znao, hoće li mu uspjeti ući u trag životinji i ubiti je, hoće li mu uspjeti napuniti košaru sabranim zrnjem. Tajinstvene prirodne sile mogle su mu poslati hranu, a mogle su i ne poslati. Sada se čovjek naučio pomagati prirodi: naučio se gajiti klasove, umnažati krave i ovce. Žene više nijesu morale ići daleko tražiti klasje. Lovci nijesu morali tražiti i progoniti životinje u šumi.

Klasovi su rasli kraj kuće, krave i ovce pasle su također u blizini.

Čovjek je našao čudesnu smočnicu. Ali pravilnije bi bilo reći, da je nije našao, nego stvorio svojim radom.

Za polja i pašnjake bila je potrebna zemlja. Tu je zemlju trebalo osvojiti od šume. A onda, još prije sijanja, trebalo ju je prekopati i razrahliti. Koliko muke je to stajalo!

Do slobode, do nezavisnosti od prirode nije čovjek dolazio kao u šetnji, nego se probijao radom svladavajući tisuću zapreka. U novom radu bila je i nova radost i nove brige. Sunce je moglo sažgati rod, spaliti travu na pašnjacima i travnjacima. Od kiša je moglo sagnjiti zrnje.

Prvobitni čovjek molio je bizona ili medvjeda, da mu dadu svoje meso. Prvobitni poljodjelac molio je zemlju, nebo, sunce, vodu, da mu dadu rod. Ljudi stvaraju nova božanstva. Prikazuju ih, po starom običaju, u obliku životinja ili ljudi sa životinjskim glavama. No te životinje imaju nova imena i nove poslove. Jedno zovu Nebo, drugo Sunce, treće Zemlja. Posao bogova je da šalju svijetlo i tamu, kišu i sušu.

Naš je čovjek-div ponarastao, postao jačim, ali još uvijek ne poznaje svoju snagu. Vjeruje kao i prije, da mu nebo daje kruh, a ne njegov vlastiti rad.

Glava četvrta

POSILIJE VIŠE TISUĆA GODINA

KAZALJKA JE POMAKNUTA NAPRIJED

Pomaknimo povijesnu kazaljku za nekoliko tisuća godina naprijed. Dijelit će nas još svega četrdeset stoljeća od godine 1939.

Četrdeset stoljeća! To je vrlo mnogo, kad se radi o životu jednoga čovjeka ili cijeloga naroda. No mi ne govorimo o pojedincu, nego o čovjeku s velikim slovom, o čovječanstvu.

Čovjek s velikim slovom star je najmanje milijun godina. Za njega četrdeset stoljeća nije tako mnogo.

Kazaljka je dakle pomaknuta. Kugla zemaljska obišla je još nekoliko tisuća puta oko sunca. Što se u to vrijeme dogodilo sa zemljinom kuglom?

Već prvim pogledom na zemaljsku kuglu vidi se, da je tjezne njezino sjeno očelavilo. Zar je tomu davno, što

su se oko bijele sniježne kape širile tamne čupave šume! A kada su se šume prorijedile, u njih su se poput klinova usjekli široki jezici stepa. Ovdje ondje razmaknule su šumsku gustinu sunčane poljane. Sa obala rijeka i jezera otišle su šume daleko od vode i ostavile po obalama šikare grmlja i trstike.

No što je ondje, na brežuljku, na zavoju rijeke? Na obronak kao da je bačen žuti rubac...

To je komadić zemlje, koji su izmijenile čovjekove ruke. Među klasjem sagnuta su leđa žena. Brzo se pomiču srpovi režući klasje.

To je komadić zemlje, koji su izmijenile čovjekove put. Nije nimalo nalik na današnji. Načinjen je iz kamena i drva: u drven okvir umetnuta je kamena oštrica.

Ova njiva je jedna od prvih na zemlji. Još vrlo malo je takvih žutih rupčića usred divlje, netaknute prirode. Sa sviju strana navaljuje na klasje korov. Ljudi se još ne znaju s korovom boriti. Ipak klasje pobjeđuje. Doći će vrijeme, kad će poput zlatnoga oceana poplaviti zemlju.

Kraj rijeke na travnjaku vide se u daljini neke male figure: bijele, žute, šarene. Figure se miču, razilaze se i opet skupljaju.

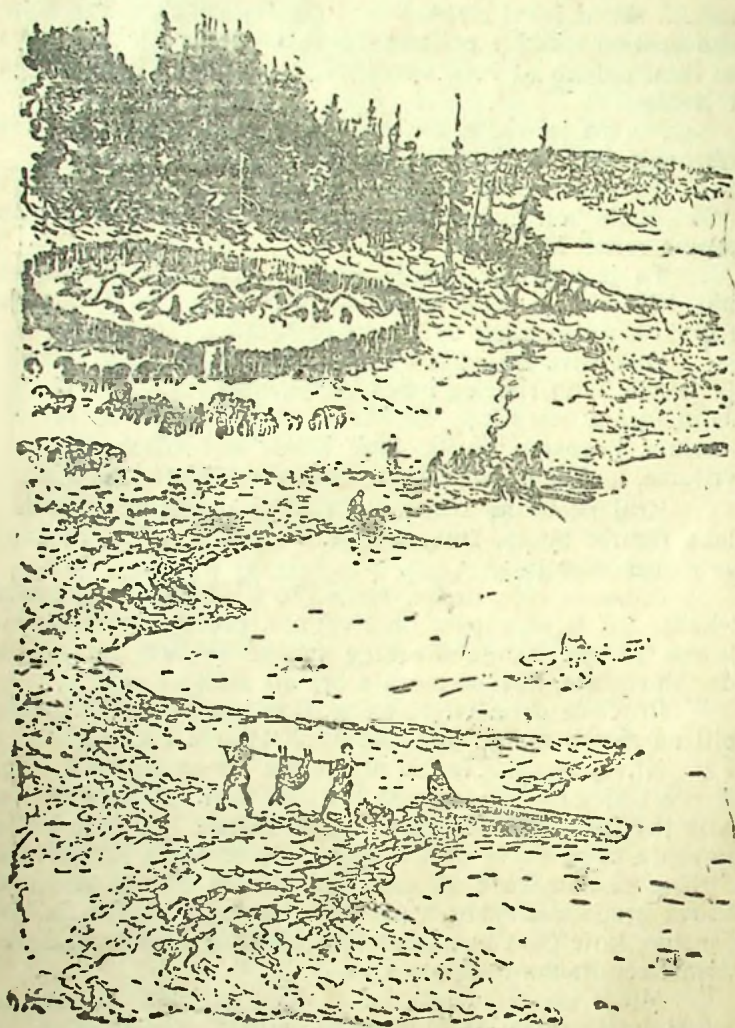
Jedne su veće, druge manje. To je stado krava, ovaca i koza. Još je vrlo malo tih životinja, preodgojenih čovjekovim radom. No te životinje množe se brže od svojih divljih rođaka, koji se moraju brinuti sami za sebe.

Proći će dvije tri tisuće godina, pa će divljih bivola biti na zemlji manje nego domaćih bikova i krava.

Njive, stada... Treba tu negdje da se nalazi i selo. A evo i njega — na strmom brijegu, koji oplakuje rijeka. Nije to više prijašnji lovački logor. Mjesto koliba iz kolja i granja tu su prave drvene kuće s dvostrešnim krovovima. Stijene su namazane glinom. Nad ulazom isturila se ispod krova greda s izrezanom glavom rogatog bika. Bik je božanstvo, koje čuva kuću. Zaselak je okružen visokom ogradom i zemljanim nasipom.

Miriši po dimu, gnoju, toplom mlijeku. Sve su to mirisi, koji su nam dragi i poznati iz djetinstva sa sela!

Kraj kuće igraju se djeca, valjaju se u blatu svinje i prašćići. Kroz otvorena kućna vrata vidi se vatra. Kraj

ognjišta peče starica lepinje, metnuvši ih na vrući pepeo i pokrivši glinenim loncem. Lonac je mjesto naše pećnice! Na klupi pokraj ognjišta su išarane zdjele i posude.

Izidimo iz zaselka i spustimo se k rijeci! Kraj obale ljulja se čun, zaliven vodom. Kad bismo se rijekom povezli do jezera, iz kojega ona istječe, našli bismo i ondje zaselak, ali posvema drugoga izgleda.

Taj zaselak ne stoji na obali, nego poput otoka — usred vode.

U dno jezera zabijeni su stupovi, sohe. Na sohe su položena brvna, na brvna podnice. K drvenom otoku, vode s obale mostići. Po kućnim zidovima obješene su mreže, ribarski pribor.

Očito je jezero bogato ribom. Ali stanovnici toga zaselka ne žive samo od ribe. Među kućama vide se okrugli, šiljastih krcvova hambari, pleteni iz pruća. U njima se čuva zrnje. A pokraj hambara muču u stajama krave.

Toga drevnoga zaselka, koji smo tako jasno predočili, davno je nestalo. Voda je pokrila mjesto, na kojemu su nekoć stajale kuće. Kako da nađeš na dnu jezera ostatke obitavališta? To se čini nemogućim. No katkad se jezero samo suši i otkriva našim pogledima ono, što je čuvalo kroz vijekove.

PRIPOVIJEST JEZERA

Godine 1853. bila je u Švicarskoj silna suša. Presušile su rijeke u dolinama. Voda u jezerima se povukla od obala i otkrila muljevito dno.

Žitelji gradića Obermeilena, koji se smjestio na obali Züriškoga jezera, odlučise da iskoriste sušu i da vodi otmu komad kopna.

U tu svrhu bilo je potrebno ograditi od jezera nasipom komad zemlje, koji je nastao kad se voda isušila.

Na jezeru počеше raditi. Ondje, gdje su se nedjeljom vozili kićeni građani u modrim i zelenim ladicama, vikali su sada kočijaši na konje dovozeći na nasip zemlju. Zemlju su uzimali odmah ovdje, sa dna, koje je postalo kopnom. Najednom udari lopata jednoga radnika na polutruulu sohu. Iza prve našli su drugu, treću. Bilo je očito, da su ljudi

nekad već radili na tom mjestu. Gotovo nakon svakoga zamaha lopate izlazile su na svijet kamene sjekire, udice i crepovi lonaca. Stvar su uzeli u svoje ruke arheolozi. Proučivši svaku sohu, svaku stvar, nadenu na dnu jezera, uspostavili su oni na stranicama knjiga sojenični zaselak, koji je nekoć stajao na Züriškom jezeru.

Do sad je takvih zaselaka nadeno mnogo.

Nedavno su arheolozi istražili u Švicarskoj drugo jezero — Neuschâtelско.

Načinivši nekoliko razreza u tlu, otkrili su, da je ono složeno iz niza slojeva. Kao što se u kolaču može lako razlikovati tijesto od nadjeva, tako se tu mogao bez muke razlikovati jedan sloj od drugoga. Dolje leži sloj pijeska, onda sloj mulja s ostacima kuća, namještaja i oruda. Onda opet pijesak. I tako se ponavlja mnogo puta. Samo na jednom mjestu, između dviju naslaga pijeska, leži debeli sloj ugljena.

Kako su nastali svi ti slojevi?

Pijesak je mogla donijeti voda. Ali otkud ugljen?

Bilo je jasno, da je tu radila vatra.

Proučavajući slojeve, saznali su učenjaci čitavu povijest jezera. Nekoć, vrlo davno, došli su k jezeru ljudi i sagradili na njegovoj obali svoj zaselak. Onda se, iza mnogo godina, razlilo jezero i poplavilo obalu.

Ljudi su otišli, napustivši poplavljeni zaselak. Zgrade su u vodi trunule i rušile se. Nad krovovima, gdje su prije cvrkutale lastavice, plivala su jata lijenih ribica. Kroz rastvorena kućna vrata izlazila je, mašući perajima, štika. Pod klupom kraj peći micali su svojim brcima raci. Ruševine je pokrivaio mulj i zasipavao pijesak.

No jezero nije ostalo nepromjenljivo. Pomalo je voda počela odlaziti od obale otkrivajući dno. Izišao je na svijetlo danje i onaj trak zemlje, na kojemu je nekoć stajao zaselak.

No njega više nije bilo. Njegove razvaline stajale su duboko pod pješćanim slojem.

Na obalu su ponovo došli ljudi. Udarile su sjekire. Na žuti pijesak sipale se bijele kudrave strugotine. Jedna za drugom dizale su se na obali nove, jake kuće.

Tako se s promjenljivom srećom vodila borba između ljudi i jezera. Ljudi su gradili, jezero je razaralo.

Na kraju je ljudima to dojadilo, pa su se nastanili ne kraj vode, nego nad vodom, zabivši u dno jezera visoke sohe. Kroz pukotine svoga poda vidjeli su duboko pod sobom vodu. Sada ona nije bila opasna. Neka se diže, koliko hoće. Do poda neće ipak doći.

No osim vode imao je čovjek još jednoga neprijatelja — vatru.

U ono daleko vrijeme, dok su ljudi živjeli u špiljama, nije im vatra bila opasna. Kamene stijene špiljine nijesu mogli izgorjeti. Ali zajedno s prvim drvenim kućama nastali su prvi požari.

Crvena vatrena životinja, koja se toliko tisućljeća bez protivljenja pokoravala čovjeku, pokazala je sada svoje pandže.

Debeli sloj ugljena, naden na dnu Neufchâtelskog jezera — to je staro garište.

Strašno je onda bilo na jezeru. Da bi se spasli, ljudi su se bacali u vodu uzevši k sebi djecu. U ogradama su divljim glasovima rikale i bukale izbezumljene životinje. Ali ljudima nije bilo do njih. Poput goleme lomače plamsao je zaselak razbacujući na sve strane iskre.

Za ljude, koji su živjeli u zaselku, bio je požar najveća nesreća. Ali ista ona vatra, koja je spalila njihove kuće, sačuvala je za nas, za naše muzeje najdragocjenije predmete: kućne potrepštine, ribarske mreže, pa čak i zrnje i stabljike biljaka.

Kakvim čudom je razorena vatra sačuvala za nas stvari, koje je lako mogla spaliti?

Stvar se odigrala ovako.

Upaljeni predmeti padali su u vodu. Voda ih je štitila — gasila je vatru. Stvari su neoštećene padale na dno. Ondje im je prijetila druga opasnost — mogle su saznjiti. No spasilo ih je, što su bile u vatri, pouglijenile su. Tanká kora ugljena sačuvala ih je od gnijjenja.

Vatra i voda uništile bi stvari, da su djelovale svaka za sebe. No one su djelovale zajedno. I to je spaslo za nas čak i tako nestalnu stvar, kao što je komadić lanene tkanine, koja je bila satkana prije više tisuća godina.

PRVA TKANINA

Prva tkanina nije bila tkana na tkáčkom stanu, nego pletena rukama.

Još i danas Eskimi ne tku, nego pletu tkanine. Uzdužne niti — osnovu — napnu na okvir. A poprečne niti — potku — provlače kroz osnovu prstima, bez ikakva čunka.

Teško bi bilo u okviru s napetim nitima prepoznati naš današnji tkalački stan. A ipak rodoslovlje tkalačkog stana treba povesti od te proste rame s četiri prečke.

Pougljenjena, pocrnjela krpa, nadena na dnu jezera, pripovjeda nam o vrlo važnom događaju u čovjekovu životu. Čovjek, koji se prije odjevao u životinjsku kožu, načinio je sada umjetnu kožu iz lana, posijana u polju. Iгла, koja se rodila na tisuće godina prije tkanine, dobila je napokon svoj pravi posao: šivala je sada ne kožu, nego platno.

Koliko nove brige i novoga posla donijelo je ženama laneno polje, posuto modrim cvijeticima! Još im ruke nijesu dospjele da se odmore od srpa, a već se trebalo latiti lana — čupati ga iz zemlje s korijenom. Onda se lan sušio, močio i opet sušio. Ali i to nije bilo sve. Osušeni se lan tro trlicom, istresao i grebao grebenom. Napokon je lan gotov: bijel kao kosa seoske djece, opran, počešljan. Sada se počinje vrtjeti vreteno, pretvarajući kudelj u nit. A istom poslije moglo se početi sa tkanjem.

Mnogo posla imale su žene s platnom, ali su se zato na njima sada pojavili ukrašeni rupci, pregače, suknje s bojadisanim resama i rubovima.

O PRVIM RUDARIMA I KOVINARIMA

Danas se u svakoj kući može naći koliko hoćeš stvari, izrađenih iz umjetnoga materijala — materijala kojeg ne možeš naći u prirodi.

U prirodi nema opeka, porculana, željeza, niti papira. Da bi došao do porculana ili željeza, morao je čovjek uzeti prirodi materijal i preraditi ga toliko da se više ne

prepoznaje. Zar je željezo nalik na rudu, iz koje je H-vena? Zar se u finoj, prozirnoj porculanskoj šalici može prepoznati glina, iz koje je načinjena?

A takve stvari kao beton, celofan, plastična masa, umjetna svila, umjetna guma! Može li se u gorama naći betonska stijena? A gdje je taj svilac, koji bi mogao stvoriti svilu iz drva?

Svladavši tvar, prodire čovjek sve dublje i dublje u radionicu prirode. Počeo je tim, što je kamenom otesao kamen. Sada barata molekulima, djelićima, koje ne možeš vidjeti ni mikroskopom.

Taj posao počeo je vrlo davno, mnogo ranije no što se pojavila kemija — nauka o tvari. Pipajući, gotovo ne snalazeći se u svojem radu, učio je čovjek mijenjati tvar.

Kad su prvi lončari palili glinu, svladali su ne znajući toga i sami materijal. Nije to bila laka stvar. Najsitnije djeliće tvari ne možeš preraditi, preurediti rukama, kako se može kamen. Tu je bila potrebna druga snaga, koja može preurediti tvar, a ne snaga ruku.

Čovjek je našao tu snagu, kad je uzeo za pomoćnika vatru. Ona je palila lonce i pretvarala brašno u kruh. Vatra je talila bakar.

Zajedno s kamenim oruđem nalazimo na dnu jezera i prvo bakreno oruđe.

Kako se dogodilo, te je čovjek, koji je stotine tisuća godina izrađivao kameno oruđe, naučio najednom praviti ga iz kovine? Pa i gdje je mogao naći kovinu?

Lutajući šumama i poljima ne vidimo nigdje komadiće bakra. Samorodan bakar je u naše vrijeme velika rijetkost. Ali nije uvijek bilo tako. Prije nekoliko tisuća godina nalazio se bakar mnogo češće, nego danas. Ležao je ljudima pod nogama, ali oni se nijesu na nj obazirali. Ta svoje oruđe izrađivali su iz kamena.

Opazili su samorodni bakar tek onda, kad im je ponestajalo kремена. A njega je počelo nestajati jer ga ljudi nijesu čuvali. Za vrijeme rada gomilali su oni oko sebe čitave gomile kremenih otpadaka i krhotina, koje više nijesu bile ni za što. Tako se i danas može poznati tesarska radionica po triješću, koje leži unaokolo.

Tečajem stotina tisuća godina istrošile su se kremenene zalihe osjetljivo. Da mi danas odlučimo da pravimo kremeneno oruđe, ne bismo našli materijala za rad, jer nam ga naši pretci nijesu ostavili.

Na zemlji je nastao glad za kremenom. Bila je to velika nevolja. Predstavite sebi, što bi bilo s našim tvornicama, kad bi nam ponestalo željeza! Da nademo željezo, morali bismo prodirati sve dublje i dublje u zemlju i dobiti odande rudu.

Tako su činili i drevni ljudi. Počeli su kopati rovove — prve rovove u svijetu.

Stari rovovi, duboki deset dvanaest metara, nalaze se kojegdje među nalazištima krede; ta kređa i kremen česti su suputnici.

Strašno je u ono vrijeme bilo ljudima raditi pod zemljom. U rov su se morali spuštati po užetu ili po stupu s rezovima. Dolje je bilo mračno i zadimljeno. Ljudi su radili pri svijetlu luči ili malene ugljene svjetiljke. Radi sigurnosti učvršćuju se danas rovovi i pruge drvetom, a onda još nijesu umjeli učvršćivati stijene i svodove podzemnih hodnika. Često se događalo, da je glina, koja se odvalila, pokopala pod sobom ljude. U prastarim kremenim rovovima nalaze se pod gomilama krede kosturi poginulih rudara, a pokraj njih njihovo oruđe — krampovi iz jelenjega roga.

Na jednom mjestu nadena su dva kostura: odrasla čovjeka i djeteta. Očito je otac poveo sa sobom na posao sina, ali se s njim nije više vratio kući.

Svakoga je stoljeća bivalo sve manje kremenena, sve ga je teže bilo dobivati. A kremen je bio čovjeku neophodno potreban. Iz kremenena su se pravile sjekire, noževi i motike.

Trebalo je kremen nečim zamijeniti.

Tada je ljude izbavio samorodni bakar. Ljudi su ga stali ogledati: kakav je to zeleni kamen, da li što vrijedi?

Uzevši komad bakra, ljudi su ga stali obijati čekićem. Oni su bakar smatrali kamenom, pa su ga pokušali i obradivati kao kamen. Od udaraca sjekire postao je bakar tvrdi i mijenjao je svoj oblik. Ali trebalo je znati.

Od suviše snažnih udaraca postajao je bakar krhkim i lomio se na komadiće.

Tako je čovjek prvi put stao kovati — obradivati — kovinu. Istina to je još bilo hladno obradivanje. Ali od hladnoga nije bilo daleko do vrućega.

Dogadalo se, da je komad bakra ili bakrene rude pao u vatru. A možda je čovjek pokušao i hotimice paliti bakar, kako je palio glinu. Kad je vatra dogorjela, ostala je u dubinama među ognjišnim kamenjem rastaljena bakrena lepinja.

Diveći se gledali su ljudi »čudo«, koje su stvorili rođenim rukama. Činilo im se, da nijesu oni, nego da je »vatreduh«, pretvorio zeleno-crni kamen u sjajni crveni bakar.

Bakrenu lepinju razbili su na komade, a od tih komada izrađivali su kamenim čekićem sjekire, budake i bodeže.

Tako je u čudesnom spremištu našao čovjek zvučnu kovinu Bacio je u vatru rudu, a ona mu se vratila kao bakar.

I to je čudo stvorio ljudski rad.

RADNI KALENDAR

Naučeni smo da mjerimo vrijeme godinama, stoljećima, tisućljećima. Ali oni, koji proučavaju život drevnoga čovjeka, moraju upotrebiti drugi kalendar, drugu vremensku mjeru. Mjesto da kaže: »prije toliko i toliko tisuća godina«, velimo: »u pretkamenno doba«, »u pokamenno doba«, »bakreno doba«. To nije godišnji, nego radni kalendar. Po njemu se odmah vidi, do kojega stupnja, do koje je stanice na svojem putu došao čovjek.

U običnom »godišnjem« kalendaru su i velike i male vremenske mjere: stoljeće, godina, mjesec, dan i sat.

I radni kalendar ima također svoje velike i male mjere. Može se reći na primjer: »kamenno doba — doba sjekivca«, ili »kamenno doba, vrijeme brušenoga oruda«.

Radni kalendar i godišnji kalendar ne podudaraju se. Na zemlji još i danas ima gdjgdje ljudi, koji rade

kamenim oruđem. U Polineziji se mogu i danas naći sela, koja su sagrađena usred vode na sohamu.

To je radi toga, što ljudi nijesu posvuda išli jednako brzo putem rada. Australija, koja je bila odrezana od svega svijeta, zaostala je, jer se našla postrance od široke rijeke čovječjega iskustva.

Nije bilo tako kod nas u Evropi. Ako su se negdje pojavile prve bakrene sjekire ili prve glinene zdjele, one su pomalo prelazile od jednoga plemena k drugomu.

Ljudi su plovili u čunovima po rijekama iz jednoga sela u drugo, da izmijene bakar za jantar, kožu za lan. Jedno pleme imalo je više kremenca, drugo ribe, treće je bilo na glasu radi svojih lončara. Tamo su, negdje na jezeru, žitelji sojeničnoga zaselka dočekivali svoje goste, koji su im donijeli u zamjenu svoje izradvine. A zajedno s njima prelazilo je od plemena k plemenu iskustvo, prelazio je novi način rada.

Pri tom su se često ljudi morali vraćati jeziku kretnja, jer zvukovni je govor bio kod raznih plemena različit. Ali su gosti odlazeći odvozili sobom ne samo tuđe stvari, nego i tuđe riječi, koje su neopazice prihvatili.

Tako su se miješala, ukrštavala plemenska narječja.

A zajedno s riječima miješale su se, ukrštavale i misli, koje su nedjeljive od riječi. Tuda božanstva dobila su mjesto, uz vlastita. Od mnogih vjerovanja nastala su takva, koja će u buduće obuhvatiti cijele narode.

Bogovi su putovali. U novim krajevima dobivali su često novo ime. Ali ih je lako bilo prepoznati.

Proučavajući religiju starih naroda, prepoznajemo jednoga te istoga boga i u babilonskom Tamnazu, i u egipatskom Ozirisu, i u grčkom Adonisu. To je uvijek onaj isti bog starih poljodjelaca, koji umire i uskrsava.

Katkad možemo pokazati na karti, kako su putovali bogovi. Adonis je na primjer u Grčku došao iz Sirije, iz zemalja, u kojima su živjeli Semiti. O tom govori samo ime »Adonis«. Na semitskom jeziku to znači »gospodin«. Grci su razumljivu riječ pretvorili u ime.

Tako su se mijenjale stvari, riječi i vjere.

Ne može se reći, da je zamjena uvijek išla mirno i bez sukoba. Ako su »gosti«*) mogli silom uzeti bakar, tkanine, žito i kruh, nijesu se mnogo ustručavali. Zamjena, koja je i onako često bila prevara, pretvarala se u otimačinu usred bijela dana. Gosti i domaći pograbili bi oružje i rješavali spor okršajem.

Nije zato čudo, što su zaselci poprimali izgled tvrđava. Počeli su ih okruživati nasipom i drvenom ogradom, da ne bi dolazili nezvani gosti.

Ljudima drugoga plemena nije se mnogo vjerovalo. Svako pleme nazivalo je sebe ljudima, a druge nije smatralo ljudima. Sebe su nazivali »djeca sunca«, »sinovi neba«, a drugima su davali uvredljive nadimke i nazive, koji su često kasnije prelazili i na sam narod i postali njegovim imenom.

Kod Indijanaca ima i danas pleme »Prašni nosovi« i »Čoravi narod«. Teško da su ta plemena sama izmislila takve ne baš prijatne nazive. Nije bio grijeh tuđinca ni orobiti, ni ubiti.

Odlomke, ostatke toga prastaroga neprijateljstva prema tuđim narodima nalazimo i danas, ma koliko to bilo čudno. U vijeku gvožđa, što više — u vijeku aluminijske i električne, ima ljudi, koji propovijedaju neprijateljstvo prema tuđima, rasnu mržnju. Oni smatraju samo sebe ljudima, a drugi, prema njihovom mišljenju, nijesu ljudi, nego bića niže vrsti.

Neprijateljstvo prema tuđinu, prema čovjeku drugoga plemena i tuđega roda — to je ostatak drevnih, prvobitnih čuvstava i vjerovanja.

Povijest nas uči, da na zemlji nema viših i nižih naroda. Ima naroda naprednih i zaostalih na putu kulturnoga razvitka. Prema radnomu kalendaru nijesu ni izdaleka svi savremenici ljudi istoga vremena.

U nas, u našoj zemlji, prije velike revolucije nijesu svi narodi bili jednako napredni. Jedni su već bili u vijeku strojeva, drugi su orali zemlju prvobitnom drvenom ralicom i tkali odjeću na prvobitnom stanu. A bilo je takvih,

---

*) Stari ruski naziv za trgovca. (Op. prev.)

koji su izrađivali oruđe iz kosti, i nijesu znali, što je željezo.

Sada napredni narodi naše zemlje pomažu zaostalima. Za neka dva desetka i još nešto godina pomakli su se narodi Srednje Azije, Sibirijske i krajnjega Sjevera naprijed za stotljeća.

Zaostali stižu naprednije. Prema radnomu kalendaru, svi ljudi naše zemlje su ljudi socijalističke epohe.

Prezir prema drugomu narodu smatra se kod nas prekršajem.

Nije tako na Zapadu. Ondje se do dana današnjega gleda odozgo na »divljake«, Crnce, Australce.

Otkrivajući otoke, koji su naseljeni ljudima iz kamenoga doba, evropski kolonizatori ne shvaćaju ili ne će da shvate, da je polinezijska sadašnjost — evropska prošlost.

Glava peta

BORBA SVIJETOVA

DVA ZAKONA

Nije se jednom događalo, da su putnici svojim brodovima otkrivali ne samo nove krajeve, nego i davno zaboravljena vremena.

Kad su Evropljani otkrili Australiju, za njih je to bio velik uspjeh — naći i prigrabiti cijeli kontinent.

Ali za Australce je to bila prava nesreća. Oni su još živjeli u drugom vremenu, po radnom kalendaru. Oni nijesu shvaćali evropske običaje i nijesu se hteli pokoriti evropskim propisima. Radi toga su ih mrzili i gonili kao divlju zvjerad. Australci su još živjeli u kolibama, a u Evropi su već zidali goleme zgrade. Australci još nijesu znali, što je privatno vlasništvo. a u Evropi su ljude zatvarali zbog jelena, ubijena u tuđoj šumi.

Što je za Australca bio zakon, za Evropejca je bio zločin.

Kad' su australski lovci na putu sreli stado ovaca, oni su uz zanosne uzvike okružili stado, a u uplašene ovce su sa sviju strana bacali koplja i bumerange. Ali onda su se u stvar umiješali farmeri Evropejci i njihove karabinke.

Za stočara Evropejca je ovca bila svojina, za prvobitnoga lovca Australca bila je ona uspjela lovina. »Ovca pripada gospodaru, koji ju je kupio ili othranio« — takav je evropski zakon. Životinja pripada lovcima, koji progone životinju« — to je zakon Australca.

Sukob dvaju zakona događa se i onda, kad je ženama Australkama uspjelo gdjegod naći polje, zasadeno krumpirom. Bez razmišljanja su žene palicama iskapale divne gomolje. Nije šala, toliko jestivih gomolja i na jednom mjestu! Čitav mjesec nije im pošlo za rukom da saberu toliko, koliko tu za jedañ sat.

No taj uspjeh bio za žene velika nesreća. Odjeknula je paljba i žene su padale sa svojim teretom, a da nikad nijesu shvatile, zašto ih se ubija.

Isto takva borba dvaju svjetova bila je i otkriće Amerike.

OTKRIĆE AMERIKE

Evropejci su mislili, da su otkrili Ameriku, da su otkrili novi svijet.

Kolumbo je dobio grb s lozinkom:

Za Kastiliju i Leon

Otkrio je novi svijet Colon*)

No taj novi svijet bio je zapravo stari svijet. Evropejci su — ne znajući ni sami — našli u Americi svoju vlastitu prošlost, koju su davno zaboravili.

Došljacima iza oceana učinili su se indijanski običaji divljima i neshvatljivima. Indijanci nijesu imali takve kuće, kakve su u Evropi, ni takvu odjeću, ni takav poredak.

Indijanci, koji su živjeli na sjeveru, izrađivali su iz kamena i kosti svoje buzdovane i koplja. O željezu nijesu

---

*) u španjolskom jeziku Colon = Kolumbo.

znali ništa. Već su poznavali poljodjelstvo: sijali su kukuruz, sadili na gredicama tikve, bob, duhan. No glavno im je zanimanje bio lov. Živjeli su u drvenim kućama, a svoje zaselke okruživali su visokom drvenom ogradom.

Južnije, u Meksiku, imali su Indijanci bakreno oruđe, urešeno zlatom, te velike kuće, sagrađene od nepečene opeke, a premazane gipsom.

Sve su to točno i potanko opisali u svojim dnevnicima prvi američki kolonisti i osvajači.

Ali lakše je opisati stvari, nego poretke.

Poredak je u Americi bio tako čudan, da ga Evropejci nijesu nikako razumjeli, zato pripovijedaju o njemu zamršeno i maglovito.

Novi svijet nije poznao novca, ni trgovaca, ni razlike među bogatima i siromašnima. Među Indijancima je bilo plemena, koja su već poznavala zlato, ali mu vrijednosti nijesu znala.

Već prvi Indijanci, koje su vidjeli Kolumbovi mornari, imali su u nosu zlatne štapiće i zlatne ogrlice o vratu. Ali oni su rado davali te nakite za staklena zrnca, zvečke i prnje.

Došljaci iza mora bili su naučeni, da se svi ljudi na svijetu dijele na sluge i gospodu, na vlastelu i seljake, a tu su svi bili jednaki. Kad bi neprijatelja zarobili, ne bi ga pretvarali u roba ili slugu, nego ili ubijali ili posinili.

Tu nije bilo zamaka, kuća i imanja, kojima bi netko bio vlasnik. Ljudi su živjeli u zajedničkim kućama, koje su se zvale »duge kuće«. Čitavi rodovi živjeli su zajedno i vodili zajedničko gospodarstvo. Zemlja nije pripadala pojedincima, nego čitavom plemenu. Tu nije bilo kmetova, koji bi radili na tuđoj zemlji. Svi su bili slobodni.

Već samo to bilo je dovoljno, da dovede u zabunu Evropejce, koji su živjeli u feudalnom, kmetskom vremenu. Ali i to nije bilo sve.

U Evropi je svatko znao, da će ga — uzme li tuđu svojinu — zgrabiti za šišak gradski stražar i bez velikoga razmišljanja odvesti u zatvor, a ovde nije bilo niti privatne svojine, niti stražara, niti zatvora. Ipak je postojao neki poredak. Taj su poredak ljudi čuvali, ali ne onako, kao u Evropi.

U Evropi je država pazila, da siromašni ne otimaju svojinu od bogatih, da sluge slušaju gospodare, da kmetovi rade za vlasteline.

A ovdje su čovjeka štitili njegovi rođaci i suplemeni. Ako je tko bio ubijen, za ubijenoga se osvećivao čitav rod. Ali se dogadalo i tako, da se sve svršilo mirno: rođaci ubojice molili su za oprostjenje i davali darove rođacima ubijenoga.

U Evropi su bili carevi, kraljevi, knezovi. Ovdje nije bilo niti kraljeva, niti prijestolja. Plemenske poslove rješavalo je vijeće starješina u prisustnosti cijeloga plemena. Starješine su birali po zaslugama i svrgavali, ako su loše vršili svoj posao. Starješina nije bio gospodar nad svojim suplemenicima. Sama riječ »voda« znači na nekojima indijanskim jezicima prosto »govornik«.

U starom svijetu — Evropi — glava je države bio kralj, glava obitelji — otac. Najveća društvena zajednica bila je država, a najmanja — obitelj. Kralj je sudio i kažnjavao podanike. Otac je sudio i kažnjavao djecu. Kralj je predavao sinu zemlju, otac — imanje.

Ovdje, u novom svijetu, nije otac imao nikakove vlasti nad djetetom. Djeca su pripadala i ostajala s majkom. U »dugoj kući« upravljale su žene. Kod Evropejaca su sinovi ostajali u kući, a kćeri su se razlijetale iz gnijezda na sve strane. Ovdje, nasuprot, nije muž uzimao ženu u svoju kuću, nego žena — muža. A vlast u kući pripadala je ženi.

Jedan putnik pripovijeda:

»Obično su kućom upravljale žene i pritom su se, naravno, čvrsto pomagale. Zalihe su bile zajedničke. Ali teško onomu nesretnomu mužu, koji je rijetko donosio kući lovinu! Ma koliko imao djece ili imanja u toj kući, mogao je svakoga časa dobiti zapovijed, da smota svoje stvari i da se pokupi. A ne bi se dobro proveo, kad bi pokušao, da ne posluša. Postalo bi mu suviše vruće u kući. A ako se ne bi za nj zauzela kakva tetka ili baka, morao bi se vratiti u svoj rod, ili sklopiti brak sa ženom drugoga roda. Žene su bile velika sila. Nijesu mnogo razmišljale, kad je trebalo, da »odbiju rogove« s glave starješine, kako su one to nazivale, to jest da ga opet

učine prostim ratnikom. Isto tako nalazio se izbor stariješine uvijek u njihovim rukama«.

U starom svijetu bila je žena podložna mužu. Kod Indijanaca bila je ona glava kuće, katkad glava plemena. Svi smo čitali Puškinovu pripovijest o tom, kako je Amerikanin John Tenner dospio k Indijancima i što se njim ondje dogodilo. Johna Tennera posinila je žena po imenu Net-No-Kua. Ona je bila starješina plemena Otavuava. Njezin je čamac uvijek plovio pod zastavom. Kad je Net-No-Kua dolazila u englesku luku, dočekali su je topovskim pozdravom. Ne samo Indijanci, nego i Evropljani uvažavali su tu ženu.

Nije onada čudo, što se uz ovakav poredak podrijetlo računalo po majci, a ne po ocu. U Evropi su djeca nosila očevo prezime, a ovdje su naslijedivali majčino rodno ime. Ako je otac bio iz roda »Jelen«, a majka iz roda »Medvjed«, smatrala su se djeca da pripadaju rodu »Medvjed«. Svaki rod činile su žene i njihova djeca, djeca njihovih kćeri i unuke njihovih unuka.

Sve je to bilo neshvatljivo Evropejcima. Oni su indijanske običaje nazivali divljima, a same Indijance divljacima.

Zaboravili su, da je kod njih samih bio takav poredak za vrijeme luka i strijela, za vrijeme prvih činova i prvih motika.

Prvi kolonisti i zavojevači prikazuju u svojim bilješkama o Americi rodovske starješine kao senjore, vlasteline. Zvanje starješine smatraju oni naslovom, titulom, a totem — grbom. Vijeće starješina pretvara se kod njih u senat, a vrhovni ratni yoda — u kralja. To je tako, kao da mi sada nazovemo kraljem zapovednika vojske.

Tečajem čitavih stoljeća nijesu bijeli stanovnici Amerike mogli razumjeti običaje njezinih urođenika. Tako je bilo sve dotle, dok Amerikanin Morgan nije po drugi put otkrio Ameriku u svojoj knjizi »Drevno društvo«. Morgan je bio čovjek, koji je dokazao, da je plemenski poredak Irokeza i Azteka onaj stupanj, koji su Evropejci već davno prošli.

No Morgan je svoju knjigu napisao g. 1877. A mi govorimo o prvim osvajačima Amerike.

Bijeli nijesu razumjeli Indijance, a ovi sa svoje strane opet nijesu razumjeli bijele. Indijanci nijesu mogli shvatiti, zašto su bijeli spremni pregristi grlo jedan drugom za šaku zlata. Nijesu mogli shvatiti, zašto su bijeli došli u Ameriku i što znači »osvojiti tuđu zemlju«.

Prema vjerovanju prvobitnih ljudi, pripada zemlja čitavomu plemenu, a čuvaju je duši-pokrovitelji. Osvojiti tuđu zemlju — znači navući na sebe gnjev tuđega poganstva.

I Indijanci su ratovali. Ali kad bi pobijedili susjedno pleme, nijesu ga zarobljavali, nijesu mu narinuli svoj poradak, nijesu skidali njegove starješine, nego su mu samo nametnuli danak. Skinuti starješinu mogao je samo rod ili pleme.

I tako su se sukobila dva svijeta, dva uredenja. Povijest osvajanja Amerike — to je povijest borbe dvaju svjetova.

Kao primjer vrijedno je spomenuti osvajanje Meksika po Španjolcima.

NIZ POGRIJEŠAKA

Godine 1519. pojavilo se kraj obala Meksika brodovlje — jedanaest trojarbolnih brodova. Brodovi su imali široke bokove, pramac i krma dizali su se visoko nad vodom, kroz četvorne otvore virili su topovi, a po rubu stršila su vojnička koplja i muškete. Na pramcu zapovjedničkoga broda stajao je širokopleći bradati čovjek s kapom, naturenom na oči. Njegove oči gledale su pozorno nisku obalu i hrpu polugolih Indijanaca, koji su se skupili na žalu.

Čovjek na zapovjedničkom brodu zvao se Hernando Cortez. Bio je zapovjednik ekspedicije, koja je poslana, da osvoji Meksiko. Istina, u džepu njegovu bilo je pismo, kojim su španjolske vlasti opozivale njegovo imenovanje. No što znači zapovijed o opozivu za takvoga bezobzir-noga pustolova, kakav je bio Cortez! Beskrajna vodena pučina dijelila ga je od Španjolske. Ovdje, na tim brodovima, osjećao se sam kraljem.

Brodovi su pustili sidra. Indijanci robovi, koje je Cortez uhvatio putem na otocima, stali su u čamce iskr-

cavati teška topovska ždrijela, lafete, sanduke s municijom, svežnjeve mušketa. Na palubu su izveli uplašene konje, koji su se propinjali. Njih je bilo najteže spustiti s broda na obalu.

Začudeno gledali su Indijanci ploveće kuće, bjelokožne ljude, koji svoje tijelo sakrivaju pod odjećom i njihovo čudno naoružanje. Ali najviše su ih prenerazile velike životinje s kosmatim grivama i repovima koje su rzale. Takva čudovišta nijesu još nikada vidjeli.

Glas o dolasku bijelih brzo se proširio po čitavom primorju i pojurio u nutrašnjost zemlje, u gore. Ondje, za gorskim stijenama, u dolini, živjeli su u svojim naseljima — pueblima — ljudi iz plemena Azteka. Najveće pueblo bio je Tenochtitlan. Stajao je usred jezera i mostovima bio spojen s obalom. Izdaleka su se vidjele njegove velike sjajne kuće, obijeljene gipsom i pozlaćeni krovovi hramova. U najvećoj kući živio je sa svojim rodom ratni vođa Azteka Montezuma.

Saznavši za dolazak bijelih, sazvaio je Montezuma vijeće starješina. Ovi su dugo razmišljali, što da učine. Glavno je bilo saznati, zašto su došli bijeli, što im je potrebno.

Prema glasinama, koje su dolazile iz drugih mjesta, znali su starješine, da bijeli ljube zlato. Zato je vijeće zaključilo: poslati bijelima bogate darove i zamoliti ih, da se vrate u svoju zemlju.

To je bila nepopravljiva pogrješka. Ta zlato je moglo raspaliti pohlepu bijelih. No Azteki toga nijesu znali, niti mogli znati. Ta Indijanci i bijeli su ljudi različitih epoha.

Poslanici se spremiše na put. Poniješe sobom zlatne kolute velike kao kotač, zlatne nakite, zlatne figure ljudi i životinja.

Pamctnije bi bili uradili, da su ta bogatstva zakopali u zemlju!

Kad su Cortez i njegovi suputnici vidjeli zlato, bila je riješena sudbina Azteka. Uzalud su poslanici molili Corteza, da ode preko mora, uzalud su neželjene goste plašili teškoćama i opasnostima puta.

Prije su Španjolci o meksikanskom zlatu znali samo po čuvenju, sada su ga vidjeli svojim očima. Oči im plašuše. Glasovi dakle nijesu bili lažni.

Smiješnima im se pričiniše molbe poslanika, da se vrate preko mora, kad su već blizu cilju. Povratak bi bio prava ludost.

Koliko patnja su podnijeli Španjolci na putu! Dvopek, o koji su lomili zube, tvrdi kreveti u prenatrpanim kabinama, težak rad sa nasmoljenim užetima, oluje i podvodno kamenje — sve su to Španjolci podnijeli radi bogatstva, o kojemu su noćima sanjali.

Cortez je dao nalog: da se napusti logor. Na leđa robova natovarili su oružje i provijant. Stenjući pošli su ljudi, koje su pretvorili u tegleću marvu. Ta kako da ne idu? Zaostale bi tjerali mačevima, nepokornima bi odrubili glave.

Sačuvala se slika, na kojoj su sami Azteki prikazali taj pohod. Po trima putevima idu ljudi sa zavojima na bedrima. Jedan ima na ledima kolo od topovske lafete, drugi svežanj mušketa, treći sanduk sa stvarima. Španjolski časnik digao je nad glavu Indijanca toljagu. Uhvatio je Indijanca za kose i udara ga čizmom u truh. Kraj toga je stijena, a na njoj raspelo.

Osvajači su se smatrali »dobrim katolicima«. Nosili su krst u osvojene zemlje.

Na slici se posvuda vide odrubljene glave i ruke Indijanca.

Tako su slobodni Indijanci prvi put saznali, što je zarobljavanje čovjeka po čovjeka.

Korak po korak napredovali su Španjolci. I napokon su s gorskoga klanca opazili jezero i usred jezera grad.

Azteki se nijesu došljacima opirali. »Gosti« su ušli u grad. A prvo, što su učinili, nije bilo nimalo nalik na uljudnost. Zarobili su onoga, koga su smatrali gospodarom — ratnog vođu Montezumu.

Na Cortezovu zapovijed bio je Montezuma okovan lancima. On zarobljenika zatraže, da prisegne vjernost španjolskomu kralju. I zarobljenik je pokorno ponovio sve one riječi, koje su naredili, da ponovi. Nikako nije shvaćao, što znači kralj i što je prisega.

Cortez se smatrao pobjednikom. Mislio je, da je zarobio meksikanskoga kralja. Uhvaćeni kralj predao je svoju vlast španjolskom kralju. Sve je dakle u redu. Tako je mislio Cortez. No on se žestoko prevario. On je isto tako malo razumio meksikanski poredak, kao Montezuma — španjolski. Mislio je, da je Montezuma — kralj, a ovaj je bio ratni vođa, koji nije mogao odlučivati o svojoj zemlji.

Cortez se prerano počeo smatrati pobjednikom.

Azteki su učinili, što nije očekivao Cortez: izabrali su novoga vođu — brata Montezume.

Novi vođa poveo je sve ratnike plemena na juriš na veliku kuću, u kojoj su se nastanili Španjolci.

Španjolci su počeli pucati iz topova i mušketa.

Azteki su bacali kamenje i strijeljali iz lukova. Topovsko i puščano zrno jače je od strijele i kamena. Ali Azteki su se borili za svoju slobodu, pa ih ništa nije moglo zaustaviti. Kad su padali desetci, na njihovo su mjesto stale stotine. Brat je svetio brata, stric nećaka. Nikoga nije plašila smrt. Za Azteka nije ništa značio njegov vlastiti život, kad je bio u opasnosti rod, a s rodnom — pleme.

Uvidjevši, da će stvar zlo svršiti, odlučio Cortez, da pregovara s Aztekima. Činilo mu se, da je najpodesnije da uzme za posrednika Montezumu — kralja. Neka on naloži svom narodu, da položi oružje.

S Montezume skinu lance. Popeo se na plosnati krov kuće. No Indijanci ga dočekaše kao strašljivca i izdajicu. Na njega poleti kamenje i strijele. Sa sviju strana začuše se uzvici:

— Šuti, gade! Ti nijesi ratnik, ti si žena, rođena da pređe i tka! Ti psi te drže u ropstvu! Ti si kukavica!

Montezuma pade, smrtno ranjen.

Teškom mukom usjelo je Cortezu probiti se kroz redove onih koji su ga opsijedali. Polovica njegovih vojnika bila je pobijena. Na sreću njegovu Azteki ga nijesu progonili, inače ne bi iznio živu glavu.

Pustivši Corteza da ode, učinili su Azteki opet pogriješku. Skupivši novu vojsku, Cortez se vratio i opkolio Tenochtitlan. Azteki su se junački branili. Nekoliko mje-

seci branili su se oni od Španjolaca. No što su mogli lukovi i strijelice protiv topova! Tenohtitlan je bio zauzet i opustošen.

Ljudi željeznoga doba pobijedili su ljude bakrenoga doba. Stari rodovski poredak uzmaknuo je pred navalom novoga poretka. Na Cortezovoj strani borila se sama povijest.

Danas rade ono malo potomaka slobodnih i ponosnih ratnika kao nadničari na plantažama.

Spomenuvši borbu svjetova, koja se nekad vodila u Americi, i nehotice pomišljaš na borbu svjetova, koja se vodi naših dana.

Opet stoje — kao i onda — jedan protiv drugoga dva poretka: klasni i besklasni. Ali kako je ovo, što se danas događa, malo slično onome, što je bilo onda.

Onda je besklasni poredak odlazio, a klasni dolazio. Sada klasni završava svoje dane, a besklasni mu ide u susret.

Ljude drevnoga besklasnoga društva vezao je rod u rodove i plemena. Ali plemensko srodstvo je i odbijalo jedno pleme od drugoga, svoje od tuđega.

Ljude novoga klasnoga društva ujedinjuje socijalistički rad, koji ukida svako plemensko neprijateljstvo. Ljudi plemenskoga društva bili su ropski podložni prirodi. Ljudi socijalističkoga društva podvrgavaju sebi prirodu.

Mi znamo: novi će poredak pobijediti — za njega je historija.

Glava šesta

ŽIVO ORUĐE

ČIZME-BRZOTRKE

Neki je pisac prošloga stoljeća napisao pripovijest o čovjeku, koji je imao sreću, da na trgu kupi mjesto običnih čizama čizme-brzotrke. Junak te pripovijesti je bio rastresen čovjek, pa nije odmah opazio svoju pogrije-

šku. Vraćajući se kući s trga nešto se duboko zamislio. Najednom osjeti silnu studen. Ogledavši se, opazi oko sebe led, a nad obzorjem mutno, crveno sunce. Pokazalo se, da su ga čizme-brzotrke neopazice zanijele u Arktik.

Svaki drugi na njegovom mjestu nastojao bi da izvuče što više koristi iz čudesna dobitka. Ali junak te pripovijesti nije imao nikakvoga smisla za novac. Više od svega na svijetu ljubio je nauku. Zato je odlučio iskoristiti svoju sreću, da vidi i prouči cijelu zemljinu kuglu.

U čizmama-brzotrkama stane juriti po čitavoj zemlji — sa sjevera na jug, s juga na sjever. Dogadalo se, da ga je zima tjerala iz sibirske tajge u afričke pustinje, noć ga je silila da prelazi s istočne polutke na zapadnu.

U trošnom kaputiću, sa sandukom za zbirku na ramenu, prelazio je po otocima, kao po kamečcima, iz Australije u Aziji, iz Azije u Ameriku.

Koračajući oprezno s vrhunca na vrhunac, sad preko vatrenih vulkana, sad preko sniježnih gora, sabirao je rude i trave, pregledao stare hramove i špilje, proučavao zemlju i sve, što živi na zemlji.

I mi, ja i vi čitatelji, morali smo obuti čizme-brzotrke, da proučimo život čovjekov. Na stranicama ove knjige koračali smo s jednoga kopna na drugo, prelazili iz jednoga razdoblja u drugo.

Katkad nam se vrtjelo u glavi od širine prostranstva i vremena. No nijesmo se zaustavljali. Pa i nijesmo se mogli zadržavati i proučavati pojedinosti onako, kako to čine ljudi u običnim čizmama.

Možda smo što i previdjeli, kad smo se jednim skokom prenosili kroz vijekove. Ta da smo ma i na časak skinuli čizme-brzotrke i pošli običnim korakom, ne bismo se mogli iskopati iz mnoštva potankosti. Proučavajući svako drvo u šumi dolaziš u opasnost, da od drveća ne vidiš šumu.

U svojim čizmama-brzotrkama prelazili smo ne samo iz jednoga razdoblja u drugo, nego iz jedne nauke u drugu.

Prelazili smo iz nauke o bilinstvu i životinjstvu u nauku o jeziku, iz nauke o jeziku — u povijest oruđa, iz

povijesti oruđa — u povijest vjera, a iz ove u povijest zemlje.

To nije bilo, naravno, tako lako i prosto. Ali izbjeći se tomu nije moglo. Ta sve nauke je stvorio čovjek i za čovjeka. A sve su one potrebne, kad se ne radi o obliku latica na cvijetku, niti o klasifikaciji brončanih sjekira, nego o čovjekovu životu na zemlji, o njegovom mjestu u svijetu.

Mało prije smo boravili u Americi za vremena Corteza.

Vratimo se sada u Evropi četvrtoga ili trećega tisućljeća prije naše ere. Naći ćemo u njoj isto onakav rod, kakov smo našli kod Azteka i Irokeza. Naći ćemo »duge« zajedničke kuće, u kojima svime upravljaju žene.

Žena se u kući poštuje. Ta ona je graditeljica kuće i starješina roda. Ona se brine za zimske zalihe, kopa zemlju i sabire prirodu.

Radi više od muškarca. No zato je i poštuju više. Nije bez osnova što se u to vrijeme u svakom zaselku, u svakoju kući mogao naći kip žene-majke, izrezan iz kosti ili kamena. To je pramater, iz koje je proizašao rod. Njezin duh čuva kuću. Njoj se mole, da pošalje hljeb, da zaštiti kuću od neprijatelja.

Doći će vrijeme, kad će se ta majka-kućna zaštitnica pretvoriti u Atenu u kopljem naoružanu boginju, zaštitnicu grada. I sada neće više malena ženska figurica, nego golem kip boginje štiti grad, koji nosi njezino ime.

U STAROJ ZGRADI POJAVLJUJE SE PUKOTINA

Naš je govor sačuvao ostatke plemenskoga života, no u našem pamćenju nije od njega ništa ostalo.

Kad djeca vele tudim ljudima »stric« i »tetka«, ili »djed« i »baka«, to je ostatak onoga uredenja, kad su svi ljudi i zaselku bili rodaci.

Pa i mi sami govoriimo često mjesto »drugović« »braćo«, a obraćajući se tudemu djetetu nazivamo ga »sine«.

Takvi ostatci drevnoga života sačuvali su se i u drugim jezicima. Njemački se mjesto »nećaci« veli sestri-
na djeca«. To je radi toga, što su u davnoj prošlosti se-
strina djeca ostajala u rodu, a bratova djeca spadala u
drugi rod, u rod njegove žene. Sestrina djeca smatrala su
se rodacima, »nećacima«, a bratova djeca nijesu se sma-
trala rodacima, ona su pripadala tudemu rodu.

Očito je rod bio snažan, kad ga još, i danas spo-
minjemo protiv volje. A što ga je razorilo?

U Americi je rod razoren dolaskom evropskih
osvajča. A u Evropi — tisuće godina prije otkrića Ame-
rike — raspao se sam, kao kuća, koja je izjedena crvo-
točinom.

Počelo je tim, što je muškarac sve više i više preu-
zimao u svoje ruke gospodarstvo.

Od davnine su žene kopale zemlju, a muškarci pasli
stoku. Dok je stoke bilo malo, na prvom je mjestu bio
ženski, poljodjeljski rad. Meso se jelo rijetko, mlijeka
nije bilo za sve. Da nije bilo žena i žita, koje su one sa-
birale, često u kući ne bi bilo hrane. Ječmen kolačić ili
šaka sušena zrnja bio je onda često čitav objed. Žacin
kruhu bio je med ili divlje voće, koje su također sabrale
ženske ruke. Žene su u kući gospodarile, pa su radi toga
i svime upravljale.

Ali tako nje bilo svagdje i svagda. U stepnom kraju
rodilo je žito slabo. Stepne trave nijesu htjele prepustiti
svoje mjesto žitu. Čvrsto su se one držale svim svojim
korijenjem za zemlju. Pa kad je motika zasjekla u zem-
lju, nije nišla meko tlo, nego čvrstu tratinu, ledinu, koju
nije bilo lako razbiti.

Motiku su vukle tri ili četiri žene. Pa ipak je moti-
ka samo grebla zemlju.

Sjeme, bačeno u plitku brazdu, sušilo je sunce, zo-
bale ptice. Žito je bilo slabo, rijetko. A k tomu je suša
još na svoj način vršila izbor: palila je žito, a ostavljala
u životu korov, koji je bio navikao na sve.

Pa kada je došlo vrijeme žetve, pokazalo se, da
nema što žeti. Klasovi se nijesu vidjeli među korovom.
Stepne trave opet su se njihale na vjetru, kao zastave ne-

prijateljske vojske, koja je bila istjerana, ali se ponovno vratila.

Korov mjesto žita! Zar se radi toga isplatio grbiti leđa, naprezati ruke?

No što je korov za ljude, to je žito za stoku. Krave i ovce su također živjele u stepi! Posvuda je za njih bio prostrt čudotvorni sag.

Stado je svake godine bivalo sve veće. Turivši bodež za pojas, išao je muškarac za njim. Vjerni prijatelj pastirev, pas, pomogao mu je tjerati u gomilu ovce, nije im davao, da se razidu po stepi. Stado je raslo, množilo se i davalo sve više mlijeka, mesa, vune.

U kući nije bilo dovoljno kruha, ali je u izobilju bilo ovčjega sira, a u kotlovima je kipjela juha od ovnovine.

Muškarčev rad, pastirev rad počeo je u stepnom kraju dolaziti na prvo mjesto. No doskora je muškarac potisnuo ženu i u sjevernim šumama.

U Švedskoj nađena je na pećini stara risarija, koja predstavlja orača. Crtarija je izvedena grubo i nevješto. Orač je nalik na one čovuljke, koje rišu malena djeca. No za nas nije važno, da li je crtež načinjen dobro ili loše. Za nas to nije crtež, nego svjedok. A taj svjedok pokazuje jasno, da orač ide za ralom, a ralo vuku volovi.

To je vjerojatno bilo prvo ralo u povijesti čovječanstva. Još je vrlo nalik na kuku, prijašnju motiku. Razlika je samo u tome, što je k njoj pričvršćena duga greda, kao rudo koje ne vuku ljudi, nego bikovi.

Čovjek je našao prvi motor! Ta vol, upregnut pod plug, to je živi motor, živi predak našeg traktora, izrađena iz kovine. Stavivši na bikova pleća jaram, čovjek je na bika svalio i svoj posao. Stoka, koja je prije davala samo meso, mlijeko i kožu, počela je čovjeku davati i svoju snagom.

Poljima su pošli volovi s drvenim jarmom na vratu i povukli ralo. Ralo se urezalo u zemlju dublje od kuke. Poput crnoga traka legla je za njim prevrnuta zemlja.

Prvi orač upro je svom snagom o ručice rala.

Sada je vol morao raditi svom svojom volovskom snagom. Prisilili su ga i da ore, i vrši, i vozi žito. U

jesen su ga tjerali po guvnu, pa je svojim nogama runio zrnje i klasje. A onda su ga uprezali u teška kola bez kotača, u »vlakusu«, pa je vukao s polja kući mješine sa žitom.

Stočarstvo je došlo u pomoć poljodjelstvu. Muškarac-pastir postao je i oračem. A to mu je dalo više vlasti u kući.

Istina je, mnogo posla ostalo je i ženi. Morala je tkati, presti, žeti, i čuvati djecu.

Ali prijašnjega poštivanja više nije bilo. I na pašji i u polju zauzeo je prvo mjesto muškarac.

Rjede se u kući povikavalo na muževe. A ovi su se počeli češće otresati i prelaziti iz obrane u napadaj. Prije nije punicama, tetkama i bakama bilo teško istjerati tuđega iz kuće. Sada mu se počelo ugadati. Ta taj došljak iz tuđega roda radi za sve, hrani rod. Pa i svoje muškarce nije rod rado puštao.

Zato je stari poredak stao pucati kao stoljetni dub. Sve češće i češće natrušavali su ljudi običaje. Prije je žena uzimala mužu u kuću, sada je muž počeo uzimati u kuću ženu.

To je bilo kršenje staroga običaja. Radi toga se na kršitelja gledao kao na prestupnika.

Ženik nije mogao jednostavno dovesti k sebi djevojku, morao ju je krasti, otimati.

U mračnoj noći prikradali su se ženik i njegovi rođaci, oboružani kopljima i bodežima, kući, u kojoj je živjela djevojka, koju je ženikov rod izabrao. Laganje pasa budilo je čitavu kuću. Laćali su se oružja i sijedi starci i golobrada djevojčina braća. Strašnu viku boraca zaglušivao je ženski plač. Ženik je pod zaštitom svojih uzimicao noseći na rukama lovinu, koja se otimala.

Prolazile su godine. Kršenje običaja postalo je po malo običajem. Borba ženikova s nevjestinom rodbinom pretvorila se u obred.

Krvoproliće se pretvorilo u darovanje, otkup. Pače plač, kojim su nevjestu ispraćale majka i sestre-druge, i on se pretvorio u svadbenu predstavu. A ta se prestava svršavala gozdom.

Do dana današnjega sačuvale su se starinske otegnute pjesme, u kojima je mlada, dospjevši u tudi rod, u tuđu kuću, oplakivala svoj udes.

Taj udes nije bio zavidan. U tudoj kući potpadala je žena pod muževu vlast. Potužiti se nije imala kome: ta i svekar, i svekrva, i svi muževi rodaci bili su na njegovoj strani. Uzevši u kuću ženu-radnicu, pazili su svi pomno na to, da ne bi sjedila spuštenih ruku, da ne bi uzimala u usta suvišni komadić. Materinski rod pretvorio se u očev. (Matrijarhat u patrijarhat. — Op. prev.).

Sada djeca više nijesu ostajala s majkom, nego s ocem, s očevim rodnom. I rodbinska veza počela se računati po ocu, a ne po majci. K rođenom imenu čovjeka i k njegovom imenu roda počelo se dodavati: sin toga i toga.

Od toga vremena ostao je kod nas (Rusa, op. prev.) običaj da se čovjeka naziva (u znak poštovanja, op. prev.) po ocu, po otčestvu: »Petar Ivanović« ili, kako se govorilo u davniini, »Petar, Ivanov sin«.

Nikomu ne pada na um, da k imenu nekoga čovjeka doda ime njegove matere: »Petar Katarinina« ili »Marija Tatjanina«.

PRVI NOMADI

Sve više i više davala je čovjeku smočnica, koju je nekod bio našao. U stepama su rasle tisuće ovaca. U polju je orač povikivao na volove, koji se nijesu žurili koračajući po crnoj, mekoj zemlji.

U plodnim dolinama cvali su i mirisali prvi voćnjaci, prvi vinogradi. Uvečer su se ljudi skupljali pred vratima pod sjenu smokava.

Sve više davalo je čovjeku rad, ali je zato i raditi trebalo više. Svaki grozd u vinogradu, svaki pšenični klas u polju bio je, kao sokom, zaliven čovjekovim radom.

Koliko je brige bilo s vinogradom! Pobravši teške grozdove, bacali su ih u kameno muljilo, a onda tiskali, da istisnu sok. Grožde su muljili, gnječili, pa je njegova tamna krv tekla u kozji mijeh. U slavu vina pjevali su

Ljudi magične pjesme o divnom bogu, odjevenu u kozje kože, i o njegovim patnjama.

U rječnim nizinama, gdje je svakoga proljeća poplava natapala i gnojila tlo, kao da se za prirodu brinula sama priroda.

No i ovdje nisu poljodjelčeve ruke mirovale. Da zadrže vodu u polju, kopali su ljudi kanale, podizali nasipe, vodili vodu onamo, gdje je bila najpotrebnija.

Ljudi su se molili rijeci, koja je davala plodnost, zaboravljajući na to, da bez njihova rada ne bi raslo ništa, osim korova.

Poljodjelac je imao više brige. Ali i stočar nije mirovao. Na sočnim stepnim pašnjacima rasla su stada vrlo brzo. A što veće je bilo stado, to je s njim bilo i više brige. Jedna je stvar paziti na desetak ovaca, a druga — na tisuću. Veliko stado brzo je opustošilo pašnjak, pa ga je trebalo tjerati na drugi — sve dalje i dalje od naseobine.

Na kraju su se stala dizati čitava selišta i odlaziti za stadom. Ljudi su na deve natovarili svoje šatore i odlazili na put, goneći pred sobom sve svoje živo bogatstvo.

Otraga su ostala napuštena i dračem obrasla polja. No ljudi nijesu za njima mnogo žalili: ta u sušnoj je stepi bio rijedak dobar prirod.

Prvi put se u prirodi izvršila dioba rada sad već ne među ljudima istoga plemena, nego među plemenima.

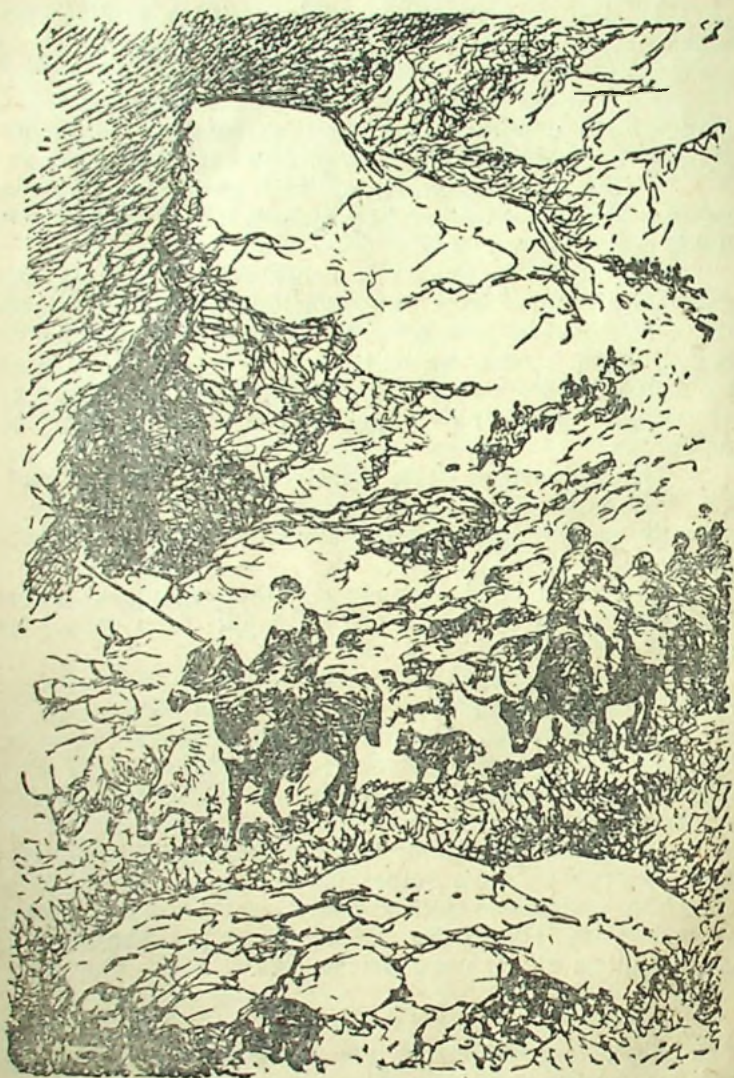
U stepama su se pojavljivala pastirska plemena, koja su se bavila stočarstvom i mijenjala stoku za žito. Nijesu ostajala na mjestu, nego su se selila prelazeći s jednoga pašnjaka na drugi.

Pustopašan je i slobodan bio nomadski život.

Podizali su svoje šatore u stepi pod nebom, koje nije bilo natkriveno niti drvećem, niti kućama. Čitava stepa bila im je kuća. Za vrijeme dugih putovanja nijesu djecu ljuljale zipke, nego devina leda.

ŽIVO ORUĐE

Život nomadskoga plemena nije bio miran. Nailazeći na svojem putu na njive i stada poljodjelaca, no-

madi su često uzimali silom ono, što nijesu sami sijali. Spuštajući se u riječnu dolinu ili došavši po stepi do šumskog ruba, često su otimali i palili sela, gazili usjeve i odvodili stoku i ljude.

Najpotrebniji su im bili ljudi. Ta ljude se moglo prisiliti, da rade, da čuvaju stada.

Plemenu je počelo nedostajati radnika. Obitelji su bile velike. Jedan otac je imao po deset i više sinova. Pa ipak radnika nije bilo dosta. Ta stada su rasla tako brzo, da su pastiri njihina jedva vladali. Zato su plemena radi pomoći hvatala strance, zarobljenike, pretvarajući ih u robove.

Tako su radili nomadi-stočari.

Ali ni poljodjelci nijesu bili posve mirni ljudi.

U jesen, nakon žetve, rado su navaljivali na susjede, da tuđemu plemenu otmu žitne zalihe, tkanine, nakite, oružje. Ali najvrednija lovina bili su i ovdje zarobljenici.

Ta i poljodjelcima je trebalo ruku, da kopaju kanale, da dižu nasipe, da gone pri oranju volove.

Prije se zarobljenici nijesu pretvarali u robove, jer to nije imalo smisla. Od novoga para ruku nije moglo biti osobite koristi. Čovjek je radio, ali je i pojeo, što je privredio.

Sve se promijenilo, kad su se pojavila velika stada, plodne njive. Rad pojedinca stao je davati više žita, mesa, vune, no što je bilo potrebno jednomu čovjeku. Zarobljenik je mogao svojim radom ishraniti sebe i svojega gospodara. Ovaj je trebao samo paziti, da rob više radi, a manje jede.

I tako je čovjek drugoga čovjeka učinio svojim živim oruđem.

Čovjek je bio ponižen, kad je na nj metnut jaram, kao na vola.

Na putu k slobodi, k vlasti nad prirodom, dospio je čovjek u ropstvo drugoga čovjeka.

Prije je zemlja bila zajednička svojina sviju, koji su je obradivali. Sada je rob stao obradivati zemlju, koja nije bila njegova.

Vol, koga je gonio, nije bio njegov, a žetva, koju je sabirao, nije pripadala njemu.

U starom Egiptu pjevao je rob goneći volove:

Gazite klasje volovil
Gazite klasje!
Žetva pripada gospodaru.

Tako su se među ljudima prvi put pojavili gospodari i robovi.

PAMĆENJE I SPOMENIK

Naše putovanje u prošlost nije do sada bilo lako. Bludili smo po špiljskim labirintima, dugo smo zapeli u rovovima i jamama raskopina. Svaka nadena stvar bila je zagonetka, koju je trebalo odgonetati. Na putu nismo vidjeli nikakvih putokaza, nikakvih natpisa na stupovima, koji bi nam pomogli u traženju. Pa i kakve natpise nam je mogao ostaviti čovjek kamenoga doba? Ta on nije znao pisati!

A sada, napokon, dolazimo na put, po kojemu su postavljeni putokazi. Na grobnim spomenicima, na zidovima hramova nalazimo prve natpise. Nijesu to više magične crtarije, namijenjene duhovima. To su čitave pripovijesti u slikama, pripovijesti za ljude i o ljudima.

Još nema ničeg nalik na naša slova. Bik je prikazan u obliku bika, drvo je narisano sa svima granama.

Povijest pisma počinje slikovitim pismom. Moralo je proći mnogo vremena, dok su slike postale jednostavnima, dok su postale uslovnim znacima.

U našim slovima već je teško prepoznati one slike, od kojih su potekla. Tko bi mogao pomisliti, da je »A« — glava bika? A ipak, prevrnemo li slovo »A«, dobijemo rogatu glavu. Ta rogata glava je u abecedi starih Semita značila »A« — po prvom slovu u riječi »Alef« — bik.

Tako bismo mogli nastaviti povijest svakoga od naših slova. Moglo bi se dokazati, da je »O« — oko, da je »G« — ugaon, da je »P« glava, koja sjedi na dugom vratu.

No i bez toga su nas predaleko zanijele naše čizme-brzotrke.

U svojoj pripovijesti došli smo tek do onoga vremena, kad su se pojavila prva slikovita slova.

Polagano i nesigurno učio se čovjek pisati.

A već je bilo vrijeme, da nauči pisati.

Dok je znanja bilo malo, lako ga se čuvalo u pamćenju. Predaja, legende i bajke prelazile su od usta do usta. Svaki stari čovjek bio je živa knjiga. Zapamtivši od riječi do riječi skazanja, legende, pravila životne mudrosti, predavali su ih ljudi kao dragocjeni teret djeci, da ih ova opet predaju svojoj djeci. No, što teži je bio taj teret, to teže ga je bilo držati u glavi.

Sada je u pomoć pamćenju došao spomenik. U predavanju iskustva počinje pismeni jezik pomagati usmenom.

Na grobnom spomeniku ratnika prikazuju se njegovi pohodi i bitke, da bi za njih znali potomci.

Šaljući poslanike starješinama susjednih plemena, ugřebe se u komade kore ili na glinenom crijepu nekoliko slikovitih slova radi pamćenja.

Grobni je spomenik prva knjiga; komad brezove kore — prvo pismo.

Ponosimo se svojim telefonima, radioaparatom, strojevima koji zapisuju zvukove, a koji nam pomažu svladati daljinu i vrijeme. Naučili smo prenositi govor pomoću radija na stoitne i tisuće kilometara. Naši glasovi, zabilježeni na vrpcama i pločama, zvučat će desetke i stotine godina. Postigli smo mnogo, ali ne preuveličavajmo svoje zasluge.

Dugo prije nas svladali su naši pretci udaljenost poslanicom na komadu kore, a vrijeme — natpisom na spomenicama.

Do nas je došlo mnogo spomenika, koji rječito govore o pohodima i bitkama prijašnjih vremena. U kamen su usječene figure ratnika s mačevima i kopljima. Pobjednici se sa slavljem vraćaju kući, a za njima, spuštene glave, idu zarobljenici, svezanih ruku na ledima. I tu, među crtežima koji prikazuju slova, nalazimo lisičine — znak ropstva, nejednakosti.

Taj znak svjedoči o početku nove glave u povijesti čovječanstva — o početku ropstva.

Na stijenama egipatskih hramova naći ćemo kasnije mnogo takvih slika-svjedoka.

Evo dugoga niza ropstva, koji vuku na gradnju opeke. Jedan je metnuo opeke na rame i drži ih obim rukama. Drugi nosi opeke na obramici, kako se kod nas nose vedra s vodom. Zidari zidaju zid. A pokraj njih sjedi na opěci nadglednik. Stavio je lakte na koljena. U rukama drži dugu palicu. On ne mora raditi. Njegov je posao tjerati druge da rade. Drugi nadglednik šeće oko zgrade, koja se gradi. Digao je, grozeći se, palicu nad glavom jednoga roba. Očito mu rob nije u ničemu udovoljio.

O ROBOVIMA I SLOBODNIM LJUDIMA

Iz lukovice ne će izrast ruža,
Od robinje se slobodnjak ne rada —

Tako je govorio grčki pjesnik Teognis u ono vrijeme, kad je ropstvo već ojačalo i postalo temeljem društvenoga uređenja.

No u prvo se prijeme robovi još nijesu smatrali ljudima niže rase. Slobodni ljudi i robovi živjeli su zajedno i zajedno su radili, sastavljali jednu veću obitelj, jednu općinu.

Starješina i zapovjednik te obitelji-općine bio je otac, »patrijarh«. Njegovi sinovi sa ženama i djecom, njegovi robovi i robinje živjeli su zajedno s njim pod jednim krovom i u svemu su se pokoravali njemu. Otac je bio jednako vlastan kazniti »trstikom« neposlušnoga sina kao i neposlušnoga roba.

Starac rob, obraćajući se gospodar, nazivao ga je prosto »sinko«, a gospodar mu je po starom običaju govorio »otac«.

Ako ste čitali »Odiseju«, sjećate se, vjerojatno, starca svinjara Eumeja, koji bez ustezanja jede i pije za istim stolom sa svojim gospodarom. Narodni pjesnici,

koji su složili »Odiseju«, nazivaju svinjara »bogoravnim«, kao što »bogoravnim« nazivaju i starješinu plemena.

No ne može se vjerovati svakoj riječi u pjesmi. Svinjar Eumej nije bio jednak niti bogu, niti gospodaru. On je radio prisilno, a gospodar slobodno. Od roba se u kući tražilo više, neg ood svojega čeljadeta, a davalo mu se manje. Rob je bio svojina, a slobodni je bio vlasnik.

Kad je gospodar umro, prelazio je rob, poput stvari, sinovima gospodarevim zajedno sa svima zalihama, zajedno sa stadima stoke.

U toj obitelji-općini nije više bilo prijašnje jednakosti.

Ovdje je otac zapovjedao djeci, muž je bio gospodar ženi, svekar nevjestama, starije nevjeste mladima. No najniži je bio rob. Njim su gospodarili svi.

Nije bilo prijašnje jednakosti ni među rodovima, među općinama. Jedni su imali više stoke, drugi manje. A stoka je bilo veliko bogatstvo. Za bika se moglo dobiti tkama i oružja. Nije se bez razloga prvi brončani novac kovao u obliku raširene kože bika.

Još veće bogatstvo bio je rob.

Rob je pasao svinje, krave i ovce. U večer ih je gonio u torove i obore, okružene jakom ogradom. Rob je morao brati prirod, rob je gnječio sok iz grožda i ulje iz maslina. U žitnicama su se sabirale gomile zlatnoga žita. Mirisno ulje teklo je žljebovima u goleme gline posude — amfore.

Rob je pomagao slobodnomu, ali najteži posao vršio je rob.

Rat je postao unosnim poslom. Ta rat je davao robove, a ovi su stvarali bogatstva.

Zato slobodni ljudi odlaze u rat, ostavljajući robove, da pasu stada i obrađuju zemlju.

OPSADA TVRĐAVE

Rat je ljudima donio još više posla. Za napadanje bili su potrebni mačevi i konji, bili su potrebna bojna kola.

U bojna kola uprezali su se brzonogi konji i oni su nosili ratnike po bojnim poljima.

No navala se u ratu ne može odijeliti od obrane. Da bi se obranio od udaraca neprijateljskih mačeva i kopalja, stavljao je ratnik na glavu šljem, a u lijevu ruku uzimao štit. Zajedničke kuće roda okružuju se čvrstim zidom od golemih komada kamena.

Što je rod bogatiji i silnije, to više se brine za svoju obranu. Ta ima što i čuvati.

Na visokim bregovima dižu se goleme kuće-tvrđave s desetcima soba i spremišta, s bastionima uza zidove i s čvrstim vratima.

Daleko se vidi s tvrđavnoga zida. Kad se u stepi pojave oblaci prašine i blistavi šiljci kopalja, u tvrđavi se već spremaju na obranu. Užurbano goni orač svoje volove, pastiri svoja stada. I već je posljednji čovjek unišao u kuću. Teška su vrata zatvorena. Ratnici na zidovima i bastionama čekaju neprijatelja, da mu se u susret pošalje krilato jato strijelica.

Došavši do tvrđave, udara vojska za opsjedanje oko tvrđave tabor. Ona znade, da se tvrđava ne će lako predati. Proći će mnogo mjeseci, prije no što padnu visoke stijene.

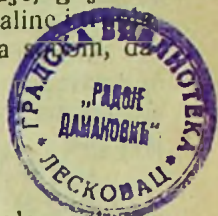
Svako jutro otvaraju se škripajući tvrđavna vrata. Naoružana kopljima trči kroz vrata gomila ratnika, da se ratna sudbina odluči na otvorenom polju. Žestoko udaraju mačevima o sjajne neprijateljske šljemove, ukrašene konjskim repovima. Tuku se do iznemoglosti ne štedeći ni neprijatelja ni sebe.

Jedne oduševljava odbrana rodne kuće, žena i djece. Druge dovodi do bjesnila bogatstvo, koje ne će da predaju u ruke. Kasno u noć, u mraku uzmiču preostali branitelji. Borba prestaje do osvita.

Prolaze dani. Opoljeni se hrabro bore s napadačima. No strašnija od neprijateljskih strijela i mačeva je glad.

Kad u podrumima preostane samo prašina mjesto zrnja, kad se posljednji mlaz ulja, koji teče iz amfore, počinje pretvarati u niz sitnih kapljica, u tvrđavi nastaje plač. Plaču gladna djeca, žene potajno brišu suze, da ne razgnjeve muškarce.

Iza svakoga ispada ostaje u tvrđavi sve manje branitelja. Napokon dolazi dan, kad u tvrđavu, progoneći branitelje, koji uzmiču, prodire neprijatelj. Kamen na kamenu ne ostavlja neprijatelj od visokih zidina. Ondje, gdje su ljudi živjeli, radili, pirovali, preostaju samo razyaline i ubijenih. I odrasle i djecu odvde pobjednici sa sobom, da od slobodnih ljudi načine robove.

MRTVI PRIPOVJEDAJU O ŽIVIMA

Po stepama, koje su se na daleko protegle na jugu naše zemlje (Rusije, op. prev.), pružaju se mjestimice do samoga obzorja visoki kurgani. Nitko od mještana ne pamti, kako su nastali ti humci usred ravne stepe, tko ih je podigao:

Stanete li uporno istraživati, reći će vam kakav stoljetni starac, da su to grobovi »Mamaja« ili »Mamajevih kćeri«. Ali tko su ti »Mamaji« i kad su živjeli, ne će vam znati razjasniti.

Razgovorivši se starac će vam rado ispričovijedati svoje uspomene o gospodinu vlastelinu, koji je nekoliko godina kopao u kurganima, tražio blago po »platnu«, ali nije ništa našao. Došla je revolucija, »gospodina su oslobodili vlastelinskog položaja«, pa je morao napustiti traženje.

S pitanjem treba da se obratite ne na starca, nego na arheologe, koji iskapaju po kurganima. Starac se sjeća samo toga, što se dogodilo za njegova života, a arheolozi znadu, što je bilo mnogo stoljeća prije njihova rođenja.

Kurgani su prastare grobnice, grobovi ljudi, koji su nekoć živjeli u stepi.

Kopajući po kurganima nalaze se u dubini ljudski kosturi, a uz njih stvari: glineni lonci, kameno ili brončano orude, nekoliko konjskih kostiju.

To je prtljaga, koju je dobivao pokojnik, da je uzme sobom na daleki put.

Ljudi su vjerovali, da će poslije smrti čovjek morati jesti i raditi, pa će ženski duh trebati vreteno, a muški — koplje.

Najstariji grobovi su svi jednaki. S pokojnikom meću nekoliko stvari, koje su mu pripadale.

A stvari je u prvo vrijeme imao čovjek malo. Što je mogao nazivati »svojim«? Možda kakvu amajliju, koju je nosio o vratu, ili koplje kojim je napadao neprijatelja.

U kući je sve bilo zajedničko. Ta gospodarstvo se vodilo zajednički za čitav rod. Radi toga i nema u prastarim kurganima bogatih i siromašnih grobova, svi su pokojnici jednaki.

Bogati i siromašni pokojnici javljaju se kasnije.

Na Donu, kraj kozačkoga sela Jelisavetskoga, nađeno je kurgansko groblje s grobovima triju razreda. U jednom su zakopani bogati ljudi, u drugom — ljudi srednje imućni, a u trećem — posve siromašni.

U najvećim kurganima nalazi se u sredini prostrana jama — grobnica, a u njoj grčke vaze sa šarama, zlatom ukrašeni oklopi, umjetnički izradeni bodeži.

U manjim kurganima rijetko ćeš naći zlatan predmet, a veza sa šarama uopće nema. Ipak te grobnice nijesu siromašne. Da je pokojnik bio siromašan, ne bi u njegov grob stavili tanjurić, pokriven crnim lakovom, i oklop, vješto izraden iz ploča.

Na groblju ima najviše malenih humaka. To su grobovi siromaha. U uskoj jami kraj desne ruke pokojnikove leži koplje, kraj lijeve — vrč, da bi se mogao napiti, ako ga stane mučiti žed. Siromah je i u grobu ostao siromah.

Ima poslovice: » Nijem poput groba«. No zar su ovi grobovi nijemi? Ne govore li nam o onom vremenu, kad su se prvi put na svijetu pojavili bogati i siromašni? Mrtvi pripovijedaju o živima.

Podemo li od grobnica prema razvalinama naseobine, koje se nalaze nedaleko kurgana, vidjet ćemo i ondje tragove nekadašnjega bogatstva i siromaštva. Arheolozi su otkrili, da je naseobina imala dvije ograde. Jedna je okruživala naselje izvana, druga je kao prstenom opkolila njegovo središte, koje je bilo na obali rijeke. U središtu su nađeni mnogi odlomci skupocjenih posuda i vaza, koje su dovozili iz daleka, iz Gvrčke. A na okrajini, među nutarnjom i vanjskom ogradom, gotovo i nema takvih krijepova. Tu su ležali odlomci najobičnijih lonaca i vrčeva. Jasno

je, da su u središtu živjeli bogatiji ljudi nego na okrajini. Ovi su imali za što kupiti inozemni tanjurić sa šarama ili crnim lakom pokošten vrč.

Nad njihovim grobovima su kasnije i narasli visoki kurganski nasipi, koji se vide iz daleka.

Tako mogle govore o ljudima, koji su u njima zakopani. Katkad pripovijedaju o jezovitim stvarima. O robovima, koje su ubijali, da bi ih sahranili zajedio s gospodarem, o ženama, koje su prisilili, da odu u grob za pokojnim mužem.

Rječitije od svake knjige pripovijedaju nam grobovi o okrutnoj vlasti oca — glave bogatog roda. Umirući vodio je poglavica roda sobom u grob žene i robove. Oni su pripadali njemu isto onako, kako su mu prapadali dragocjeni brončani i zlatni predmeti.

ČOVJEK STVARA NOVU KOVINU

Dragocjeni predmeti, koji su tisuće godina ležali u mračnim grobovima i među razvalinama utvrđenih naselja, čuvaju se sada u muzejima. Ono što je toliko godina bilo sakriveno ljudskom oku, izloženo je sada javno, da bi svatko vlastitim očima mogao vidjeti davnu prošlost.

Posjetioći muzeja podugo stoje pred vitrinama razgledajući mačeve sa zlatnim dršcima, izvijene lančiće najfinije izrade, nizove, sastavljene od zlatnih telećih glavica, srebrne posude u obliku bikova ili jelena.

Koliko je rada i vještine bilo potrebno, da se izradi svaki taj predmet! Za najobičniji brončani bodež utrošeno je nekoliko dana rada.

Najprije je trebalo doći do rude. Prošla su ona vremena, kad se samородni bakar nalazio pod nogama. Po bakrenu rudu, kao i po kremen, trebalo je prodirati u dubinu zemlje. U dubokim rovovima kidali su ljudi rudu budacima i iznolisi je na površinu u kožnatim vrećama.

Da bi se kamen lakše razbijao, ložila se u rovovima vatra. Kad se kamen užario, polijevali su ga vodom. Pišteći pretvarala se voda u oblake pare. Kamen je pucao i raspa-

dao se u komade. Vatra i voda pomagale su rudarevu budaku.

Rov se onda pričinjao vulkanom. Iz njegova ždrijela sukljali su kao iz vulkana oblaci dima, obasjani vatrom. Ne nazivamo li i danas vulkane imenom staroga boga-kovača Vulkana.

Vadili su rudu i iz nje talili kovinu. I zato je trebalo velikoga umjeća. Da kovina bude tvrda, da bi iz nje lakše lijevali različite predmete, dodavali su bakrenoj rudi kositreni kamen.

Kad se ruda talila, dobivala se u peći slitina bakra i kositra. To više nije bio obični bakar, nego bronca — nova kovina novih svojstava, koju je čovjek stvorio svojim rukama.

Prije, za vrijeme gruboga kamenoga oruda, mogao je jedan čovjek lako zamijeniti drugoga. Nije bilo suviše teško naučiti se majstorstvu. U lovačkim plemenima bili su muškarci lovci, a svaki je od njih znao načiniti luk i strijelu.

No jedna je stvar saviti u dugu vitko drvce i svezati krajeve tetivom, a druga — pretvoriti komad rude u sjajni brončani mač.

Dugo godina učili su se ljudi oružarskom majstorstvu. Sin je učio od oca. Majstorstvo je bilo svojinom roba, njegovim nasljednim bogatstvom. Lončari, oružari i bakrokovci živjeli su katkad u posebnim zaseocima. A slava njihova širila se daleko.

SVOJE I TUĐE

Isprva je svaki majstor radio samo za svoju općinu, za svoj zaselak.

No što dalje, to češće počinje oružar ili lončar mijenjati svoje izradevine za žito, tkanine i stvari, izradene rukama drugoga majstora.

Drveno uređenje rodovsko pucalo je poput onoga kamena u rovovima, koji se polijevao vodom.

Ranije su u zaselku svi bili jednaki. Sada je jedna granica dijelila bogati rod od siromašnoga, druga obrtnika od poljodjelca.

Dok je majstor radio za svoju općinu, ona hranila. Ljudi su zajedno radili u dijelili među se su privredivali.

No kad je majstor stao svoje mačeve i kotlove dijeliti kod drugih majstora, nije više htio dijeliti s rodacima žito ili tkanine, koje je dobio za svoje izradevine.

Ta to žito i te tkanine zaradio je on sam sa svojim sinovima bez ičije pomoći!

Tako počinje čovjek dijeliti svoje od tuđega, svoju obitelj od obitelji svojih rodaka.

Ljudi počinju živjeti zasebno.

U Grčkoj, u Miken i Tirinti, nadene su razvaline naselja, koje već jasno govore o toj zasebnosti.

Na vrhuncu visokoga brežuljka živjela je za čvrstim zidinama najbogatija, najjača obitelj. Ta obitelj imala je što kriti iza visokih zidina! Tu je živio vojni starješina čitavoga plemena zajedno sa svojim sinovima, njihovim ženama i djecom. Dolje, u ravnici, stisnuli su se u svojim kolibama siromašniji ljudi — poljodjelci. A po okolišnim brežuljcima bile su razbacane kuće obrtnika — oružara, lončara i bakrokovača.

Tu, u tom naselju, nijesu ljudi više razgovarali jedan s drugim kao ranije. Opazivši bogatoga i moćnoga plemenskog starješinu, poljodjelci su ga pozdravljali s poštovanjem. Vjerovali su, da silnoga štite sami bogovi. Tomu su ih učili žreci, to su im utuvljivali od rane mladosti.

I na obrtnika i rudara nije poljodjelac gledao kao na svojega brata. Da nije čarobnjak taj čadavi čovjek, koji vadi bakar iz podzemlja, iz kojega izbija plamen? Otkud on znade, što se radi pod njegovim nogama? Kako nalazi rudu? Očito mu netko pokazuje, gdje da kopa zemlju, pomaže mu vaditi rudu i pretvarati je čudesnim načinom u bakar i broncu. Ondje, pod zemljom, ima rudar tajanstvenoga pokrovitelja, od kojega prosti čovjek treba radije da se drži podalje.

Tako se mislilo ne samo u Grčkoj, nego svuda. Do nas su iz davne prošlosti doprle bajke o kovačima-čarobnjacima. Do nas su u jeziku doprle riječi, koje govore o tom, kako su ljudi nekoć gledali na bogatstvo i siromaštvo. Ljudi nijesu shvaćali, otkud je nastala dioba na bogate

i siromašne, pa su mislili, da sudbinu čovjekovu određuju bogovi. Na našem jeziku dolazi riječ »bogat« od riječi »bog«; nastalo je to onda, kad su ljudi vjerovali, da bogovi pomažu bogatima, a siromašnima šalju samo nevolju.

Glava sedma

PROŠIRENJE SVIJET

POČETAK NAUKE

Nekad je cio svijet za čovjeka bio bajka. Sve je bilo neshvatljivo i neobjašnjivo.

Svaki korak, svaki zamah ruke pokretale su nevidljive sile, koje su mogle čovjeka upropastiti i usrećiti.

Iskustvo je bilo još tako slabo i nemoćno, da ljudi nijesu bili nikako uvjereni, hoće li poslije noći doći dan, poslije zime proljeće.

Da pomognu suncu dići se na nebo, vršili su ljudi magične obrede. U Egiptu je faraon, koji se smatrao utjelovljenjem sunca, svaki dan obilazio oko hrama, da prisili sunce da prođe određeni kružni put. U jesen su Egipćani slavili praznik »sunčanoga štap«. Oni su mislili, da oslabjelu jesenskomu suncu treba dati u ruke štap, da bi moglo nastaviti svoj put.

No čovjek je radio, čovjek je sve to više upoznao svijet i svojstva stvari.

Prvobitni majstor, koji je brusio i gladio kamen, pokušavao je njegova svojstva vlastitim rukama i vlastitim očima. Majstor je znao, da je kamen tvrd, da se kamen može raskoliti, ako ga čvrsto udariš, da od udarca ne će kriknuti. Istina, nije sve kamenje jednako. Ovaj kamen ne govori, ali onaj drugi može iznenada progovoriti. Takva misao bi nas natjerala na smijeh. No prvobitni čovjek nije mislio kao mi.

Prvobitni čovjek još nije znao izvoditi pravila, pa je radi toga sav njegov život bio pun izuzetaka. Vidio je, da na svijetu nema dva jednaka kamena. Radi toga mu se činilo, da i svojstva njihova mogu biti različita. Kad je od

kamena pravio novu motiku, nastojao ju je načiniti isto onakvom, kakva je bila stara, da bi isto onako kopala zemlju.

No prolazili su vijekovi i stoljeća. Od mnogoga kamenja različita izgleda, koje je prošlo kroz čovjekove ruke, sabrao se pomalo pojam o kamenu uopće. Sve kamenje je tvrdo, kamen je dakle tvrda stvar. Nijedan kamen nije progovorio, kamenje dakle ne govori.

Tako su se pojavila prva zrna nauke — pojmovi o stvarima.

Kad majstor kaže, da je kremen — tvrd kamen, on već misli na svaki kremen, a ne samo na onaj, koji drži u rukama.

On dakle već znade neki prirodni zakon, neko pravilo, koje postoji u svijetu.

»Nakon zime dolazi proljeće«. Ni vas ni naš to ne može začuditi. Ta to se razumije samo po sebi, da poslije zime dolazi proljeće, a ne jesen. No za naše pretke je promjena godišnjih doba bila jedno od prvih naučenih otkrića, koje su učinili nakon dugoga opažanja. Godine brojiti naučili su tek onda, kad su shvatili, da se zima i ljeto ne ponavljaju slučajno, da iza zime uvijek dolazi proljeće, za proljećem ljeto i jesen.

U Egiptu su ljudi to otkrili promatrajući poplave Nila. Ondje se tako i računala godina: od jedne poplave rijeke do druge.

Opažanja o rijeci su vodili žreci. Ta ljudi su vjerovali, da je rijeka božanstvo. Do dana današnjega sačuvale su se na zidovima hramova, koji stoje na obali, crte, kojima su žreci bilježili visinu vode.

U lipnju, kad su polja pucala od žege, čekali su poljodjelci nestrpljivo, kad će po kanalima poteći žuta, muljevitá voda Nila. Hoće li uopće doći? Što, ako se bogovi rasrde na ljude i ne pošalju vodu na polja?

U hramove su sa sviju strana dolazili darovi i žrtve. Poljodjelci su nosili posljednje šake zrnja i davali ih žrecima uz poniznu molbu: da se ovi usrdnije mole bogovima.

Svako jutro o osvitú spuštali su se žreci rijeći, da saznaju, dolazi li voda.

Svako veće penjali su se na vodoravni krov hrama i klečeći gledali u daljinu — u zvijezde. Zvijezdano nebo bilo je njihov kalendar.

I napokon su svečano proglasili u hramu: »Bog se smilovao molitvama, za tri noći natopit će voda polja«.

Polagano, korak za korakom zavladao su ljudi novim svijetom: ne svijetom bajke, nego svijetom znanja. Krov na hramu bio je prvi astronomski observatorij. Lončarska radionica i kovačnica bile su prvi laboratoriji, u kojima su se vršili prvi pokusi.

Ljudi su se naučili motriti, brojiti, zaključivati.

Ta drevna nauka ima malo sličnosti s našom današnjom. Ona je bila još vrlo slična na magiju, od koje se nije mogla lako odijeliti. Ljudi ne samo da su zvijezde gledali, nego su po njima i gatali. Proučavajući nebo i zemlju, molili su se bogovima neba i zemlje. No ipak se magla pomalo razilazila.

BOGOVI ODLAZE NA OLIMP

U magli čarobnoga svijeta stali su se pred čovjekom postepeno ocrtavati pravi obrisi stvari.

Nekad su prvobitni ljudi vjerovali, da duhovi žive svagdje: u svakom kamenu, u svakom drvetu, u svakoj životinji.

Tom vjerovanju došao je kraj.

Čovjek je prestao misliti, da u svakoj životinji živi duh. Sve životinjske duhove zamijenio je u njegovoj predodžbi šumski bog, koji živi u guštiku.

Poljodjelac je prestao vjerovati, da je duh u svakom snopu. Za njega su se svi žitni duhovi ujedinili u boginju plodnosti, koja čini, da klasje raste.

Ti bogovi, koji su zamijenili prijašnje duhove, ne žive više među ljudima. Znanje ih sve to više istiskuje iz ljudskoga obitavališta. A oni prenose svoje prebivalište onamo, gdje još nije živio čovjek: u mračne posvećene gajeve, na šumovite gorske vrhunce.

Ali čovjek odlazi i onamo. Znanje rasvjetljuje šumske guštike, rastjeruje mrak, koji leži na gorskim obroncima.

A bogovi, istjerani iz svoga novoga utočišta, dižu se na nebo, spuštaju se na morsko dno, sakrivaju se u dubine zemlje — u podzemno carstvo.

Sve rjede pojavljuju se bogovi među ljudima. Od usta do usta priča se o tom, kako se bogovi spuštaju na zemlju, da bi sudjelovali u bitkama, kod opsjedanja tvrđava.

Naoružani mačevima i kopljima miješali su se bogovi u ljudske razmirice. Bogovi u posljednjem času zaklanjaju vodu gustim oblakom i satiru neprijatelje udarcima munja.

Ali to je, dodavali su pripovijedači, bilo nekoć, u davnoj davнини.

Tako je sve dalje i dalje prodiralo čovjekovo iskustvo, sve se više širio svijetli krug, koji je prisilio bogove, da se povuku iz bližega u dalje, iz sadašnjosti u prošlost, iz ovoga svijeta u »onaj« svijet.

S bogovima je već bilo teško deverati. Prije je svatko mogao činiti čudesa, vršiti čarobnjačke obrede. Pa i obredi su bili prostiji. Da se izazove kiša, trebalo je, na primjer, uzeti u usta vode i rasprskati je za vrijeme plesa. Da se otjera oblak, moralo se popeti na krov i duvati poput vjetra.

Sada je čovjek već znao, da se na taj način ne može izazvati kiša, niti otjerati oblak. Čovjek je došao do zaključka, da se bogovi tako lako ne podvrgavaju zaklinjanju. Zato su se među obične ljude i bogove postavili žreci, kojima su bili poznati svi složeni obredi, sve tajne predaje o bogovima.

Prije je čarobnjak bio samo redatelj u kakvom lovačkom plesu. On nije bliži duhovima od svojih rodaka.

Druga je stvar žrec. On živi u posvećenom gaju, u susjedstvu s bogovima. On se penje na krov hrama, da iz zvezdane knjige pročita božju volju. Samo on umije čitati tu zvjezdanu knjigu. Prije bitke proriječe on po životinjskim crijevima poraz ili pobjedu.

Žrec postaje posrednikom među ljudima i bogovima.

Sve dalje i dalje odlaze bogovi od prostih ljudi. Prošla su ona vremena, kad su se bogovi jednako odnosili prema svima. Pogledajući na sebe, na svoj život, ljudi su vidjeli, da nema prijašnje jednakosti. »Tako mora biti, — učili su žreci — čovjek treba da sve prepusti bogovima.

Oni upravljaju svijetom, kao što carevi i vode upravljaju narodima«. Ali nijesu svi ljudi pokorno slušali pouke žrečeva. Bilo je i takvih, koji se nijesu htjeli pokoravati volji bogova.

Doći će vrijeme, pa će grčki pjesnik upitati: »Ta gdje je pravednost Zeusova? Dobri stradavaju, a nepravedni su sretni. Djeca snose kaznu za grijeh svojih otaca. Preostaje samo, da se molimo Nadi, jedinomu božanstvu, koje je ostalo među ljudima. Sva ostala su otišla na Olimp«.

SVIJET SE ŠIRI

Prvobitni čovjek nije razlikovao istinu od bajke, znanje od praznoverja.

Bilo je potrebno tisuće i tisuće godina, dok se znanje odijelilo, diglo od praznoverja onako, kako se vrhnje diže iz mlijeka.

U pjesmama i pričama, koje su došle do nas, teško je odijeliti povijest plemena i voda od priča o bogovima i junacima, istiniti opis zemalja od izmišljenoga, prvo znanje o zvijezdama od starih legenda.

Grci su nam ostavili svoje najstarije pjesme i priče u »Ilijadi« i »Odiseji«. To su pjesme o tom, kako su Grci opsijedali i razrušili grad Troju i kako je iza toga voda jednoga grčkoga plemena — Odisej — dugo lutao morem, dok mu nije uspjelo doći do rodnoga grada Itake. Pod zidinamaa Troje borili su se bogovi zajedno s ljudima: jedni na strani opsjednutih, drugi — na strani onih, koji su ih opsijedali. Kad je ljubimac bogova bio u opasnosti, oni bi ga ugrabili i odnijeli nepovredena. Časteći se na vrhu Olimpa vijećali su bogovi: da li da se borba nastavi, ili da se zaraćeni narodi pomire.

U tim drevnim pričama izmiješana je istina s izmišljotinom. Cdje je u njima istina, a gdje priča? Da li su se Grci zaista borili pod zidinama Troje? Da li je i sama Troja zaista postojala?

O tom su se mnogo prepirali učenjaci, dok napokon arheološki budak nije uklonio sve sumnje. Slijedeći uputa-

ma »Ilijade« otputili su se arheolozi u Malu Aziju i otkopavali razvaline Troje ondje, gdje su se i morale nalaziti.

Ni u »Odiseji« nije sve bila izmišljotina. To su dokazali zemljopisci. Njima je pošlo za rukom proći na karti Odisejev put. Uzmete li kartu, naći ćete i na zemlju Proždirača Lotosa*) i Eolove otoke, pače i Scilu i Haribdu, koje umalo te nijesu uništile Odisejev brod, kad je između njih prolazio.

Zemlja Proždirača Lotosa — to je tripolitanska obala u Africi, Eolovi otoci — to su otoci, koji se sada zovu Liparski, a Scila i Haribda — to je tjesnac između Sicilije i Italije.

U »Odiseji« nije sve izmišljotina. Pa ipak biste učinili veliku pogriješku, kad biste htjeli proučavati zemljopis staroga svijeta prema »Odiseji«.

U toj prvoj knjizi o putovanju iskićen je zemljopis odjećom bajke. Gore se u njoj pretvaraju u čudovišta, divljaci, koji žive na otocima — u jednooke divove ljudoždere.

Ljudi onoga vremena poznavali su dobro samo rodni kraj. Istina, trgovci su na svojim brodovima plovili po moru. Ali ni oni se nijesu usudili odmaknuti daleko od obale. Opasno je bilo pustiti se na otvoreno more. Ta onda se plovilo bez kompasa, bez karte, na slijepo, tražeći put po suncu, po zvijezdama. Neka stijena na otoku ili visoko drvo na obali zamjenjivali su svjetionik.

More je bilo prepuno opasnosti. Široki brod, sličan čaši, klimao se već ako je more bilo samo malo uzburkano. Nespretnim jedrima bilo je teško upravljati. Vjetar nije htio slušati čovjeka i igrao se brodom, kao percem.

No konačno je brod pristao uz obalu. Umorni mornari izvlače ladu na pijesak. Ovdje, na zemlji, mogu se odmoriti. No srca su njihova nemirna. Tudi kraj bio je još strašniji od mora. Mornarima su se prikazivali ljudožderi, o kojima su toliko čuli od drugih mornara. Svaka nepoznata životinja rasla je i pretvarala se u čudovište.

U nutarnjost zemlje nijesu mornari imali odvažnosti da odu.

---

*) Lotofaga. (Op. prev.)

A ipak je svako novo putovanje širilo svijet. Sve dalje i dalje razmicale su se granice nepoznatoga, granice bajke. Najsmioniji mornari dolazili su do morskih vrata, iza kojih je počinjao ocean. Taj ocean pričinjao im se isto tako beskrajnim, kao i svemir. Vrativši se kući, pripovijedali su, da su stigli do kraja svijeta i da je zemlja sa sviju strana okružena oceanom.

Proći će tisućljeća. Ljudi će iz Evrope prodrijeti u Indiju, iz Kitaja u Evropu. Moreplovci će presjeći ocean i naći za njim zemlju, naseljenu ljudima.

A ipak će bajka još dugo pratiti nauku.

Onaj isti Kolumbo, koji je otkrio Ameriku, vjerovao je, da na zemlji ima visoka gora, na kojoj je smješten raj. Pisao je španjolskoj kraljici, da se nada doći do samoga raja i istražiti njegovu okolinu.

Kod nas, u Rusiji, vjerovali su ljudi još u XV. stoljeću, da iza uralskoga gorja ima naroda, koji zimi spavaju kao medvjedi. Do nas je došao starinski rukopis »O ljudima, nepoznatim u Istočnoj zemlji«. U njemu se pripovijeda o ljudima, koji imaju usta na tjemenu, o bezglavima s očima na prsima.

Nama je to smiješno. Ali i mi sami smještavamo čudovišta na svjetove, koji su nam nepristupačni. Mi smo dobro proučili Zemlju. Poradi toga smo svoje bajke morali prenijeti na Mjesec i na Mars.

O PRVIM PJEVAČIMA

Sa svakim stoljećem ostajalo je u ljudskom životu sve to manje tajanstvenoga i nepoznatoga. Majstor je sve to više vjerovao svojoj ruci i svojem oku, a sve se manje utjecao zaklinjaju. Čarolija je pomalo nestajala iz života, kao što magla nestaje iz doline, kad se diže sunce.

Najdulje se čarolija držala u obredima, u posvećenim igrama, plesovima i pjesmama. Ali i odatle, iz njezinoga rodenoga doma, tjerao ju je nemilosrdno probudeni razum.

Iz čarobnjačkoga plesa i pjesme nestajalo je čarolije, a ostao je jednostavno ples i pjesma

Kad su u Grčkoj poljodjelci priredivali igre u čast Dionisovu, koji daje ljudima plodove, to su isprva bile sve te čarobnjačke igre. Zbor je pjevao o smrti i uskrsnuću Dionisoŕu, da pomogne prirodi uskrsnuti još jednom poslije mrtvoga, zimskoga sna i dati ljudima žito, voće i vino.

Ljudi maskirani u životinjske kože plesali su oko seoskoga žrtvenika. Člawni je pjevač pjevao o Dionisovim mukama, a zbor je odgovarao prihvaćajući pripjev.

Ta drevna čarobnjačka igra već je slična predstavi. U glavnom pjevaču i u maskiranim ljudima mogu se naslutiti budući glumci. Glavni pjevač ne samo da pjeva o božjim mukama, nego ih i prikazuje radnjom. Uudara se u prsa, a vapajem diže ruke k nebu. Kad god uskrsava, predaju se krabulje burnomu veselju, dražeći jedna drugu, dobacujući jedna drugoj rugalice i šale.

Proći će još nekoliko stoljeća, pa će čarobnjaštva nestati iz čarobnjačkoga prikazivanja.

Ali samo prikazivanje će ostati. Ljudi će kao i dosad igrati, pjevati i plesati. Ali sada ne će prikazivati patnje božje, nego patnje ljudske. Gledajući na pozornicu, ljudi će se smijati i plakati, zanositi se junaštvom i smjelošću a smijati se pogrješkama i glupostima.

Tako će se prvi pjevač staroga zbora pretvoriti u glumca tragedije, a vesele krabulje — u komičare, klovne, šaljiyce (polišinele).

No prvi pjevač nije samo prvi glumac. On je i prvi pjevač. Isprva pjeva zajedno sa zborom. Onda počinje pjevati i sam.

Pjesma se odeljuje od obreda. Pjevač pjeva i za vrijeme svetih igara i za stolom, kad voda piruje s društvom. Pjevač pjeva prebirući štrune, pa katkad i pleše, spajajući tako, po starom običaju, riječ, glazbu i kretnje. On je sam i prvi pjevač i zbor. Pjeva pjesmu i pripjev.

A o čemu peva pjevač? Pjeva o bogovima i junacima, o vodama svoga plemena, koji tjeraju u bijeg najhrabrije. Pjeva o ratnicima, koji su pali u bojevima, o braći, koju treba osvetiti.

Ta pjesma nije zaklinjanje, niti čarobnjaštvo. To je pripovijest o junaštvima, koja pozivaju na nova junaštva.

A pjesme o ljubavi, proljeću i boli! Kad su one nastale? I one su se otkinule od obreda, koje su ljudi nekad vršili za vrijeme svadbe i sahrane, za vrijeme žetve i berbe. Jedan zbor izmjenjivao se s drugim kratkim pjesmicama. Tih se pjesmica sjeća djevojka sjedeći za preslicom, ponavlja ih majka ljuljajući dijete.

Pjesme o proljeću ne pjevaju samo u proljeću, a pjesme o ljubavi — ne samo u svatovima.

Tko je stvorio prve pjesme o junacima, o ljubavi?

Toga ne znamo, kao što ne znamo ni tko je načinio prvi mač ili prvu preslicu. Ne jedan čovjek, nego stotine pokoljenja stvarale su orude, pjesme i riječi. Pjevač nije sam sastavljao pjesmu, nego je predavao ono, što je čuo. Prelazeći od jednoga pjevača drugomu, pjesme su rasle, mijenjale se. Kao što od potoka nastaje rijeka, tako iz pjesama postaju poeme.

Za »Ilijadu« kažemo, da je tvorevina Homerova. No tko je taj Homer? Do nas su o njemu došle samo legende. Homer je isto tako legendaran, kao i junaci o kojima pjeva.

Kad su se stvarale prve pjesme o junacima, bio je pjevač još čvrsto vezan sa svojim rodом, sa svojim plemenom. Ljudi su imali sve zajedničko, pa su se i pjesme stvarale zajedničkim radom pokoljenja. Pjevač ne smatra sebe autorom, tvorcem čak ni onda, kad je mijenjao, poljepšavao pjesmu, koju je primio u nasljedstvo.

Ali evo, čovjek počinje razlikovati »svoje« od »tudega«. Rod se raspada, nema više prijašnjega jedinstva. Majstor radi za sebe i ne osjeća se više poslušnim orudem u rukama roda.

Proći će nekoliko stoljeća, pa će pjesnik Teognis reći:

Stavio sam svoj pečat na ove stihove, plod moje umjetnosti.

Nitko ih neće oteti, niti promijeniti. Svaki će reći:

»To su stihovi Teognisa iz Megare!«

Tako nešto ne bi mogao reći čovjek rodovskoga uređenja.

Čovjek sve češće izgovara riječ »ja«. Daleko otraga ostalo je vrijeme, kad se čovjeku činilo, da ne radi on, nego

netko njime radi. Pjevač još spominje muze, koje su ga nadahnule za pjesmu, i da mu je »dar pjevanja« dan od boga, ali više ne zaboravlja ni sebe.

Muze su mi dale riječ, spomen o meni ne će proći.

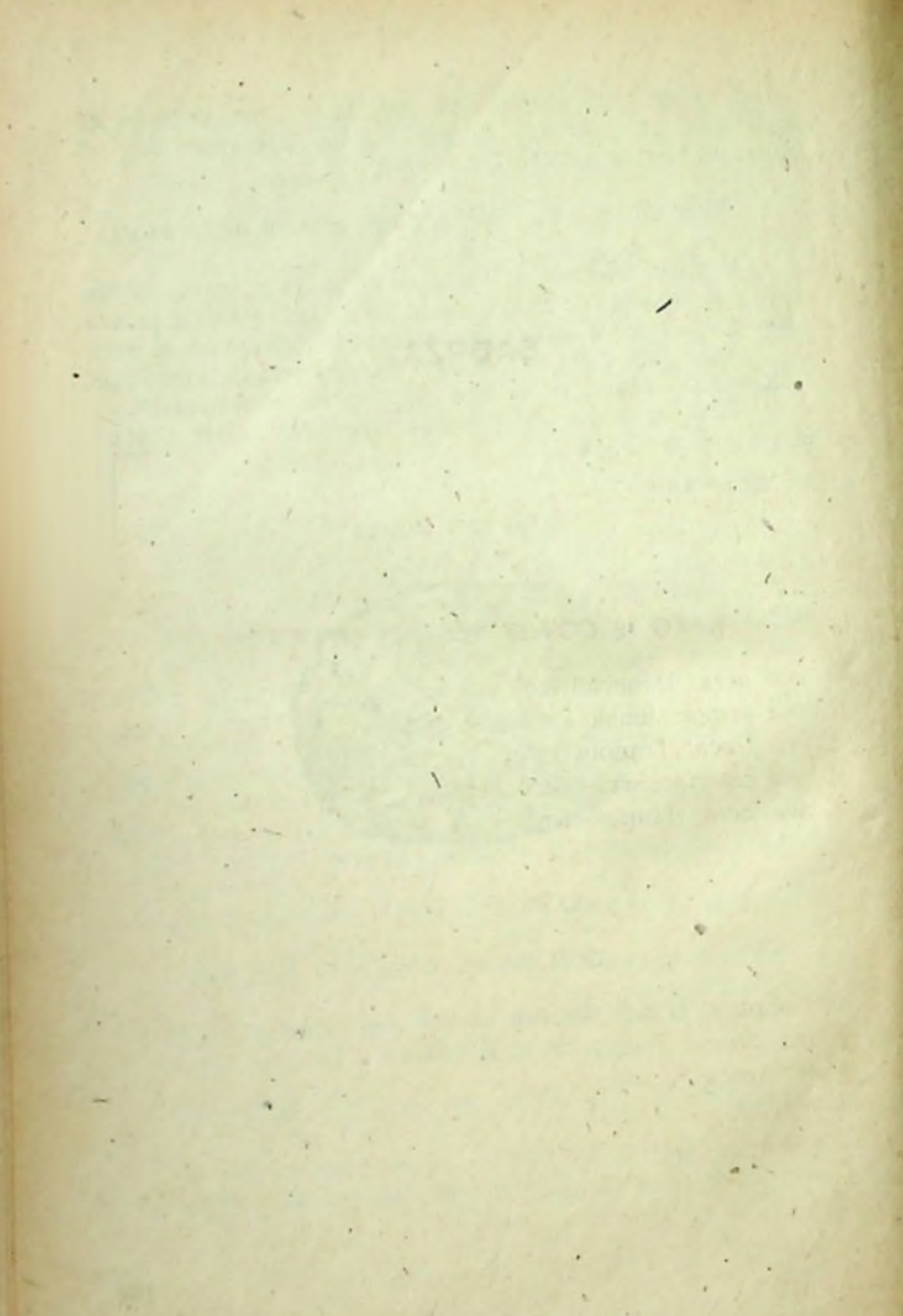
U tima riječima Grkinja Safo spaja staro s novim. Safo još vjeruje, da su joj muze dale riječ, a ne da je ona sama našla riječ u jeziku, kao što rudar nalazi rudu u gori.

Ali u tom stilu već se čuje tvorčev ponos, ponos pjesnikov, koji znade, da se ime njegovo ne će zaboraviti.

Tako raste čovjek. I što se više diže, to šire postaje obzorje oko njega.

Kraj prve knjige

SADRŽAJ

Strana

Čovjek — Dio	7
------------------------	---

PRVI DIO

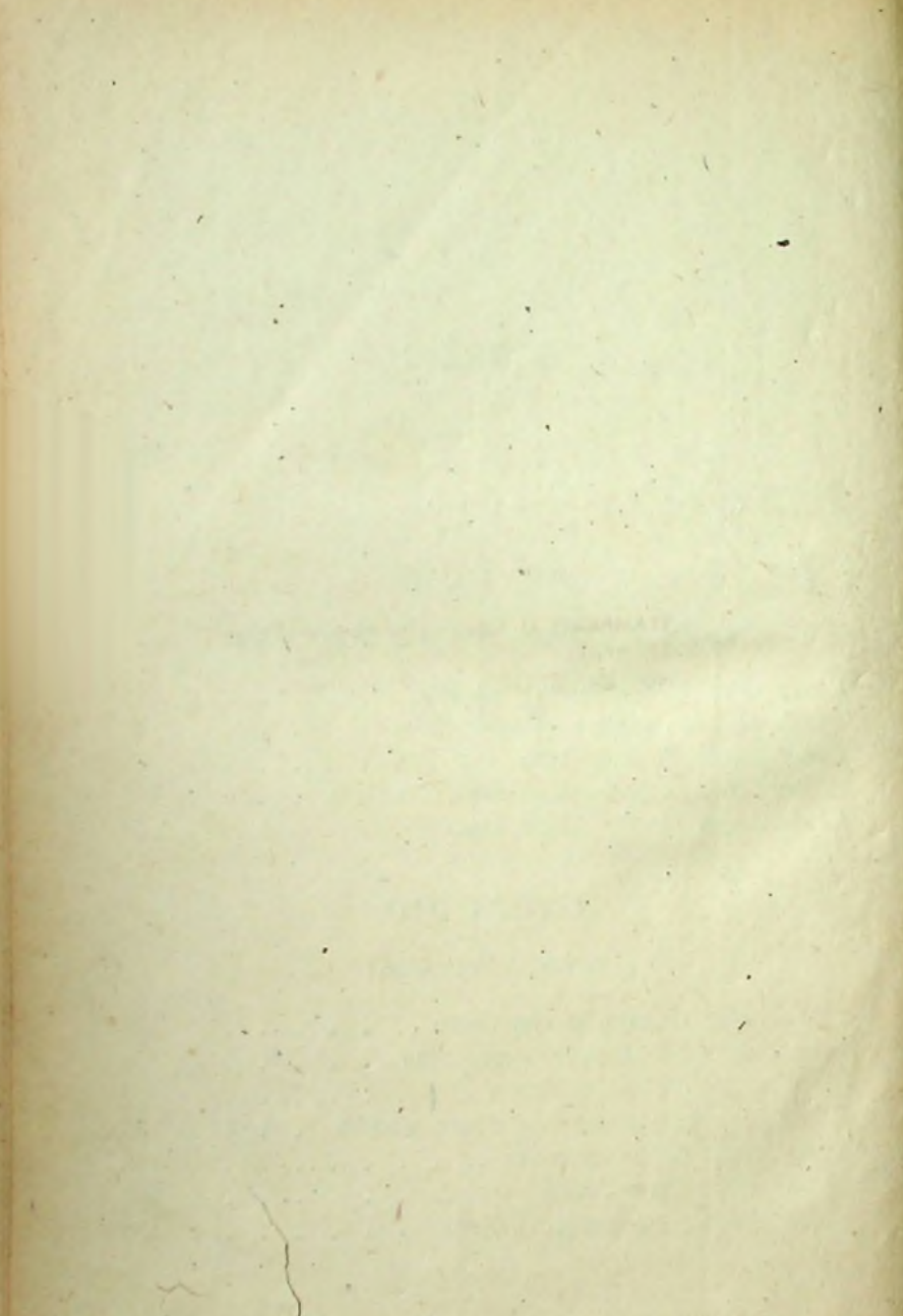
KAKO JE ČOVJEK POSTAO ČOVJEKOM

<i>Glava prva:</i> U nevidljivoj krletci	11
<i>Glava druga:</i> Junak i njegovi rodaci	21
<i>Glava treća:</i> Tragom ruku	39
<i>Glava četvrta:</i> Svršetak i početak svijeta	51
<i>Glava peta:</i> Tisućgodišnja škola	66

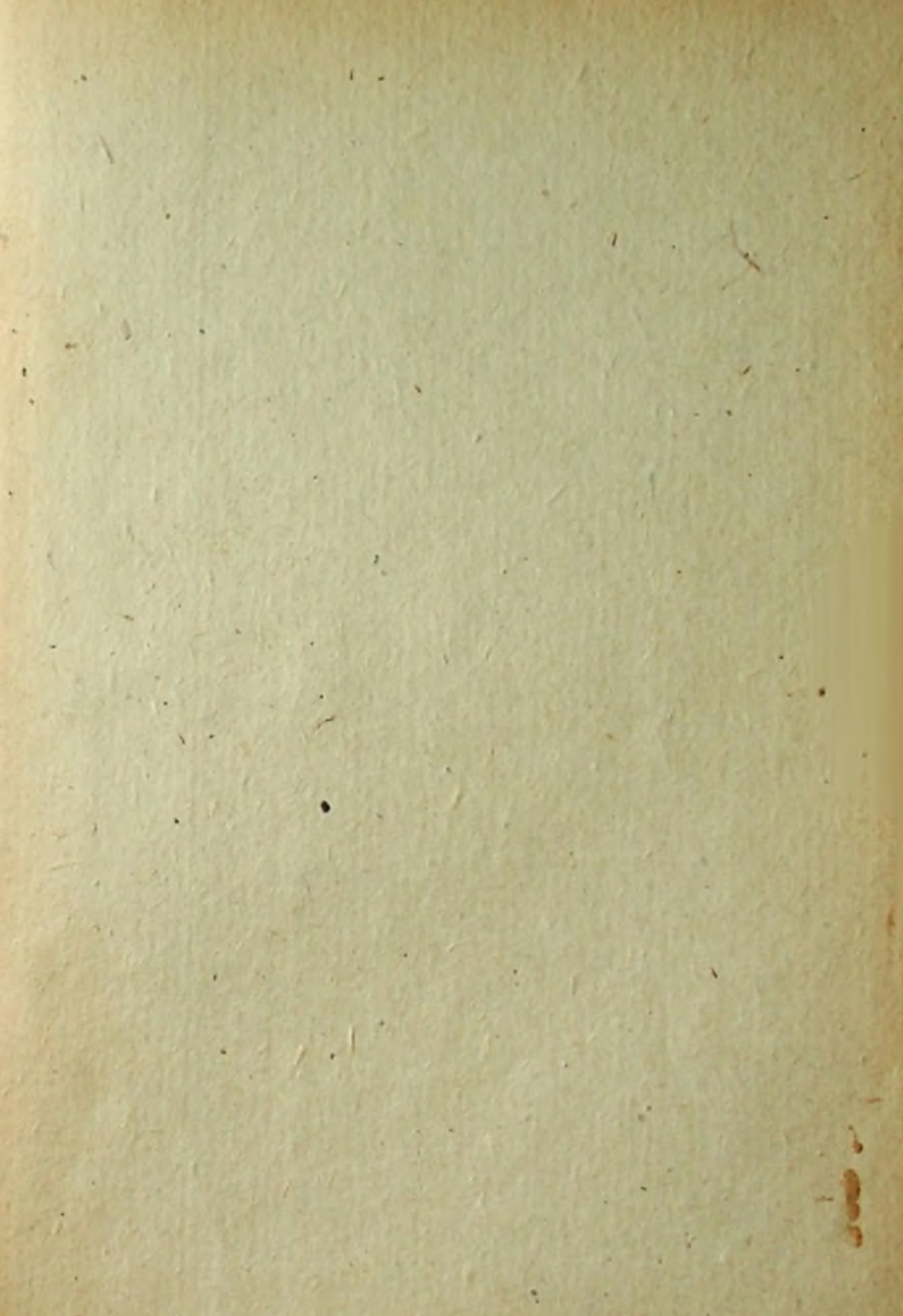
DRUGI DIO

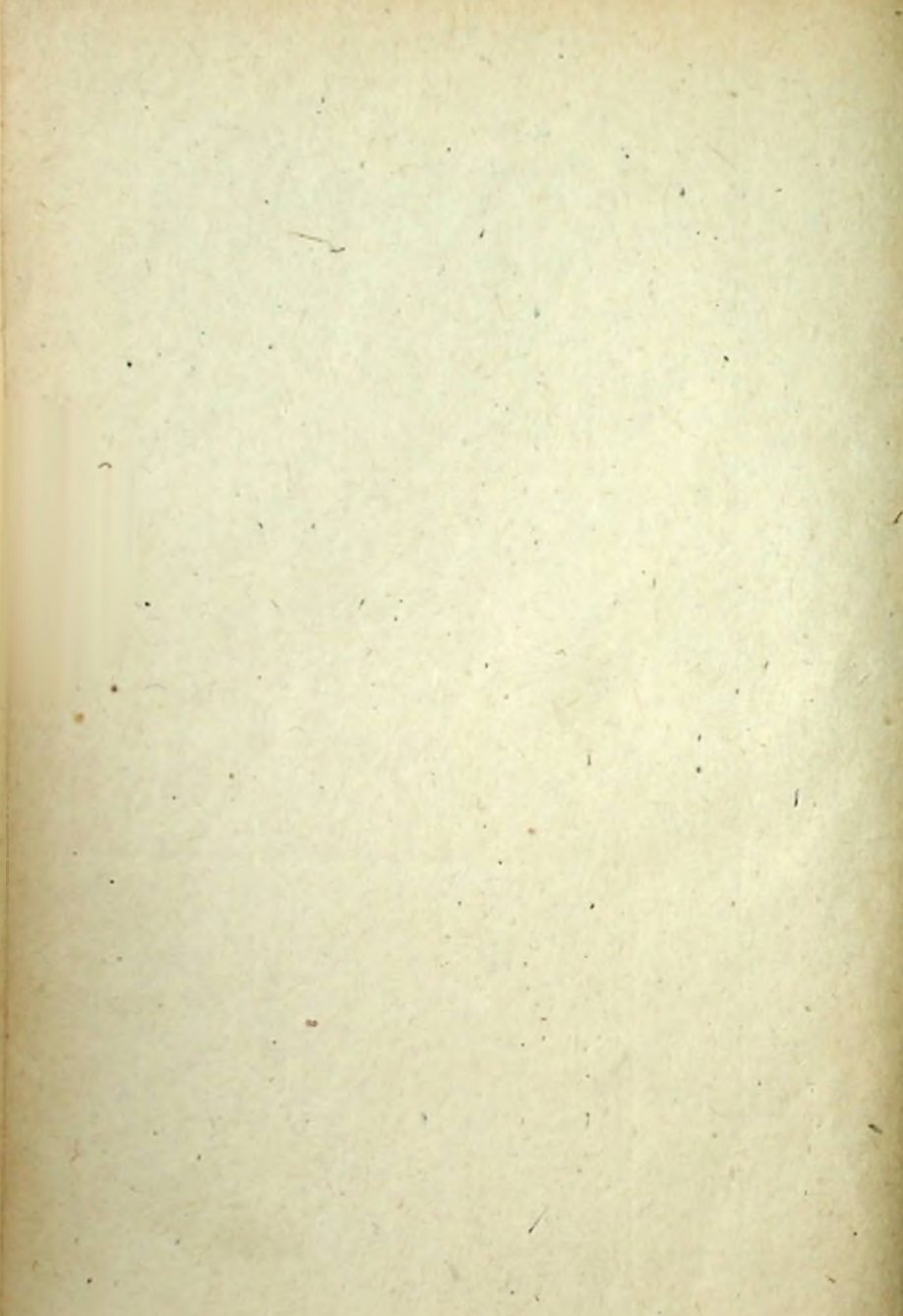
DIVOVA MLADOST

<i>Glava prva:</i> U napuštenom domu	87
<i>Glava druga:</i> Razgovor s prećcima	106
<i>Glava treća:</i> Veliko proljeće	117
<i>Glava četvrta:</i> Poslije više tisuća godina	136
<i>Glava peta:</i> Borba svjetova	148
<i>Glava šesta:</i> Živo orude	157
<i>Glava sedma:</i> Proširenje svijeta	178

НАРДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

30 CP 821.161.1

ИЉИН М.

Kako je čovjek postao

ДЛЕ СКОВЦИ

000002092

СВТSS e